

અનુક્રમણિકા

૧. સમાધિનો સમય	૧	૧૨. સ્વાધ્યાયનો મહિમાસમજીએ-સ્વાધ્યાયશીલ બનીએ	૨૪
૨. જ્યારે કામનાઓ પ્રાર્થનાઓમાં બદલાઈ જાય છે	૨	૧૩. વૃદ્ધ આત્મ અવલોકન પણ કરે	૨૫
૩. મનની શાંતિ મેળવવી હોય તો ક્રમાશીલ બનીએ	૪	૧૪. દુર્લ્ભસનોષા બચો અને બચાવો	૨૮
૪. તાણનું સર્જનાત્મક સમાધાન	૬	૧૫. ધન અને સત્તાનું કેન્દ્રીકરણ શેકશે વામન અવતાર	૨૯
૫. તું પહેલાં દસ ડગલાં તો ચાલ	૯	૧૬. ગાયત્રી પરીજનની યોગખાણ-સમયદાન, અંશદાન	૩૧
૬. સતત પુરુષાર્થથી વ્યક્તિત્વને ઘડી શકાય છે	૧૧	૧૭. ધ્યાન શા માટે કરીએ ? કેવી રીતે કરીએ ?	૩૩
૭. બહિરંગ નહીં, અંતરંગની સફાઈ	૧૩	૧૮. કર્મયોગના અભ્યાસ વિના સંન્યાસ સધાશે નહીં	૩૭
૮. પોતાને ખોઈને જ સત્યની પ્રાપ્તિ થશે	૧૫	૧૯. ચેતનાની શિખરયાત્રા	૪૧
૯. મુક્તિદાયિની આઘશક્તિનું સત્ય સ્પષ્ટ થયું	૧૭	૨૦. આત્મીય અનુરોધ	૪૪
૧૦. મનની વૃત્તિઓને નિર્મળ બનાવી લો	૧૯	૨૧. અપનો સે અપની બાત	૪૬
૧૧. સર્વતોમુખી પ્રગતિનાં ત્રિવિધ અવલંબન	૨૧	૨૨. યુગ નિર્માણ સમાચાર	

ॐ ભૂર્ભુવ: સ્વ: તત્સવિતુર્વરેણ્યં ભર્ગો દેવસ્ય ધીમહિ ધિયો યો ન: પ્રચોદયાત્

યુગ શક્તિ ગાયત્રી

: સંસ્થાપક / સંરક્ષક :

વેદમૂર્તિ, તપોનિષ્ઠ યુગદ્રશ્ય

પં. શ્રીરામ શર્મા આચાર્ય

અને

માતા ભગવતી દેવી શર્મા

: સંપાદક :

ડૉ. પ્રાગવ પંડ્યા

: સહ સંપાદક :

ધનશ્યામ પટેલ

: કાર્યાલય :

ગાયત્રી તપોભૂમિ,

મથુરા - ૨૮૧ ૦૦૩

: ટેલિફોન :

(૦૫૬૫) ૫૩૦૩૯૯, ૫૩૦૧૨૮

વાર્ષિક લવાજમ : ૫૫ રૂપિયા

આજીવન લવાજમ : ૭૦૦ રૂપિયા

વિદેશનું લવાજમ

વાર્ષિક ૧૦ પાઉન્ડ / ૧૫ ડોલર

રૂ. ૬૦૦=૦૦

આજીવન : ૧૦૦ પાઉન્ડ / ૧૫૦ ડોલર

ભારતીય મુદ્રામાં રૂ. ૭૦૦૦-૦૦

વર્ષ - ૩૩ અંક - ૧૧

પ્રકાશન તિથિ ૨૫-૧૦-૨૦૦૨

નવેમ્બર - ૨૦૦૨

એક અંક : રૂ. ૫-૦૦

સમાધિનો સમય

સાધક સમાધિની અપેક્ષા કરે છે, પરંતુ એ સમાધિ શું છે ? એ સત્યની અગુભૂતિ વિરલા જ કરી શકે છે. કેટલાક કહે છે - ટીપાનું સમુદ્રમાં ભળી જવું સમાધિ છે, તો કોઈ સમુદ્રનું ટીપામાં સમાઈ જવું એ સમાધિ કહે છે, પરંતુ જેમને સમાધિના સત્યની અગુભૂતિ યદ્ય છે તેઓ કહે છે - ટીપું અને સમુદ્ર બંનેનું મટી જવું એ સમાધિ છે. જ્યાં ગથી ટીપું કે ગથી સમુદ્ર ત્યાં જ સમાધિ છે. જ્યાં એક ગથી કે અનેક ગથી, ત્યાં જ સમાધિ છે. જ્યાં સીમા ગથી કે અસીમ ગથી, ત્યાં જ સમાધિ છે.

પ્રભૂની સાથે ભળી જઈ એક બની જવું સમાધિ છે. સત્ય, ચૈતન્ય અને શાંતિ એનાં જ ગામ છે. 'જ્યારે હું હતા ત્યારે હરિ ગથી, હવે હરિ છે હું ગથી.' મહાત્મા કબીરની આ અગુભૂતિમાં સમાધિના એ જ સત્યની અભિવ્યક્તિ છે. સમાધિમાં 'હું' હોતું ગથી, પરંતુ એમ કહો કે જ્યારે હું હોતો ગથી ત્યારે જે કાંઈ થાય છે તે જ સમાધિ છે અને કદાચ આ 'હું' જે હું ગથી તે વાસ્તવિક 'હું' છે.

હકીકતમાં 'હું'ની બે સત્તાઓ છે - અહં અને બ્રહ્મ. અહં એ છે, જે હું ગથી, તેમ છતાં 'હું' જેવું પ્રતીત થાય છે. બ્રહ્મ તે છે, જે વાસ્તવમાં 'હું' ગથી, પરંતુ જે 'હું' જેવું તાત્કાલિક ભાસતું ગથી. આત્મચેતના, શુદ્ધ ચૈતન્ય બ્રહ્મ એ જ આપણું અસલ સ્વરૂપ છે. એ જ સમાધિમાં અગુભવાતું સત્ય છે.

આપણા વાસ્તવિક સ્વરૂપમાં આપણે સૌ શુદ્ધ, સાક્ષી અને ચૈતન્ય છીએ, પરંતુ વિચારો તોફાનમાં ભળી જવાના કારણે એ સત્ય સમજમાં આવતું ગથી. યથાર્થ રૂપે 'વિચાર' એ સ્વયં ચેતના ગથી, પરંતુ જે વિચારને જાણે છે, જુએ છે, તે જ ચૈતન્ય છે. વિચાર વિષય છે, ચેતના વિષયી છે. જ્યારે ચૈતના પોતાને ભૂલી જાય છે, પોતાને વિચારોમાં ખોઈ દે છે, ત્યારે તેને જ પ્રભુપ્ત અવસ્થા અથવા અસમાધિ કહે છે.

આથી વિપરીત જ્યારે ચેતના પોતાને વિચારોના ચક્રવ્યૂહમાંથી મુક્ત કરી લે છે, ત્યારે તેને સમાધિનો અગુભવ થાય છે. ટૂંકમાં ચેતનાની નિર્વિચાર અવસ્થા જ સમાધિ છે. વિચારશૂન્યતામાં આત્મચેતનાનું જાગરણ સત્ય અને સત્તાનાં દ્વાર ખોલી ગાય છે. સત્તા અર્થાત્ વિરાટ ભગવત્ ચેતના. એમાં જાગરણ એ જ સમાધિ સત્યનો અગુભવ છે. એને જ પામવા માટે સમગ્ર જાગૃત આત્માઓ જન-જનને પ્રેરિત કરતા રહે છે.

કામના ઊંડી અતૃપ્તિનું પરિણામ છે. આ અતૃપ્તિની તૃપ્તિ માટે અનેક પ્રકારની કામનાઓ જન્મ લે છે. કામનાની સઘનતાથી દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે અને દુઃખની સઘનતામાં કામના વધુ ઊંડી બની જાય છે. દુઃખના કાદવને કારણે કામનાના અંકુરણની અધિકતા છે. એ જ પલ્લવિત અને વિકસિત થાય છે, પરંતુ ક્યારેક ક્યારેક સુખની છાંય તળે પણ એનાં પૂર આવે છે. જ્યારે જ્ઞાનનો ઉદય થાય ત્યારે જ કામનાઓની આ મોહજાળ તૂટે છે.

કામના, જે નથી એની પ્રાપ્તિ માટેની કલ્પના છે. એ અસત્યની એક ભ્રાંતિ છે. અસત્ય એટલે જે કલ્પનામાં દષ્ટિગોચર તો થાય છે, પરંતુ તેનું અસ્તિત્વ ગઈકાલે નહોતું અને આવતીકાલે હશે નહિ. કામના આ અસત્યરૂપી મૃગતૃષ્ણા તરફ આંધળી દોડ છે. એ દોડે છે તો કેટલીય અધીરાઈથી, પણ તેનું પરિણામ કાંઈ જ હોતું નથી. એ ક્ષણભંગુરતાને મેળવવાની તીવ્ર લાલસા છે, નશ્વરતાને ઉપલબ્ધ કરવાની ઘણી ઝંખના છે. લાલસા અને ઝંખના એટલા માટે કે એમાં પ્રબળ અને ક્ષણિક આકર્ષણ છે. નશ્વરતા આકર્ષણનો જ ભ્રમ છે કારણ કે પળભર પછી એ હશે નહિ. કામના આ આકર્ષણથી ઉત્પન્ન થાય છે અને ફૂલેફૂલે છે.

આ એક ઝાકળબિંદુ જેવું છે, કે જે પળભર પછી સરી જશે, પણ જ્યાં સુધી છે ત્યાં સુધી એમાં મોતી જેવી ચમક જોવા મળે છે. જિંદગી એને મેળવવા માટે દોડે છે. કામના તે ક્ષણભરની નખરાં કરતી - મદમતી ચૌવનની માગ છે જેના નશામાં મનુષ્ય પોતાનું સર્વસ્વ ભૂલી જવા ઈચ્છે છે. એને મેળવવાની આશામાં બધું જ લુંટાવી દે છે. જો કે તેને માટે બધું જ લુંટાવી દેવા છતાં, ખોવાઈ જવા છતાં પણ મળતું તો કશું જ નથી. કામના છે લૌકિક ઐશ્વર્યની માંગ. ધન-સંપત્તિ, પદ-પ્રતિષ્ઠા, માન-સમ્માન મેળવવાની અપાર ઉત્કંઠા. જીવન આ જ કામનાઓનાં સપનાં ગૂંથે છે. સપનાં તો સપનાં હોય છે, જાગ્યા કે તૂટી ગયાં. આમ જ કામનાઓની ગડમથલમાં, તર્કવિતર્કમાં બધું જ તૂટતું - નાશ પામતું રહે છે, પણ છતાંય કામના જીવિત અને જીવંત બની

રહે છે.

ગરીબ પણ કામના કરે છે, કામનામાં જીવે છે. અમીર પણ કામના કરે છે, તે પણ કામનામાં જીવે છે. ગરીબની પાસે કંઈ નથી, તેને મેળવવાની કામના છે, તેને અમીર બનવાની કામના છે. અમીર, ધનવાન જેની પાસે ઘણું બધું છે તેને વધુ મેળવવાની કામના છે. ગરીબ અને અમીર બન્ને આશાવાન છે. બન્નેને મેળવવાની ઝંખના છે. કારણ કે જે ઝંખના છે તે તો આ લોકની છે, સાંસારિક છે. આ ઝંખનાની જેમ જેમ પૂર્તિ થતી જાય છે તેમ તેમ કામના વધુ ને વધુ વધતી જાય છે. કામના તો અગ્નિમાં ધી નાખવા જેવી છે. એ તો એક ઈંધણ છે. એ જેટલી માત્રામાં હશે તેટલા પ્રમાણમાં અગ્નિ પ્રજ્વલિત થતો રહેશે. તેની જવાબા એટલી જ ઝડપથી ઊઠશે.

જો હંમેશાં અતૃપ્તિ ઊંડી હોય, તો કેટલાંય સુખસાધન, ભોગવિલાસનાં સાધન સરંજામ ભેગાં કરવામાં આવે, તો પણ આ અતૃપ્તિ રહેશે, ખતમ થશે નહિ. જો કે વ્યક્તિ કામના કરે છે, અપેક્ષા રાખે છે, જેથી આ અતૃપ્તિ ખતમ થઈ જાય પરંતુ એ ખતમ થવાને બદલે વધુ ઊંડી થતી જાય છે. કારણ કે તેની શોધ બહાર થઈ શકતી નથી, એની શોધ તો અંદર જ શક્ય છે. તેમ છતાં લોકોની શોધ બહાર જ ચાલુ છે - કામનાઓના પળપળ બદલાતા રંગમાં. સારું એ છે કે જેણે બહાર ક્યારેય પણ કોઈ કામના કરી તેને અસફળતા જ મળી અને આ સપનામાંથી જે વ્યક્તિ જાગી તેને તૃપ્તિ મળી.

જાપાનના મહાન કવિ ઈશાના જીવનમાં પણ કામનાઓનાં વાદળ ગરજતાં રહેતાં. સંસારના ફૂર આઘાત-પ્રત્યાઘાતોથી એમની જીવન-આશાની નાવ ડૂબતી-તરતી રહી. એમનું દાંપત્યજીવન શરૂ જ થયું હતું કે એમની પત્ની એમને સદાને માટે છોડીને ચાલી નીકળી. પછી દીકરી મોતના મુખમાં ઘડકેલાઈ ગઈ. જવાનીનો ઉંબર હજી ઓળંગ્યો પણ ન હતો કે તેનાં પાંચ બાળકો સ્વર્ગે સિધાવ્યાં. તેઓ એકલા રહી ગયા. વ્યથાની આ ક્ષણોમાં એમનું કવિહૃદય જાગી ઊઠ્યું

અને એમણે હાઈકુ પ્રકારની કવિતાઓ લખી. એમણે લખ્યું કે નિશ્ચિતપણે જીવન એક ઝાકળબિંદુ છે અને હું પૂર્ણપણે સહમત છું કે જીવન ઝાકળબિંદુ છે. તેમ છતાં કામનાઓ મટતી નથી.

આ 'તેમ છતાં' એ જ એ લામક કામના છે, જે સર્વસ્વ ખોવાઈ ગયા બાદ પણ ટકી રહે છે. મનુષ્ય વિચારે છે કે જે કાંઈ ખોયું-ગુમાવ્યું છે એમાં કાંઈક તો મળી જ જશે. બુદ્ધિની પકડમાં આવી જણા છતાં ભાવ સાથે સંબંધ જોડાતો નથી. વિચારોમાં સ્પષ્ટ થઈ જાય તો પણ સત્ય ભાવનામાં ઝલકતું નથી અને કામના પોતાની જાળ ગૂંથતી રહે છે. પોતાનાં કેટલાંય રૂપ સજાવતી રહે છે. પરંતુ જ્યારે આ કામના એ અંતરની અતૃપ્તિને દૂર કરવા માટે પ્રભુને પોકારવા લાગે છે તો તે પ્રાર્થના બની જાય છે અને જ્યારે એ પ્રાર્થના સઘન અને ઘનીભૂત થઈને કાર્યશીલ બની ઊઠે છે તો આરાધના બની જાય છે. મીરાના જીવનમાં આવી જ પ્રાર્થનાનો આર્ત પોકાર ઊઠ્યો હતો. તેણે પણ પોતાનું સર્વસ્વ ગુમાવ્યું હતું અને તેણે જીવનની અસહ્ય વેદના ઝીલી હતી, પરંતુ આ ફૂર યાતના અને પ્રબળ તિરસ્કારના બદલામાં તેને પ્રભુ સિવાય કાંઈ જ મેળવવાની કોઈ કામના ન હતી. કોઈ પાસે કોઈ અપેક્ષા રાખી ન હતી. તેનામાં તો હતાં બસ પ્રભુ પ્રત્યે પ્રબળ પોકાર અને ચિર અભીપ્સા. આ પ્રાર્થનાના પ્રભાવથી મીરાની અતૃપ્તિ સમાપ્ત થઈ ગઈ.

જ્યારે અતૃપ્તિ સમાપ્ત થઈ જાય છે, તો કામના ઊઠતી નથી, ઈચ્છાઓ ખદબદતી નથી. અહીં મૌન પ્રાર્થના છલકાઈ ઊઠે છે અને ભજન બની જાય છે. મીરાનું અંતર આ જ પ્રાર્થનાથી ભરાઈ ગયું હતું, ભરાઈ જ નહિ છલકાઈ ગયું હતું અને તે નાચી ઊઠી હતી, પ્રભુ માટે ગાવા લાગી હતી. ચૈતન્યની અંદર પણ કામનાઓનો ઊઠતો જુવાળ ન હતો, પ્રાર્થના હતી, ભજન હતું અને એ એવી રીતે છલકાયું કે તેઓ નાચવા લાગ્યા હતા. રામકૃષ્ણ પરમહંસ પણ આ રીતે પ્રભુપ્રેમથી છલોછલ-લથબથ સંત હતા. તેમની પાસે કામનાઓની આંધી આવીને શાંત થઈ ગઈ હતી. ગુરુ ગોવિંદસિંહે કામનાઓનું નહિ ભાવનાઓનું ગીત ગાયું હતું. આ તમામ સંતોની કામનાઓ પ્રાર્થનાઓમાં રૂપાંતરિત થઈ ગઈ હતી.

કામના જ્યારે પરિષ્કૃત અને પવિત્ર થઈ જાય છે તો અંતરની અતૃપ્તિ દૂર થઈ જાય છે. અજ્ઞાનનો અંધકાર સાફ થઈ જાય છે અને અંતરમાં સુખદ તૃપ્તિનો ઉદય થાય છે. સુખનો સાચો અર્થ પણ આ જ છે કે જે અંતરને તૃપ્ત કરી દે, શાંત અને સંતુષ્ટ કરી દે. અહીં કામના વિલીન થઈ જાય છે, તેનો ઊભરો શમી જાય છે, પરંતુ દુઃખની ગહન અતૃપ્તિમાં અનેક કામનાઓ જન્મ લે છે. જો કે એ સત્ય ઘણા ઓછા લોકો જાણે છે કે દુઃખનું યથાર્થ કારણ પ્રમાદ નહિ, સુખની ક્ષણોમાં અવિવેક છે.

અવિવેક જ્યાં પણ હોય ત્યાં નિષ્કામતા છવાઈ જાય. સુખ અને સાધનોથી સંપન્ન રાજપુત્ર મહાવીર, રાજકુમાર સિદ્ધાર્થમાં કામનાઓ લય પામી ગઈ હતી. જૈનોના ચોવીસ તીર્થંકરો રાજપુત્રો હતા, બુદ્ધોના ચોવીસ બુદ્ધ રાજકુમાર હતા. ઘણુંખરું હિન્દુઓના તમામ અવતારો રાજપરિવાર સાથે જોડાયેલા હતા. એમનામાં પણ કામનાઓ ન હતી. એનું કારણ સમૃદ્ધિ નહિ, વિવેક હતું. આ જ કારણે કામનાઓ તો જૂતાં બનાવનાર રૈદાસ, કપડાં વણનાર કબીરદાસ અને પ્રભુમય જીવનનિર્વાહ કરનાર અગણિત અસંખ્ય સંત-મહાત્માઓમાં પણ ન હતી. કારણ કે અવિવેકથી જ અભાવ અને અતૃપ્તિની પીડા સતાવે છે અને કામનાઓની આંધી ઊઠે છે.

કામના કેવી રીતે ખતમ થાય ? અતૃપ્તિ તૃપ્તિમાં કેવી રીતે બદલાય ? એ જવલંત પ્રશ્ન છે. ઋષિ - મનીષીઓના મત મુજબ કામનાઓની નિરર્થકતા અને વ્યર્થતાનો બોધ તથા અનુભવ ત્યારે જ થઈ શકે જ્યારે અંતરમાં જ્ઞાનનો ઉદય થાય અને જ્ઞાનનો ઉદય ત્યારે જ થાય છે, જ્યારે ઉચ્ચસ્તરીય ચેતના માટે સતત અભીપ્સા હોય. આ અભીપ્સાની આગમાં સમસ્ત કામનાઓ ભસ્મ થઈ જાય છે, અતૃપ્તિ મરી જાય છે, દુઃખનો નાશ થાય છે અને પ્રભુના દિવ્ય અને મધુર સ્પર્શનો અનુભવ થાય છે. આથી કામનાઓથી મુક્તિ મેળવવા માટે પ્રભુની અભીપ્સા જ એકમાત્ર વિકલ્પ છે. પ્રાર્થનામય જીવન જીવતાં આપણે એ પરમાત્માની અભીપ્સા કરતા રહેવું જોઈએ.

ક્ષમા વીરોનું ભૂષણ છે, શૂરાઓનો અલંકાર છે અને દેવતાઓનું દિવ્ય લક્ષણ છે. સાચો વીર અને સાહસિક એ જ છે, જે બીજાની ભૂલો, ત્રુટિઓ અને અણસમજને માફ કરી દે છે. ક્ષમાદાન એક ઉત્કૃષ્ટ સાહસ અને અપ્રતિમ પરાક્રમથી કમ નથી. એ ભાવપૂર્ણ અને વિશાળ હૃદયનો પરિચય છે જેના સ્પર્શથી આજ સુધી કેટલાય લોકોનું હૃદય પરિવર્તન થયું છે અને તેઓ પોતાના જીવનની દશા અને દિશા બદલવામાં સમર્થ બન્યા છે. ક્ષમા એક એવું દૈવી તત્ત્વ છે, જે પોતાને તો આભારી કરે જ છે, સાથોસાથ બીજાનો પણ ઉપકાર કરે છે.

શાસ્ત્રવચનો અનુસાર ક્ષમા ધર્મનું લક્ષણ છે. ધર્મ અર્થાત્ જેને આપણે ધારણ કરીએ છીએ અને જેને ધારણ કરીને આપણને ઓળખવામાં, સમજવામાં આવે છે. આ વ્યાખ્યા અનુસાર ક્ષમાથી જ આપણા સમગ્ર અસ્તિત્વની ઓળખ બને છે. એના વિના આપણો કોઈ ચથાર્થ પરિચય નથી કે નથી ઓળખાણ. મનુષ્યનું મનુષ્યત્વ, ઈન્સાનની ઈન્સાનિયત, એનામાં જ્યાં સુધી ક્ષમા જેવા ગુણોનું સુંદર સંમિશ્રણ છે, ત્યાં સુધી જ છે. એના દ્વારા જ મનુષ્યની સાર્થક વ્યાખ્યા થાય છે અને તેની ઠીક-ઠીક સ્પષ્ટતા કરી શકાય છે. બીજા શબ્દોમાં ક્ષમાનું તત્ત્વ ઈશ્વરની શ્રેષ્ઠ કૃતિ, મનુષ્યનો દિવ્ય અલંકાર છે. આ ગુણોને કારણે જ તેમાં નૈસર્ગિક સૌંદર્યની ચમક-આભા ઝળકે છે.

મનુષ્યજીવન દૈવી વરદાન હોવાથી સાથે એક ગૂઢ કોયડો પણ છે. એનો માર્ગ ઊંડી ખીણો, ખાઈઓ અને દુર્ગમ જંગલો-સુરંગોમાં થઈને નીકળે છે. જ્યાંથી ક્યારેય પસાર થયા નથી, ચાલ્યા નથી, જોયો કે જાણ્યો નથી એવા નિબિડ માર્ગ પર મનુષ્યએ ચાલવું-આગળ વધવું પડે છે. આવા પથ પર આકર્ષણોની ભુલભુલામણી હોય એ સ્વાભાવિક છે અને ઘણુંખરું જીવનમાં ભૂલો, ત્રુટિઓ આ કારણે જ થયા કરે છે. એટલા માટે સામાન્ય માણસને ભૂલોનું પૂતળું પણ કહેવામાં આવે છે, જે પગલે પગલે ભૂલો કરે છે અને ઠોકરો ખાય છે. એવા અજ્ઞાની માણસો ક્ષમાને પાત્ર

હોય છે. સંવેદનશીલ હૃદયવાળી વ્યક્તિ આવા લોકોને ક્ષમા કરી દે છે. તેઓ જીવનની ગૂઢતાથી પરિચિત હોય છે, માનવી સ્વભાવના જાણકાર હોય છે એટલે તેઓ બધાંની બધા પ્રકારની ભૂલોને-ત્રુટિઓને ઉદાર અને ઉદાત્ત હૃદયે માફ કરતા રહે છે.

જે બીજાને માફ કરી દે છે તે ઈશ્વરને પ્રિય પાત્ર બને છે. ભગવાન તેની તમામ ઊણપો-ખામીઓ અને દુર્બળતાઓને માફ કરી દે છે અને પોતાની ગોદમાં સમાવી લે છે. સંત તિરુવલ્લુવરની જેમ અપનાવી લે છે. દક્ષિણના આ ઉદાર સંત જીવનભર સૌને માફ કરતા રહ્યા. કેટલીયવાર ખોટા સિક્કાના બદલામાં પણ તેઓ નવાં કપડાં આપી દેતા હતા. અનેક વખત તેઓ પોતે ઠગાઈ જતા હતા, પરંતુ બીજાઓને ઠગતા ન હતા. ઠગનારાને ક્યારેય કોઈ સજા ન કરી. તેઓ તેમને ઉદાર હૃદયે માફ કરી દેતા હતા. આ રીતે એમની પાસે નવાં કપડાં આપવાના બદલામાં મળેલા ખોટા સિક્કાઓનો મોટો સંગ્રહ થઈ ગયો હતો. આ સિક્કા તો ક્યાંય ચાલવાના જ ન હતા. એ તો માત્ર સંત તિરુવલ્લુવરની પાસે જ ચાલી શકતા હતા. પરિણામે ખોટા સિક્કાની પોટલી થઈ ગઈ. જીવનની અંતિમ ક્ષણે એમણે પરમાત્માને કહ્યું, “પ્રભુ મેં જીવનભર બીજાના ખોટા સિક્કા ચલાવ્યા છે, હું અર્કિચન પણ એક ખોટો સિક્કો છું. પ્રભુ ! તું મને પણ ચલાવી લે.” પરમાત્માએ એમને અપનાવી લીધા. બીજાને તેઓ જીવનભર ક્ષમા કરતા રહ્યા અને તેઓ પણ ક્ષમ્ય બની ગયા. એમને પરમાત્માએ અપનાવી લીધા.

ક્ષમા-ઉદારતા અને વિશાળતાનો પરિચય કરાવનારી છે. જેનું હૃદય જેટલું ઉદાર હશે તે તેટલો જ ક્ષમાશીલ હશે. આને એમ પણ કહી શકાય કે ક્ષમા કરવાથી સંકુચિતતા ઘટે છે અને વિશાળતા વધે છે. ક્ષમા તો એક નિષ્કામ ભાવ છે. જેને ક્ષમા આપવામાં આવે છે તેની માસે નથી હોતી કોઈ અપેક્ષા કે નથી ઉપેક્ષા. જ્યાં અપેક્ષા અને ઉપેક્ષા હોય ત્યાં સહજ ક્ષમાનો ભાવ ક્યાંથી હશે ? ત્યાં તો અહંકારની મોટી, મેલી અને દુર્ગંધયુક્ત ચાદર હોય છે, જે ઉદાત્ત

ભાવનાઓ અને ઉત્કૃષ્ટ વિચારોને ઢાંકીઢૂંકીને રહે છે. દંભ અને અહંકારથી ઘનીભૂત મનોવૃત્તિથી જકડાયેલ વ્યક્તિ ક્યારેય કોઈને માફ કરી શકતી નથી. તે તો લેવાનું જાણે છે, આપવાનું નહિ. તે ફક્ત પોતાની ભૂલો માટે ક્ષમાની માગણી કરે છે અને તે પણ વિનમ્રતા સાથે નહિ, ઉદ્ભ્રતા અને ઉદ્વંડતા સાથે. એથી ઊલટું, ક્ષમા તો વિચારોની વહેતી એક નદી છે, ભાવનાઓનું ઝરતું ઝરણું છે, જે પોતે વહે છે અને પોતાના ઘાટે આપનાર અનેકની તરસ ઠિપાવતું જાય છે.

આમાં અનાયાસ જ અનેક સદ્ગુણ વીંટળાયેલા રહે છે. એના અભાવે તો હિટલર અને મુસોલિની જ પેદા થઈ શકે છે, પરંતુ એની સાથે જીવનનો સમન્વય સંત, સિદ્ધ, મહાત્માની સૃષ્ટિ કરે છે અને એ ક્ષમાની સાક્ષાત્ મૂર્તિ છે. એમને જ માણસની વૃત્તિઓની ઊંડી સમજ હોય છે. માનવીય ભૂલો માટે સદા માફ કરતા રહેવું એ એમનો સહજ સ્વભાવ હોય છે. એમનું ક્ષમાદાન કદી વ્યર્થ નથી જતું, પરંતુ એનાથી એક નવો માનવ ઘડાય છે. આવા જ હતા કરુણાવતાર ભગવાન બુદ્ધ ! તથાગતની ક્ષમાથી ફૂર અંગુલિમાલનું જીવન જ બદલાઈ ગયું. એનો સમગ્ર અહંકાર પળમાત્રમાં પશ્ચાતાપનાં આંસુ બનીને વહી ગયો અને તે સંત બની ગયો. બુદ્ધની ક્ષમારૂપી સજલ ધારથી નગરવધૂ આમ્બાલીની બધી જ અપવિત્રતા ઘોવાઈ ગઈ. એ સાધિકા બની ગઈ, તિશ્તુણી બની ગઈ.

ક્ષમા એક અનોખા દિવ્યાસ્ત્ર અને બ્રહ્માસ્ત્ર જેવી છે. તેની શક્તિ એટલી અનોખી હોય છે કે લોહી વહાવ્યા વિના, ફાટ-ફૂટ વિના જ વિજયપતાકા લહેરાવા લાગે છે અને હૃદયસામ્રાજ્યને અધિકારમાં લઈ લે છે. ક્ષમાપુરુષ વશિષ્ઠે આનો જ પ્રયોગ કર્યો હતો. એમણે પોતાના પ્રાણ હણનાર રાજા વિશ્વરથ પર આનો અમોઘ પ્રયોગ કર્યો અને રાજા વિશ્વરથ જન-જનના હિતેચ્છુ, સમસ્ત વિશ્વના મિત્ર વિશ્વામિત્ર બની ગયા. બ્રહ્મર્ષિ વશિષ્ઠની ક્ષમાએ એમને પણ બ્રહ્મર્ષિ બનાવી દીધા. એમના હૃદયનો અહંકાર ગળી ગયો, જીવનનો સમસ્ત તાપ દૂર થયો અને તેઓ પોતે પણ ક્ષમાની જીવંત પ્રતિમા બની ગયા.

ક્ષમાશીલને પોતાના જીવનમાં એક અપાર સંતોષનો અનુભવ થાય છે, જેને કર્મ અને વ્યવહારમાં

ઉતારીને જ અનુભવી શકાય છે. એનાથી આંતરિક ગુણોનો વિકાસ અને વૃદ્ધિ થાય છે. આ બાબતમાં વૈજ્ઞાનિક શોધ-સંશોધનો પણ થઈ રહ્યાં છે. એનાથી જાણવા મળે છે કે ક્ષમા શારીરિક સ્વાસ્થ્ય અને માનસિક શાંતિનું એક મહત્વપૂર્ણ અંગ છે. આ તારણ એક મોજણી પર આધારિત છે, જેમાં ૧૪૦૦ લોકોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો હતો. પાંચ મહિનાના અધ્યયન-પરીક્ષણ પછી જાણવા મળ્યું કે ૪૫ થી ૬૪ વર્ષની ઉંમરના લોકોમાં ક્ષમાનો ભાવ ઘણુંખરું વધારે વિકસિત રૂપે થાય છે. ૬૫થી વધારે વર્ષના લોકોમાં આ ભાવ એથીય વધુ પ્રમાણમાં જોવા મળ્યો.

આ અધ્યયનથી એમ પણ જાણવા મળ્યું કે ક્ષમા કરનાર લોકો ધાર્યા કરતાં વધારે શાંત અને સહજ હોય છે. એમનામાં શાંતિ અને સંતોષની ભાવના સામાન્ય કરતાં વધારે હોય છે. એથી બરાબર ઊલટું, જે વ્યક્તિ ક્ષમામાં વિશ્વાસ નથી રાખતી, જે બીજાને એમની ત્રુટિઓ અને દોષો પર સજા દેવામાં વિશ્વાસ રાખે છે એમની મનોસ્થિતિ અશાંત અને આક્રમક જોવા મળી. આ વૃત્તિ ઘણુંખરું ૧૮થી ૪૪ વર્ષની ઉંમરના યુવાન-યુવતીઓમાં જોવા મળી. આ તારણના સંદર્ભમાં મિશિગન વિશ્વવિદ્યાલયના ડૉ. લોરેન અને સંશોધનકાર્યમાં જોડાયેલા એમના સહકાર્યકરોનું કહેવું છે કે ક્ષમાથી શારીરિક અને માનસિક લાભ મળવો એ હવે એક સુનિશ્ચિત વૈજ્ઞાનિક તથ્ય છે. હા, એ વાત જુદી છે કે એ કોને કેટલા પ્રમાણમાં મળ્યો. એટલું તો નક્કી જ છે કે ક્ષમાથી આત્મિક સંતોષ મળે છે. આ અનુભવ એક નિર્વિવાદ તથ્ય છે, મજબૂત સત્ય છે. જરૂર છે આ દેવી ગુણને વિકસિત કરીને તેના દિવ્ય આનંદની અનુભૂતિ કરવાની.

ક્ષમાશીલતાની ભાવવૃત્તિને અપનાવીને આપણે પણ સાચા સાહસિક, પરાક્રમી અને ઉદારચેતાઓની શ્રેણીમાં ગણાઈ શકીએ છીએ. આ વ્રત અપનાવીને આપણે પણ સાચી માનવીય ગરિમાથી સંપન્ન બની શકીએ છીએ, કારણ કે ક્ષમાદાનથી મોટું કોઈ દાન નથી. એ અપનાવીને આપણું જીવન પણ ધન્ય થાય એવો સંકલ્પ સૌના મનમાં જાગે.

નિશ્ચિત અને શાંતિપૂર્ણ જીવનની ઈચ્છા દરેકને હોય છે, પરંતુ કેટલીય જાતના પ્રયાસો છતાં કોઈ વિરલા જ તે પામી શકે છે. મોટાભાગના લોકોને ભાગે ચિંતા અને તાણ પેદા કરનાર સમસ્યાઓ જ આવે છે. તેમને જડતા, નિરાશા, હતાશા અને વિષાદ વચ્ચે મુંઝાતાં, ફસાતાં જ જિંદગી ગુજારવી પડે છે. આ સ્થિતિ જગતના કોઈ એક ખૂણા સુધી સીમિત ન રહેતાં આખા વિશ્વમાં ફેલાયેલી છે. મનુષ્યની આ દુઃખદ ભાવદશાથી ચિંતિત વિશેષજ્ઞો અને વરિષ્ઠોએ આ જ કારણે વર્તમાન યુગને ‘ઘ એજ ઓફ ઍઝાચટી’ અથવા તાણનો યુગ કહ્યો છે. જો કે તેમના મતે આ માનવ માટે પડકારરૂપ સુઅવસર પણ છે. જેનો સ્વીકાર કરીને પોતાના અસ્તિત્વના ઊંડાણમાં પ્રવેશ કરી શકાય છે અને જીવનના અનેક વિકટ પ્રશ્નોનાં સમાધાન શોધી અને પામી શકાય છે.

આ વિષયમાં પ્રખ્યાત મનોવૈજ્ઞાનિક રોલોમેંએ ઘણા ઉત્કૃષ્ટ પ્રયાસ કર્યા છે. તેમણે પોતાના આ શોધ પ્રયોગોને ‘મેન સર્ચ ફોર હિમસેલ્ફ’ નામના ગ્રંથમાં પ્રકાશિત પણ કર્યા છે. આ ગ્રંથને માનવીય તાણની સમસ્યાનાં રહસ્યોને ઉઘાડનાર મહત્વપૂર્ણ દસ્તાવેજ પણ કહી શકાય. તે મુજબ રોલોમેંનું કહેવું છે કે કોઈપણ સ્વરૂપે તાણની સમસ્યાથી પલાયન કરવું કે તેને યુક્તિસંગત ગણાવવું તે આ વ્યાધિને વધારે ગંભીર બનાવવાની કુચેષ્ટા છે. તેમના મતે આનો સાહસથી સામનો કરવો એ જ એકમાત્ર વિકલ્પ છે. રોલોમેંના શબ્દોમાં અનેક જાતની ભ્રમણાઓને કારણે બધાં તેનાથી દૂર રહેવાનો અને ભાગી છૂટવાનો પ્રયત્ન કરે છે અને તેના પરિણામે સમસ્યા પહેલાં કરતાં વધુ જટિલ અને ગાઢ બનતી જાય છે.

પોતાની શોધના તારણરૂપે રોલોમેં આજની વધતી જતી તાણ અને વ્યાપક બની રહેલ

ચિંતાનું મુખ્ય કારણ જીવનમૂલ્યોનું પતન માને છે. તેમનું કહેવું છે કે આ પતનને કારણે માણસ અંદર ને અંદર ખોખલો થઈ ગયો છે. જીવનનાં ઉચ્ચતર મૂલ્યોના અભાવને કારણે તેની આંતરિક શક્તિ ક્ષીણ થઈ ગઈ છે. આ જ કારણે સામાન્યપણે આવનારી થોડીક પણ જટિલ પરિસ્થિતિઓ તેને ચિંતાગ્રસ્ત અને પરેશાન કરી દે છે. તે ચિંતાના વમળમાં ફસાઈને તરફડવા માંડે છે. મૂલ્યોની વ્યાખ્યા કરતા રોલોમેં કહે છે કે વાસ્તવિક જીવનમૂલ્ય અંતઃપ્રેરણાને આધારિત હોય છે અને તે જિંદગીના સદ્ગુણો રૂપે અંકુરિત થાય છે અને વિકાસ પામે છે. જે મૂલ્યોને બહારથી લાવવામાં આવે છે, તે માત્ર દેખાવ પૂરતું અને બોજારૂપ બની રહે છે. બીજાને ખુશ કરવાના ચક્કરમાં અથવા તેમની નજરમાં ઊંચા સાબિત થવાની કોશિશમાં જે દેખાડો કરવામાં આવે છે, તેને આંતરિક શક્તિઓના વિકાસ સાથે કોઈ લેવા-દેવા નથી, જ્યારે જીવનમૂલ્યો અપનાવવાનું સીધું પરિણામ આંતરિક શક્તિઓ તથા આંતરિક ક્ષમતાઓની અસીમ ઊર્જાના વિકાસરૂપે મળે છે.

માનવ મનના મર્મજ્ઞ ડૉ.લિંડની શોધનું તારણ છે કે આજના સંક્રમણ યુગમાં દેખાડાની પ્રવૃત્તિમાં ખૂબ વધારો થયો છે. પોતાના એક પ્રયોગમાં તેમણે પોતાના સાથીદારો સાથે અમેરિકા, ફ્રાંસ, બ્રિટન, હોલેન્ડ અને જર્મનીનાં અલગ-અલગ કાર્યક્ષેત્રોમાં કામ કરતા લગભગ ૨૦,૦૦૦ પુરુષો તથા મહિલાઓની તપાસ કરી. ડૉ.લિંડના મતે આ પ્રયોગાત્મક તપાસમાં એ જાણવા મળ્યું કે મોટાભાગના લોકોનું માનવું એ છે કે જ્યારે મૂલ્યોને બહારથી આરોપિત કરવાથી, મૂલ્યનિષ્ઠ હોવાનો અભિનય કરવાથી લોકસમ્માનનો લાભ મળી જાય છે, તો આ મૂલ્યોને અંતરમાં રોપવાની અને પોષવાની ઝંઝટમાં કોણ પડે ? જો કે આવી પરિસ્થિતિમાં

થોડા ઘણા સમય માટેનું ખોટું સમ્માન ભલે મળે પરંતુ લાંબાગાળા માટે જડતા અને ચિંતા જ પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રખ્યાત દાર્શનિક સ્પિનોઝાના શબ્દોમાં આ પ્રકારની જીવનશૈલીથી માત્ર નૈતિક જાગૃતિ જ નહિ, આંતરિક શક્તિનો વિકાસ પણ અવરોધાય છે.

વિક્લાનોના મતે સાચી પરિસ્થિતિને પારખ્યા વિના ચિંતા અને તાણના આ જટિલ કોયડાનું સમાધાન શક્ય નથી. હા, એ કઠિન અને શ્રમ માંગી લે તેવું ભલે હોય. હર્મન હેઈન્સના શબ્દોમાં જો આપણે પોતાના અસ્તિત્વની ઊંડી સરચાઈને જાણવા અને તેની અસીમ સુખદ સંભાવનાઓને ડુંધી રહેલ ચિંતા સામે ઝઝૂમવા માટે કૃતનિશ્ચયી હોઈએ, તો વહેલો મોડો આ મહાવ્યાધિમાંથી છુટકારો મળવો નિશ્ચિત છે. પૉલ ટિલિયના મતે જ્યાં સુધી સંપૂર્ણ સાહસથી સામનો કરવામાં ન આવે ત્યાં સુધી તાણ અને ચિંતાનું સમાધાન સંભવ નથી. આથી પોતાની પરિસ્થિતિને, સાહસપૂર્ણ સ્વીકૃતિને સમાધાનનો શુભારંભ માની શકાય. વિલિયમ ગ્રેના શબ્દોમાં આપણે જ્યાં જે સ્વરૂપે છીએ, તે જ સ્વરૂપે સ્વયંને ઓળખવા અને સ્વીકારવા પડશે. સાથે સાથે પોતાની ગહન સમજણને આધારે જીવનમૂલ્યોના સ્વરૂપમાં પોતાની આંતરિક શક્તિના કેન્દ્રને શોધવું પડશે. તેનાથી ઓછા પ્રયાસમાં આ સમસ્યાનું સમાધાન સંભવ નથી.

તેની શરૂઆત ક્યાંથી કરીએ ? આ સવાલના જવાબમાં રોલોમેનું કહેવું છે કે પ્રાથમિક રીતે આ શરૂઆત પોતાના શરીરથી કરી શકાય. તેમના મતે, આને માટે આપણે એ ગુણો, નિયમો અને મૂલ્યો સંકલ્પપૂર્વક અપનાવવા જોઈએ, જે સ્વાસ્થ્ય અને નિરોગીપણા માટે જરૂરી હોય. ત્યારબાદ આપણે આપણી ભાવનાઓને નવેસરથી ચકાસવી જોઈએ. આ પ્રયાસમાં આપણે આપણી ગહનતમ અપેક્ષાઓ અને ઈચ્છાઓને શોધી શકીએ. તેમના મતે ભાવનાઓ અને ઈચ્છાઓની શોધનો અર્થ તેની સ્વચ્છંદ અભિવ્યક્તિ નથી પરંતુ પોતાના સ્વનું, પોતાના

પરિઘની યથાર્થતાને અનુરૂપ સ્વસ્થ આયોજન છે. આ પોતાના જીવનનો મર્યાદાપૂર્ણ અને જવાબદારીભર્યો નિર્વાહ છે. તેના પછીનું પગલું તેઓ અચેતન મનની શોધખોળ માને છે, જે અનિવાર્ય રીતે ઉપર જણાવેલ બિંદુઓ સાથે જોડાયેલ છે. આમાં સ્વપ્નોની ભૂમિકા મહત્વપૂર્ણ છે. જે માત્ર અચેતન મનના અંતર્દ્વારો અને દબાયેલી ઈચ્છાઓ અને ભાવનાઓનાં પ્રતીક જ નથી હોતાં, પરંતુ તેમાં સમાધાનકારક મહત્વપૂર્ણ સંકેતો પણ હોય છે.

માનવચેતનના કુશળ વૈજ્ઞાનિક રૉલોમેના મતે આ પ્રયાસને અનુરૂપ આપણે પોતાના અસ્તિત્વની ગહનતામાં જેટલા ઊતરીશું, તેટલા જ તેનાં નિત્ય નવીન રહસ્યો, સત્યો, તથ્યો અને આશ્ચર્યોથી પરિચિત થવા માંડીશું. જીવનનો ગહનતમ ઉદ્દેશ્ય અને લક્ષ્ય સ્પષ્ટ થવા લાગશે. એક નવીન નૈતિક સંવેદનશીલતા અને જાગરુકતાનો વિકાસ થશે. જે મર્યાદિત વર્તુળ તથા પરિસ્થિતિઓની જટિલ દશામાં પણ શ્રેષ્ઠતમ તત્ત્વોને ગ્રહણ કરવામાં સક્ષમ હશે. અહીં વ્યક્તિ પોતાના આંતરિક આધારથી સક્રિય હોવા છતાં સામૂહિકતાથી દૂર નહીં થાય પણ તેના પારસ્પરિક સંબંધ સઘન આત્મીયતા અને રચનાત્મક દષ્ટિ પર આધારિત રહેશે. પોલ ટિલિયના શબ્દોમાં અહીં જ વ્યક્તિની આધ્યાત્મિક ચેતનાનો વિકાસ થાય છે, જે નૈતિક શ્રેષ્ઠતાથી પણ ક્યાંય ઉચ્ચ અને ગહન સત્યના ભાવોથી પરિપૂર્ણ છે.

મહાન વૈજ્ઞાનિક અલ્ડુઅસ હક્સલેએ તેને ‘બિયોન્ડ ગુડ એન્ડ ઈવિલ’નું શીર્ષક આપતાં ‘સ્પીરીટ્યુલ એલિમેન્ટ’ કહ્યું છે. તેમના મતે હકીકતમાં આ વ્યક્તિની અંતરચેતનાનો ઉદ્ભવ તથા વિકાસનું તથ્ય છે. એરિક ફ્રોમે તેને અંતરદર્શન કહેતાં સાહસનું આદિ સ્રોત ગણાવ્યું છે. આ સમગ્રતાવાદી અને સમન્વયકારી શક્તિ પણ છે. આના જ આધારે વ્યક્તિ પોતાના આખા અસ્તિત્વને હાથમાં લે છે અને તેને એક સુંદર, સુવ્યવસ્થિત સૂત્રમાં પરોવતાં, સજાવતાં યોગ્ય

બનાવે છે. અહીં વ્યક્તિગત મૌલિકતા અને સાર્થકતાની સાથે આપસનાં સંબંધોમાં પણ એક નવી જીવંતતા, રચનાત્મકતા, સરસતા અને સમરસતા ઉદ્ભવે છે. આ રીતે વ્યક્તિ પોતાના અસ્તિત્વનાં ગહનતમ મૂલ્યો સાથે બંધાય છે અને તેને પરિણામે વ્યક્તિત્વના જીવનોદ્ધાર ઉપરાંત તાણની અસ્તિત્વજન્ય વ્યાધિના નિરાકરણના રસ્તે પ્રયાણ કરે છે.

જોકે આ કાર્ય એટલું સરળ-સહજ નથી. બહારની પ્રતિકૂળતા અને વિષમતાથી ક્યાંય પધારે તેમાં આંતરિક અવરોધ જ મુખ્યત્વે નડે છે. તેમાં પોતાના વર્તમાન સત્યનો સમગ્રતાથી સામનો ન કરી શકવાનો પલાયનવાદી અભિગમ એક મુખ્ય અવરોધ સાબિત થાય છે. રોલોમેના શબ્દોમાં વર્તમાનની સરચાઈનો સામનો મોટેભાગે ઉદ્ભેગ પેદા કરે છે, કારણ કે તેમાં નિર્ણય અને જવાબદારીના ભાવ જોડાયેલાં હોય છે, જ્યારે સામાન્ય મનુષ્ય પોતાનાં જીવનમાં મોટેભાગે આનાથી જ દૂર રહેતો હોય છે. આના જ કારણે તે મોટેભાગે ભૂતકાળની યાદો અથવા ભવિષ્યની કલ્પનાઓમાં જીવતો જોવા મળે છે. કારણ કે ભૂતકાળની મીઠી યાદો અને ભવિષ્યનાં સુખદ સ્વપ્નોમાં નિર્ણય અને જવાબદારીનો બોજો નથી હોતો. જ્યારે વર્તમાન, સંઘર્ષ અને સાહસપૂર્ણ કર્તવ્યનો પર્યાય છે. પલાયનવાદી પ્રવૃત્તિથી પ્રશ્નનું સમાધાન નથી થતું પણ તે વધુ ને વધુ બગડતા જાય છે. પલાયનના પ્રયત્નમાં કરેલો વર્તમાનનો દુરુપયોગ ધીરે ધીરે અતીતને દુઃખ અને પશ્ચાત્તાપ ભરેલો અને ભવિષ્યને ચિંતા અને આશંકાથી ભરેલું બનાવે છે. જ્યારે તાણના મૂળને કાપવા માટે વર્તમાનની વાસ્તવિકતામાં જીવવાની જરૂર છે.

રોલોમે આ બાબતમાં સાહસને એક અનિવાર્ય તત્ત્વ માને છે, જેનો બીજો કોઈ વિકલ્પ નથી. આ એક આંતરિક ગુણ છે, જેની જરૂર બાહ્ય પડકારો સામે ઝઝૂમવા કરતાં પોતાની આંતરિક સ્થિતિને સંભાળવામાં અને સુધારવામાં વધુ પડે છે. ગોલ્ડસ્ટેનના શબ્દોમાં આ

અસ્તિત્વના આઘાતો પ્રત્યેનો સકારાત્મક અભિગમ છે, જે પોતાની પ્રકૃતિના અસલી સ્વરૂપને પામવા માટે સહેવો પડે છે. હર ક્ષણ પોતાની ઓળખ મેળવવા માટે, તેને જાણવા માટે તથા પોતાના નવા જન્મની પીડા સહેવા માટે તેની સૌથી વધુ જરૂર છે. આર્થર મિલરના શબ્દોમાં, તે પોતાના વિશ્વાસ માટે મરી ફિટવાની હિંમત છે.

મેના મતે આ સાહસ અને નિષ્ઠાને અનુરૂપ જ વ્યક્તિ તે આંતરિક સ્વતંત્રતા મેળવે છે, જે અસીમ સંભાવનાઓનાં ઢ્હાર ખોલે છે. અહીં જ વ્યક્તિ પોતાના પુનર્નિર્માણ અને વિકાસમાં પોતાની મહત્તમ આસ્થાને અનુરૂપ જોડાય છે અને તેને પોતાનો સ્વતંત્ર વિકાસ પોતાના હાથમાં હોવાનું જ્ઞાન થાય છે. આ પરિસ્થિતિમાં વ્યક્તિનું જીવન પૂર્ણ જવાબદારીભર્યું બની જાય છે. ચિંતા અને તાણમાં વીતતી ક્ષણો સર્જનની ક્ષણો બની જાય છે. આ પરિસ્થિતિમાં તેને કોઈ ઉપદેશની જરૂર નથી રહેતી, પરંતુ તેનું અનુશાસિત આંતરિક જીવન વિકાસની એક સતત ચેતનવંતી પ્રક્રિયા બનતી જાય છે. આમ, વિક્લાનોની સતત શોધનું તારણ એ જ છે કે પોતાના અસ્તિત્વના ગહનતમ સત્ય, તેની અસીમ સંભાવનાઓ અને મૂલ્યોની શોધનું સાહસપૂર્ણ અભિયાન જ યુગની મહાવ્યાધિ-ચિંતાનું સાર્થક, નિશ્ચિત અને અસરકારક સમાધાન છે.

ઉત્સાહ તો જીવનનો ધર્મ છે, અનુત્સાહ મૃત્યુનું પ્રતીક છે. ઉત્સાહપૂર્ણ માનવ જ સજીવ કહેવાડાવવાને લાયક છે. ઉત્સાહી મનુષ્ય આશાવાદી હોય છે. એને આખું વિશ્વ આગળ વધતું દેખાય છે. વિજય, સફળતા અને કલ્યાણ સર્પદા એના મનમાં નૃત્ય કરતાં હોય છે, જ્યારે નિરુત્સાહી મનુષ્યને અશાંતિ ને અશાંતિ જ દેખાયા કરે છે.

વિકાસનું વિજ્ઞાન તું પહેલાં દસ ડગલાં તો ચાલ

ગામના લોકો તેને 'હરિયો' કહીને બોલાવતા હતા. તે એકદમ સીધો-સાદો, ભલો-ભોળો, સહજ-સરળ ખેડૂત હતો. ગામમાં તેનાં થોડાં ખેતર હતાં. આ ખેતરથી તેનો ગુજારો થતો હતો. પોતાનાં ખેતરમાં કામ કરતાં કરતાં તે ગામની પાસેના પહાડો તરફ ખૂબ આશાભરી આંખોથી જોયા કરતો. તેના હરિયાળીથી ઢંકાયેલાં શિખરો તેને પોતાના ખેતરમાંથી દેખાતાં હતાં. કેટલીયે વાર તેના મનમાં પાસે જઈને જોવાની ઈચ્છા ખૂબ જોર કરતી હતી, પરંતુ કોઈ ને કોઈ કારણસર મોકો મળતો ન હતો. તે ત્યાં જઈ શક્યો ન હતો.

ગયા વખતે તો તે માત્ર એટલા માટે ન જઈ શક્યો, કે તેની પાસે જ્ઞાનસ ન હતું. જ્ઞાનસ વિના તે કેવી રીતે જાય ? તે પહાડો પર જવા માટે રાત્રે અંધારામાં નીકળવું પડે. સૂર્ય ઊગે પછી પહાડ પરનું ચડાણ વધુ મુશ્કેલ થઈ જાય. સૂરજની ગરમીને કારણે કેડીઓ તપી જતી હતી. તેના પર પગ પણ મૂકી શકાય એમ ન હતું. તેની પાસે તો પગરખાં પણ ન હતાં. એવી હાલતમાં ગરમ કેડીઓ પર ખુલ્લા પગે ચાલવાનું મુશ્કેલ હતું. ગામના વડીલો પાસેથી તેણે એ પણ સાંભળ્યું હતું કે પહાડોના રસ્તે તરસ છિપાવવા માટે પાણીનો કોઈ સ્રોત નથી. આ રસ્તે કોઈ ઝરણું કે સરોવર નથી, જેનાથી તરસ્યા મુસાફરો પોતાની તરસ છિપાવી શકે.

પરિણામે તે તરફ દિવસની મુસાફરી મુશ્કેલ હતી. દિવસે ત્યાં જવા માટે અનેક વિઘ્ન, અડચણો હતાં. રાતની મુસાફરી જ એકમાત્ર સહેલો ઉપાય હતો, પરંતુ રાત્રે રસ્તો શોધવા માટે પ્રકાશની કોઈ વ્યવસ્થા તો જોઈએ જ. બસ આ જ એની તકલીફ હતી. છેલ્લાં કેટલાંય વર્ષોથી તે આ તજવીજ કરી

શક્યો ન હતો. તેમાં મુખ્ય કારણ તેની ગરીબી હતી. તેની પાસે ખેતર પણ કાંઈ વધુ ન હતાં. બસ જેમ તેમ ગુજારો થઈ જતો હતો. કોઈ કોઈવાર તો ગામના મુખીનું થોડું ઘણું દેવું પણ ચડી જતું હતું. એવામાં પ્રકાશ માટે જ્ઞાનસ લેવું એ તેના માટે ખોટું ખર્ચ હતું, પણ પહાડોની લીલીછમ ટેકરીઓ અવારનવાર તેને મૌન આમંત્રણ આપતી રહેતી. તેને જોઈને અવશપણે જ મનમાં કામના અને ઉમંગ ઉછળતાં હતાં.

હવે આ વખતે થોડા દિવસો પહેલાં જ્યારે તે ખેતરમાં કામ કરતો હતો ત્યારે તેની તૃષ્ણાભરી આંખો પહાડ પરનાં શિખરો પર ચોંટિલી હતી. તેને આ રીતે પહાડો તરફ કામનાભરી નજરે જોતો જોઈને પાસે ઊભેલા મુખીએ પૂછી લીધું. મૂખીના ખૂબ આગ્રહ પછી તેણે થોડું અચકાતાં, મુંઝાતાં પોતાના મનની વાત કરી દીધી. ગામના મુખીએ દયાથી તેની વાત સાંભળી તેને માટે એક જ્ઞાનસની વ્યવસ્થા કરી આપી. જ્ઞાનસ મળી જતાં પહાડ પર જવાના આનંદમાં તે આખી રાત સૂઈ પણ ન શક્યો. રાત્રે બે વાગે જ તે ઊઠી ગયો અને પહાડો તરફ ચાલી નીકળ્યો.

ગામની બહાર આવેલા મંદિર પાસે આવીને તે ખચકાઈને રોકાઈ ગયો. આ મંદિરમાં એક યુવાન સાધુ રહેતો હતો. તે પણ અત્યારે પોતાના વિચારમાં જાગતો હતો. હરિયાએ તેમને પોતાના મનની ચિંતા અને ક્ષિધા જણાવી. અમાસની રાતનું ધોર અંધારું છે. તેની પાસે જે જ્ઞાનસ છે, તેનું અજવાળું તો દસ ડગલાંથી વધુ નથી પહોંચતું, અને પહાડનું દસ માઈલ ચડાણ ચડવાનું છે. દસ માઈલ દૂર મંજિલ અને દસ ડગલાં અજવાળું કરનાર જ્ઞાનસ, ભલા કેમ કરીને થશે ? આવા ધોર અંધારામાં આટલા અમથા જ્ઞાનસનો

પ્રકાશ લઈને યાત્રા કરવી કેટલી ઉચિત છે? આ તો મહાસાગરમાં નાનકડી હોડી લઈને ઊતરવા જેવું કામ છે.

મંદિરના યુવાન સાધુને તેની વાત યોગ્ય લાગી. તેણે પણ હરિયાની વાતમાં સુર પુરાવ્યો. તેની પોતાની મુશ્કેલી પણ કંઈક આવી જ હતી. તે પણ વિચારતો હતો કે ગુરુએ આપેલા નાનકડા ચોવીસ અક્ષરવાળા ગાયત્રી મંત્રના સહારે આધ્યાત્મિક જીવનની અનંત યાત્રા અને નાનકડો ગાયત્રી મંત્ર, વાત કંઈક અજુગતી લાગતી હતી. તે સાધુ પણ તે ખેડૂતની સાથે ચિંતામાં ડૂબેલો હતો, ત્યારે જ તેઓએ જોયું કે કોઈ વૃદ્ધ વ્યક્તિ પહાડ તરફથી તેમના તરફ આવી રહી છે. તે વૃદ્ધના હાથમાં તો એથીયે નાનું જ્ઞાનસ હતું.

હરિયો દોડીને તેમની પાસે ગયો અને તે વૃદ્ધને રોકીને પોતાની ધ્રિધા જણાવી. હરિયાની બધી વાતો સાંભળી તે વૃદ્ધ ખૂબ જોરથી હસ્યા. તેમના હાસ્યથી તેમની ઉજળી દૂધ જેવી દાઢી વધારે પ્રકાશિત થઈ ગઈ. હસતાં હસતાં વૃદ્ધ બોલ્યા, “ગાંડા ! તું પહેલાં દસ ડગલાં તો ચાલ. જેટલું દેખાય છે એટલું તો આગળ વધ. પછી એટલું જ વધારે આગળ દેખાશે. દસ ડગલાં તો બહુ છે. એક ડગલું પણ જો આગળ દેખાતું હોય તો તેને આધારે આખી દુનિયાની પ્રદક્ષિણા કરી શકાય.” વૃદ્ધની વાતોમાં તેના અનુભવની ઝલક હતી.

તે વૃદ્ધ હરિયાની સાથે મંદિરવાળા સાધુ પાસે પહોંચ્યા અને કોઈ પ્રકારની પૂર્વભૂમિકા વિના તેને કહેવા લાગ્યા, “આધ્યાત્મિક બાબતમાં તને આ રીતે વિચારમાં પડેલો જોઈને મને નવાઈ લાગે છે. આધ્યાત્મિક જીવન વિચારો કરીને નહીં, પણ સંપૂર્ણતાથી તેની સાધના કરીને જ જાણી શકાય છે. સત્યનો સાક્ષાત્કાર કરવાનો બીજો કોઈ માર્ગ નથી. જાગો અને જીવો. જાગો અને ચાલવા માંડો. આધ્યાત્મિક સત્ય કોઈ મૃત વસ્તુ નથી કે તે બેઠાં બેઠાં મેળવી શકાય. તે તો અત્યંત

જીવંત પ્રવાહ છે. પોતાની જીવનસાધનાની નિયમિતતામાં જે બધી રીતે મુક્ત અને નિર્બંધ થઈ વહે છે તે જ તે પામી શકે છે.”

યુવાન સાધુ તેમની વાતો ખૂબ ધ્યાનથી સાંભળતો હતો. તેના નિરાશ મનના અંધકારમાં આશાનાં ઉજળાં કિરણો વરસી રહ્યાં હતાં. તે વૃદ્ધ કહી રહ્યા હતા, “ખૂબ દૂરના વિચારમાં ઘણીવાર નજીકનું ખોઈ બેસીએ છીએ, જ્યારે નિકટ જ સત્ય છે અને નિકટમાં જ તે છુપાયેલું છે, જે દૂર છે. શું દૂરને પામવા માટે નિકટને પામવું જરૂરી નથી. શું સમસ્ત ભવિષ્ય વર્તમાન ક્ષણમાં જ ઉપસ્થિત નથી? શું એક નાના ડગલામાં મોટામાં મોટી મંજિલ વસેલી નથી?”

નિકટતાને કારણે જ યુવાન સાધુએ વૃદ્ધને હવે ઓળખી લીધા હતા. તેઓ જ તેના દીક્ષા ગુરુ હતા. તેમણે જ તેને ગાયત્રીમંત્રની દીક્ષા આપી હતી. યુવાન સાધુએ પ્રણામ કરતાં જ તેમણે આશિષ આપતાં કહ્યું, “ગુરુ જાણે છે કે શિષ્યને ક્યારે શેની જરૂર છે. તને જે આપવામાં આવ્યું છે એ જ તારે માટે શ્રેષ્ઠ છે. ધીરજથી નિયમિત ગાયત્રી સાધના કર. તેનાથી જ તું અધ્યાત્મનાં બધાં શિખરો પર ભ્રમણ કરી શકીશ. વિચાર નહિ, સાધના કર. ધ્રિધામાં ન પડ, યાત્રા કર.”

હરિયાએ પોતાની યાત્રા શરૂ કરી. તે યુવાન સાધુએ પોતાની ગાયત્રી સાધનાની નિયમિતતામાં મન પરોવ્યું. થોડા સમય પછી બંને પોતપોતાની રીતે પોતાના અનુભવને આધારે બધાંને સમજાવવા લાગ્યા, “મિત્રો ! બેઠા કેમ છો ? ઊઠો અને ચાલો. જે વિચારે છે તે નહિ, જે ચાલે છે તે જ માત્ર પહોંચે છે. યાદ રાખો કે એટલો વિવેક, એટલો પ્રકાશ દરેકની પાસે છે કે જેનાથી ઓછામાં ઓછા દસ ડગલાંનું અંતર જોઈ શકાય અને એટલું જ બસ છે. ગાયત્રી મંત્રની નિયમિત સાધનાનો પ્રકાશ પરમાત્મા સુધી પહોંચવા માટે પર્યાપ્ત છે.”

વ્યક્તિત્વ આપણા અંતરની આત્માભિવ્યક્તિ છે. આપણે જેવા છીએ તેનું તે પ્રગટીકરણ અને પ્રકાશન છે. વ્યક્તિત્વ એવો પ્રકાશપુંજ છે જેનો સ્ત્રોત આપણી પોતાની અંદર જ વિદ્યમાન છે. આંતરિક ગુણ જ વ્યક્તિત્વ રૂપે પ્રકાશિત-પ્રસારિત થાય છે. અંતઃકરણ જેટલું પરિષ્કૃત હશે, ભાવનાઓ જેટલી પવિત્ર હશે તથા વિચાર જેટલા ઉત્કૃષ્ટ હશે તેટલું જ વ્યક્તિત્વ પ્રખર અને જ્યોતિર્મય હશે. આથી વ્યક્તિત્વનો માપદંડ પોલાદી ચરિત્ર, તીક્ષ્ણ અને પરિપક્વ ચિંતન તથા ભાવપૂર્ણ વ્યવહારના આધારે નક્કી કરવામાં આવે છે.

વ્યક્તિત્વનું પ્રખર વ્યક્તિત્વ સમાજની જનમેદનીમાં અલગ તરી આવે છે. એ એવા પ્રકાશસ્તંભ જેવું હોય છે, જે પોતે તો પ્રકાશિત થાય છે જ, સાથે જ જીવન-સમુદ્ધમાં ચાલનાર-આગળ વધનાર નોકાઓ અને જહાજોને પોતાની મંજિલ સુધી પહોંચવા માટે દિશા ચીંધે છે. આ એક એવી અમૂલ્ય ભરપૂર સંપત્તિ છે, જે મોટેભાગે વાપરવા છતાં પણ પૂરેપૂરી વપરાતી નથી કે ખૂટતી નથી. તે પોતાની દશા અને દિશા જાતે જ નક્કી કરે છે. તે પોતે સત્પથ પર ચાલે છે અને અનેકને એ તરફ આગળ વધવા માટે પ્રેરણાસ્ત્રોત બને છે.

ઉત્કૃષ્ટ વ્યક્તિત્વસંપન્ન વ્યક્તિમાં અસાધારણ નિર્ણય ક્ષમતા હોય છે. તે સારા-ખરાબનો, સત્ય-અસત્યનો, શ્રેય-પ્રેયનો ભેદ જાણે છે અને હંમેશાં શ્રેષ્ઠની જ પસંદગી કરે છે. એ માટે એ ગમે તે કિંમત ચૂકવવા તૈયાર રહે છે. એટલા માટે તેની પોતાની અનોખી મૌલિકતા હોય છે અને ઉમદા નિરાણાપણું હોય છે. આત્મબળ, સાહસ અને પ્રખરતા એની મૌલિક વિશેષતા હોય છે. આ રીતે વિશેષજ્ઞોના મતાનુસાર વ્યક્તિત્વ એને જ કહેવાય જેમાં સ્વતંત્ર સત્તા, આત્મ યોગ્યતા, પ્રભાવોત્પાદકતા, શ્રેષ્ઠતા તથા ઉત્કૃષ્ટતા, ચરિત્ર તથા ચિંતનનો સમુચિત અને સુંદર સમાવેશ હોય. એટલા માટે તેમાં ચુંબકીય આકર્ષણ હોય છે, જાદુઈ પ્રભાવ હોય છે.

વ્યક્તિત્વ વ્યક્તિના ગુણોનું એવું પ્રકટીકરણ છે,

જે જન્મજાત પણ હોય છે અને તે મેળવી પણ શકાય છે. જન્મજાત વ્યક્તિત્વના સ્વામી તો વિરલા જ હોય છે, જેઓ જન્મથી વ્યક્તિત્વસંપન્ન હોય છે. આવી વ્યક્તિ અતિ વિલક્ષણ અને વિશેષ પ્રતિભાસંપન્ન હોય છે. તેમના વિચાર અને ચિંતન શ્રેષ્ઠ હોય છે. વિચારોમાં દિવ્યતાની આભા ઝળકે છે. તેમનું હૃદય ભાવનાઓ અને સંવેદનાઓનો ભંડાર હોય છે. તેઓ સૌની સાથે આત્મીયતાભર્યું વર્તન કરે છે. આદિ ગુરુ શંકરાચાર્ય આવા દિવ્ય વ્યક્તિત્વના સ્વામી હતા, જેમણે પોતાના તપસ્વી વ્યક્તિત્વના બળે જન-જનની સૂતેલી ચેતનાને ઢંઢોળી અને નિષ્પ્રાણ હૃદયોમાં સંવેદનાનો સંચાર કર્યો. પોતાના આ જન્મજાત વ્યક્તિત્વને કારણે જ વિશ્વવંધ સ્વામી વિવેકાનંદ પ્રત્યેક વિચારશીલ મસ્તિષ્કમાં નવ્યવેદાંતની સ્થાપના કરી શક્યા. છત્રપતિ શિવાજી, ચંદ્રશેખર આઝાદ, વીર ભગતસિંહ આવા જન્મજાત પ્રતિભાસંપન્ન વ્યક્તિત્વ હતા.

વ્યક્તિત્વના આ ગુણ જન્મથી થોડાકને જ મળે છે. વધારે તો તે પોતાને તપની ભક્તિમાં તપાવીને, મહાન પુરુષાર્થ દ્વારા ઘડીને જ બનાવી શકાય છે. હકીકતમાં, વિરલાઓ અને અપવાદોને છોડીને જોઈએ, તો એવાં અગણિત વ્યક્તિત્વ છે જેમણે પોતાના વ્યક્તિત્વને ઘડ્યું, વિકસાવ્યું અને સજાવ્યું છે. પાંચ ફૂટ બે ઇંચની કૃશકાય અને દુર્બળ દેહના ગાંધીજીએ પોતાના વ્યક્તિત્વને ઘડ્યું હતું અને એમનું વ્યક્તિત્વ એટલું પ્રખર બન્યું કે બ્રિટિશ શાસનના મોટા મોટા અધિકારી પણ એમની સામે આવતાં અચકાતા હતા. કોઈ પણ વ્યક્તિ એમની આંખમાં આંખ પરોવીને વાત કરતાં ગભરાતી હતી. એમના વ્યક્તિત્વમાં એટલું તેજ હતું કે સમગ્ર ભારતવર્ષે એમના ચરણોમાં પોતાનું સર્વસ્વ ન્યોછાવર કરી દીધું હતું. એ એમણે મેળવેલા વ્યક્તિત્વનું પરિણામ હતું.

રશિયાના સંત ગોર્જિયેફ સ્થાયી વ્યક્તિત્વ એને જ માને છે, જે પોતાના દ્વારા ઘડવામાં અને સજાવવામાં આવ્યું હોય. જન્મજાત સદ્ગુણસંપન્ન વ્યક્તિઓએ પણ પોતાના વ્યક્તિત્વને વિકસિત કર્યું

પડે છે કારણ કે એ તો વિકાસની એક સતત અને અવિરત પ્રક્રિયા છે. અન્યથા પુલસ્ત્ય જેવા શ્રેષ્ઠ ઋષિકુળમાં જન્મવા છતાં પણ રાવણ દુષ્ટ-દુરાચારી અને આતતાથી ન હોત. આમ તો રાવણ પણ જન્મજાત વ્યક્તિત્વ સંપન્ન હતો, પરંતુ તેના દુરુપયોગથી તે પોતાનું દુર્લભ વ્યક્તિત્વ ખોઈ બેઠો. તે પોતાના ચરિત્ર અને સ્વભાવને પોતાના વ્યક્તિત્વને અનુરૂપ ન રાખી શક્યો. એનું કુપરિણામ સૌ જાણે છે. આથી સ્થાયી વ્યક્તિત્વ સતત પુરુષાર્થ દ્વારા જ ઘડાય છે.

વ્યક્તિત્વને ઘડવા માટે કેટલાય ગુણોને વિકસિત કરવા પડે છે. એના નિર્માણકાર્યમાં કેટલાંય પરિબળો કામ કરે છે. એમાંથી એક છે, સ્વભાવ. વ્યક્તિત્વ નિર્માણમાં એ મહત્વની ભૂમિકા નિભાવે છે. એ જ વ્યક્તિના આંતરિક સ્વરૂપનું શ્રેષ્ઠ અને સાચું તત્ત્વ છે. સ્વભાવથી જ કોઈપણ વ્યક્તિ પ્રિય કે અપ્રિય બને છે. આનાથી જ શ્રેય-સમ્માન કે અપમાન-તિરસ્કારનો સારો-ખરાબ ઉપહાર મળે છે. એ જ પ્રશંસા અને નિંદાનું મુખ્ય કારણ બને છે. સારા સ્વભાવથી જ્યાં સૌનું દિલ જીતી શકાય છે, ત્યાં ખરાબ સ્વભાવથી છેતરપિંડી-કલંકરૂપી કાલકૂટ પીવા મજબૂર બનવું પડે છે. સ્વભાવ ફક્ત બીજાને પ્રભાવિત જ કરતો નથી, પરંતુ પોતાની માનસિક બનાવટ અને ગૂંથણીનું પણ કારણ બને છે.

મનોવૈજ્ઞાનિક એરિક ફ્રોમના મતાનુસાર જ્યારે કોઈ ઊંડો મનોભાવ કે વિચાર સ્વભાવમાં સ્થાયી રેખા ખેંચી લે છે, ઘેરો પ્રભાવ છોડી દે છે તો તેનાં સ્થાયી લક્ષણ શરીર અને તેની ગતિવિધિઓ પર પણ દેખાવા લાગે છે. ફ્રેન વોર્નના મતાનુસાર આપણો પોતાનો સ્વભાવ જ આપણી શારીરિક સંરચના તથા તેના વ્યવહારોમાં પ્રતિબિંબિત થાય છે. આ વિશે એક સુંદર ઘટના છે. એકવાર એક વિશેષજ્ઞએ સુકરાતને જોઈને કહ્યું હતું કે આ સજ્જન વિષયી, મૂઢ અને આળસુ પ્રકૃતિના જણાય છે. સાંભળનાર વ્યક્તિ સુકરાતના વ્યક્તિત્વ અને સ્વભાવથી નિકટની પરિચિત હતી. આથી તેણે આ મંતવ્યને નકારી કાઢ્યું, પરંતુ પાસે ઊભેલા સત્યના પૂજારી સુકરાતે આ કથનની સત્યતાનો સ્વીકાર કર્યો અને કહ્યું, “આ મારા જન્મજાત સ્વભાવનું લક્ષણ છે, પરંતુ એ પણ સત્ય છે કે એને મેં તપ અને જ્ઞાનરૂપી પુરુષાર્થ તથા પ્રભુની

અનંત કૃપાથી પરિવર્તિત કરી દીધું છે. ઘરમૂળથી બદલી નાંખ્યું છે.” આમ સુકરાતના ઉન્નત અને સુસંસ્કારી સ્વભાવે એમના વ્યક્તિત્વને ઢાળવામાં અને બદલવામાં અનોખું યોગદાન આપ્યું.

વ્યક્તિત્વમાં નિખાર આવે છે, તેના ગુણ અને ચરિત્રથી. વ્યક્તિ ગુણોથી ગુણી અને ગણમાન્ય હોય છે. ગુણોનો વિકાસ આત્મસાધનાથી થાય છે. જ્યારે ચરિત્રનિર્માણ સામાજિક આરાધનાથી શક્ય બને છે. આ બંને તત્ત્વોના સમુચિત વિકાસથી વ્યક્તિત્વ નિખરે છે. ગુણવાન અને ચરિત્રવાન વ્યક્તિ નામ, રૂપ, જાતિ, કુળથી શ્રેષ્ઠ ભલે ન હોય, પણ એ આ વિશેષતાઓને કારણે લોકમાન્ય બને છે. પ્રતિષ્ઠિત બને છે તથા શ્રેય-સમ્માનની અધિકારી બને છે. નિમ્ન જાતિના ગણવામાં અને માનવામાં આવતા મત્સ્યગંધાપુત્ર વ્યાસજીએ પોતાની પ્રચંડ તપસ્યા અને ગહન સાધના દ્વારા ગુણ અને ચરિત્રનો વિકાસ કરીને પોતાના વ્યક્તિત્વને સમુજ્જવળ બનાવ્યું હતું. એમનું વ્યક્તિત્વ એટલું મહાન હતું કે એમને કોઈ એમના જાતિ-કુળ-ગોત્ર વિશે પૂછતું ન હતું, પરંતુ પ્રખર વ્યક્તિત્વ સામે સૌ માથું નમાવતા હતા.

વ્યક્તિત્વ એવો દિવ્ય પ્રકાશ છે, જેના મૂળમાં ઉત્કૃષ્ટ ચિંતન અને સજલ સંવેદના હોય છે, વિચારોની અલૌકિક આભા એમાં ઝળકે છે. જેવા વિચાર હશે, એવું જ વ્યક્તિત્વ હશે. ઉત્કૃષ્ટ ચિંતન વ્યક્તિત્વને પ્રખર બનાવે છે. સરસ ભાવનાઓ અને સંવેદનાઓ એને ભાવપૂર્ણ બનાવે છે. જીવન સાધનાનાં સૂત્રોને અપનાવીને આવું કરવાથી નીરસ, શુષ્ક વ્યક્તિત્વ પણ નદીની જેમ પ્રવાહિત થઈ ઊઠે છે.

ઉદાત્ત વ્યવહાર વ્યક્તિત્વનો પ્રાણ છે. બાકી બધાં પરિબળો તો વ્યક્તિત્વનાં કલેવરને ઘડે છે, એનું માળખું તૈયાર કરે છે, પરંતુ આ માળખાના કલેવરમાં જો કોઈ પ્રાણ ફૂટે છે તો તે છે વ્યવહાર. ભાવપૂર્ણ વ્યવહારથી વ્યક્તિત્વ જીવંત બને છે, એમાં નવી નવી કૂંપળો ફૂટે છે અને કળી ખીલે છે. આથી, વ્યક્તિત્વને પ્રખર, ઓજસ્વી, તેજસ્વી બનાવવા માટે આવશ્યક છે - ચરિત્ર, ચિંતન અને વ્યવહારમાં ફેરફાર અને પરિવર્તન. એમાં શ્રેષ્ઠતા અને ઉત્કૃષ્ટતાનો સમાવેશ કરીને જ ઉત્કૃષ્ટ વ્યક્તિત્વથી પૂર્ણ બની શકાય છે.

બહિરંગ નહીં, અંતરંગની સફાઈ

“સ્વચ્છતા મનુષ્યજીવનનો સાર છે. તેથી હે ભિક્ષુઓ ! સ્વચ્છ રહો, ચોખ્ખા રહો.” વર્ષો પહેલાં ભગવાન તથાગતે જેતવનમાં ભિક્ષુસંઘને આ ઉપદેશ આપ્યો હતો. અનેક ભિક્ષુઓએ તેમનાં આ વચનો એકસાથે સાંભળ્યાં, પરંતુ એકસાથે સાંભળવા છતાં તેમની બધાંની સમજવાની રીત જુદી જુદી હતી. કોઈને લાગ્યું કે ભગવાને ક્યાંક ગંદકી જોઈ હશે, કોઈ ભિક્ષુનાં વસ્ત્રો મેલાં-ઘેલાં જોયાં હશે તેથી તેમણે સ્વચ્છતાની વાત સમજાવી. કોઈને લાગ્યું કે ભગવાન પોતાનાં પ્રવચનોમાં હંમેશાં સારી વાતો કહે છે, આ વાત પણ એ જ રીતે જણાવી હશે. ભિક્ષુઓમાં કેટલાક એવા પણ હતા, જેમને તથાગતની વાતો સાંભળીને તેના પર વિચાર કરવાની જરૂર ન જણાઈ. તેઓ પહેલાંની જેમ જ પોતાના રોજિંદા કાર્યોમાં લાગી રહ્યા.

પરંતુ બે ભિક્ષુઓ એવા હતા, જેમનું સમગ્ર જીવન પોતાના ગુરુની વાત સાંભળીને ઘરમૂળથી બદલાઈ ગયું. તેમાંથી એકનું પરિવર્તન બધાંને ચોખ્ખેચોખ્ખું દેખાવા માંડ્યું, પરંતુ બીજાના પરિવર્તનથી બધાં અજાણ હતા. તેમની તરફ કોઈએ થોડું પણ ધ્યાન આપવાનો પ્રયત્ન ન કર્યો, બલકે તેઓ પોતાના સાથી ભિક્ષુઓ માટે પહેલાં કરતાં પણ અજાણ થતા ગયા. ધીરે ધીરે ભિક્ષુસંઘના સભ્યો તેમનું નામ પણ ભૂલવા માંડ્યા. એથી ઊલટું, પહેલા ભિક્ષુનું નામ બધાની જીભે આવવા માંડ્યું. ચારેબાજુ તેમના નામની ચર્ચા થવા લાગી. ભિક્ષુ સમંજની બધાંની ચર્ચાનો વિષય બની ગયા.

સ્વચ્છતાની ધૂન તેમના પર સવાર થઈ ગઈ. સફાઈનું ગાંડપણ કરવા લાગ્યા. ચોખ્ખાચટ રહેવાની લગની લાગી ગઈ. ચોવીસે કલાક બસ સાવરણી લઈને ફરવા માંડ્યા. અહીં બાવાંજાળાં દેખાયા, ત્યાં કચરો દેખાયો, બસ સફાઈ જ સફાઈ. જેમ તેમ કોઈ રીતે જો સાવરણી હાથમાંથી મૂકી, તો કપડાં ધોવા કે નહાવા બેસી જતા. બીજા ભિક્ષુઓ તેમની આ ટેવ પર હસતા, તેમની મશ્કરી કરતા, પણ સમંજની પર તેમાંથી કોઈ વાતની કાંઈ અસર ન હતી. તેઓ હંમેશાં બસ પોતાની

ધૂનમાં મગ્ન રહેતા. સંઘના અન્ય ભિક્ષુઓએ એમનું નામ ‘ભદંત ઝાડુ સ્થવિર’ રાખી દીધું. તેમના ઉપર બધાંએ અનેક કટાક્ષો, વ્યંગ્ય અને ઉપહાસયુક્ત દુયકાઓ રચી નાંખ્યા, પણ સમંજનીને આની કોઈ અસર ન થઈ. તેમના ઉપર પોતાની મશ્કરીની કોઈ અસર ન થતી જોઈને ભિક્ષુઓએ એક નવી તરકીબ શોધી કાઢી. હવે તેઓ પોતાના ખંડ અને વસ્ત્રોની સફાઈ તેમની પાસે કરાવવા માંડ્યા. આખો દિવસ તેઓ બધા તેમને મજાકથી બોલાવીને કહેતા, અરે ભદંત ઝાડુ સ્થવિર ! જરા મારા ખંડની સફાઈ કરી આપો. અથવા મારાં કપડાં ધોઈ આપો. સમંજની ખૂબ નિર્વિકારભાવે પોતાના સાથીદારોનાં બધાં કામ કરી આપતા. કોઈનાય ખરાબ વ્યવહાર પ્રત્યે તેમને જરા પણ ક્ષોભ કે રોષ ન હતો.

પોતાની આ દિનચર્યા સાથે જીવતાં તેમને દસ વર્ષ થયા. હાથમાં ઝાડુ અને મનમાં સફાઈની ધૂન, બસ આ જ એમના જીવનનો પર્યાય બની ગયો. બધાંની નજરમાંથી ઉપેક્ષિત અને દૂર ચાલ્યા ગયેલા ભિક્ષુ રેવત પણ છેલ્લા દસ વર્ષથી પોતાની ધૂનમાં મગ્ન રહેતા. સફાઈ તેમનું પણ ધ્યેય હતું, પણ બહારની નહિ, આંતરિક. જ્યારથી ભગવાન બુદ્ધે સ્વચ્છતાને મનુષ્ય જીવનનો સાર જણાવ્યો હતો, તેઓ પણ તેમાં જોડાઈ ગયા હતા. તેમના જીવનની દરેક પળ મન-અંતઃકરણને નિર્મળ-નિર્વિકાર બનાવવા માટે સમર્પિત થઈ ગઈ હતી. આ દસ વર્ષોમાં તેમની ઈન્દ્રિયો જ નહિ, ચિત્તવૃત્તિઓ પણ નિર્મળ બની ગઈ હતી. તેઓ ભગવાનના વચનની સાર્થકતાને સમજી ગયા હતા. સ્વચ્છતાની શુભ જ્યોતિ તેમના મુખ પર પ્રકાશિત થઈ ઊઠી હતી. એક અવર્ણનીય આભાથી તેમનો ચહેરો ઝળહળી ઊઠ્યો હતો.

એક દિવસ ભિક્ષુ રેવત જ્યારે ધ્યાનમાંથી ઊઠીને ભગવાનને પ્રણામ કરવા જઈ રહ્યા હતા, ત્યારે તેમણે સમંજનીને હાથમાં ઝાડુ લઈને સફાઈ કરતા જોયા. સાથે જ તે કટાક્ષો અને મશ્કરીઓ પણ સાંભળી, જે ભિક્ષુઓ તેમને માટે કહી રહ્યા હતા. રેવતના મનમાં

સમંજની માટે અપાર કરુણા ઊભરાઈ ગઈ. તેઓ વિચારવા લાગ્યા કે સમંજનીની પ્રજ્ઞા ભલે હજુ પ્રકાશિત થઈ ન હોય, પણ તેમની નિષ્ઠા અવિચળ છે. ત્યારે જ તેઓ કોઈ વ્યંગ્ય કે કટાક્ષોની પરવા કર્યા વિના ગુરુના વચનોનું અક્ષરશઃ પાલન કરે જાય છે. જો તેને ભગવાનના વચનો મર્મ સમજાય, તો તો તેનું સંપૂર્ણ જીવન બદલાઈ જશે.

આમ વિચારીને રેવત, હાથમાં ઝાડુ લઈને ફરતા સમંજની પાસે ગયા અને ખૂબ જ મૂઠ્ઠા શબ્દોમાં કહ્યું, આપુસ, ભિક્ષુએ હંમેશાં બહારની સફાઈ જ માત્ર ન કરવી જોઈએ. બહારની સફાઈ સારી છે, તે સવારે કરો, સાંજે કરો, બાકી ચોવીસ કલાક એ જ કામ ? આ સફાઈથી તમે નિર્વાણ પ્રાપ્ત નહિ કરી શકો. થોડું ધ્યાન પણ કરો, થોડી ભીતરની સફાઈ પણ કરો. થોડું ભીતરનું ઝાડુ પણ ઉઠાવો. ક્યારેક ધ્યાન પણ કરો. ક્યારેક થોડીવાર શાંત બેસો, ક્યારેક વિશ્રામ માટે પોતાના અંતરમાં જાઓ. અરે ક્યારેક પોતાના અંતરમાં પણ જુઓ. અંતરની સફાઈ જ અસલી સફાઈ છે. એ ક્યારે કરશો ? કે પછી આખું જીવન આમ જ વિતાવશો ?

રેવતની વાત હૃદયમાંથી નીકળી હતી. હૃદયમાંથી નીકળેલી વાત હૃદયમાં ચોટ પહોંચાડે છે. આજે દસ વર્ષો પછી સમંજનીના હૃદયમાં ચોટ લાગી. તેને જ્ઞાન થયું, ભાન આવ્યું. આટલાં વર્ષો પછી તેને પણ હાસ્થાસ્પદ લાગ્યું કે હું શું કરતો રહ્યો. અચાનક જાણે નિદ્રા ઊડી ગઈ. તંદ્રાનું જાણે મોટું પડ આંખોમાંથી નીકળી ગયું. જેમ સવારે કોઈ સૂતેલો જાગે અને બધાં સપનાં વિખેરાઈ જાય, તેમ બહારની નહિ જાણે અંતરની આંખ અચાનક ખૂલી ગઈ.

બીજે દિવસે તેમને સફાઈ કરતા ન જોઈને અન્ય ભિક્ષુઓ નવાઈ પામ્યા. કોઈને સમજાયું નહિ કે સમંજની કેમ સફાઈ કરતા નથી. થોડી ઘણીવાર તો બધાંએ પૂછ્યું, સમંજની સ્થવિર, આજે આપના હાથમાં ઝાડુ કેમ નથી ? અચાનક આપના સ્વભાવમાં પરિવર્તન કેમ થયું ? આપ હોશમાં તો છો ને ? આપની તબિયત તો સારી છે ને ? આપ બીમાર તો નથી ને ? જુઓ આપના બેસી રહેવાથી બધી જગ્યાએ કેટલો કચરો જમા થઈ ગયો છે, કેટલાં જાણાં બાઝી ગયાં છે.

ભિક્ષુઓનાં આ કટાક્ષ વચનો સાંભળી સમંજની

ખડખડાટ હસતા બોલ્યા, ભંતે ! સૂતાં સૂતાં હું એમ કરતો હતો, પણ હવે હું જાગી ગયો છું. મારો પ્રમાદ છૂટી ગયો છે. હવે અપ્રમાદનો મારામાં ઉદય થયો છે. મને એ વાત સમજાઈ ગઈ છે કે બહારની સફાઈ સવાર-સાંજ કરવી એ જ ઘણું છે, બાકીનો સમય અંતરની સફાઈ. એમ કહીને સમંજની ફરી ધ્યાનમાં લીન થઈ ગયા.

આશ્ચર્યચકિત ભિક્ષુઓએ આ વાત જઈને ભગવાન બુદ્ધને જણાવી. બુદ્ધે હસતાં હસતાં કહ્યું, હા ભિક્ષુઓ, પહેલાં મારો એ પુત્ર પ્રમાદના સમયમાં એવું કરતો હતો, પણ હવે એ જાગી ગયો છે. હવે એ

એક પિતાને બે પુત્રો હતા. બંનેની સમજદારી પારખવા માટે પિતાએ દસ-દસ રૂપિયા આપ્યા અને કહ્યું, આમાંથી એવી વસ્તુ ખરીદી લાવો કે જે ભોંયથી છત સુધી જઈ પહોંચે. એક છોકરો સડેલો કચરો ખરીદી લાવ્યો અને બીજે છોકરો એક સુંદર ફાનસ. ફાનસના પ્રકાશથી ઘર ઝગમગી ઊઠ્યું અને સડેલો કચરો તો બહાર ફેંકાવવા માટે ઊલટા પેસા ખરચવા પડ્યા. ઈશ્વરે આપેલી જીવન સંપદાના બદલામાં આપણે શું ખરીદીએ છીએ, એ પોતાની બુદ્ધિમત્તા અને મૂર્ખતા પર નિર્ભર છે.

પ્રમાદમાંથી છૂટીને પોતાના વ્યર્થ વ્યવહારથી મુક્ત થઈ ગયો છે. ભિક્ષુઓને આમ સમજાવતાં ભગવાને આ ઘમ્મગાથા કહી -

પો ચ પુબ્બે પમજ્જિત્વા પરછા સો નપ્પમજ્જતિ ।
સો મં લોકં પમાસેતિ અષ્ણામુત્તો વ ચંદિમા ॥
“જે પહેલાં પ્રમાદ કરીને પછી પ્રમાદ નથી કરતો, તે મેઘથી મુક્ત ચંદ્રમાની જેમ આ લોકને પ્રકાશિત કરે છે.”

ભગવાનની આ ઘમ્મગાથાનો મર્મ ભિક્ષુઓને તરત જ સમંજનીના જીવનમાં સ્પષ્ટ થતો જોવા મળ્યો. પોતાના આંતરિક જીવનની સફાઈમાં લાગેલા સમંજનીની નિર્મળ ચેતના સાચે જ મેઘોથી મુક્ત ચંદ્રમાની જેમ સમગ્ર ભિક્ષુસંઘને પ્રકાશિત કરવા માંડી હતી.

પોતાને ખોઈને જ સત્યની પ્રાપ્તિ થશે

પોતાને ખોઈને જ 'સ્વ'ને મેળવવાનું હોય છે. જેમ બીજ જ્યારે પોતાને ગાળી નાખે છે, મિટાવી દે છે ત્યારે તેમાં નવ-જીવન અંકુરિત થાય છે. એવી જ રીતે 'હું' બીજ છે, તે આત્માનું બહારનું આવરણ છે, ખોળ છે. આ 'હું' તૂટવાથી અને ખતમ થવાથી જ અમૃત જીવનના અંકુરનો જન્મ થાય છે. આ સૂત્રને આત્મસાત્ કરવાની કોશિશ કરીએ. મેળવવું હોય તો ખતમ થવું પડે છે. મૃત્યુના મૂલ્ય પર અમૃત મળે છે. ટીપું જ્યારે સાગરમાં પોતાને સમાવી દે છે, તો તે સાગર બની જાય છે.

હું આત્મા છું, પણ પોતાનામાં શોધવાથી વાસના સિવાય બીજું કંઈ મળતું નથી. એવું કંઈક લાગે છે કે જાણે સમગ્ર જીવન જ વાસનામય બની ગયું છે. આ વાસના કંઈક હોવાની, કંઈક મેળવવાની ઝંખના છે. પ્રત્યેક વ્યક્તિ કંઈક હોવાની, કંઈક મેળવવાની દોડમાં છે અને આ નિરંતર થતી રહેતી દોડનો કોઈ અંત નથી. કારણ કે જેવું 'જે ઉપલબ્ધ થશે' એ વ્યર્થ બની જશે અને ઝંખનાઓ ફરી જે નથી તેના પર જઈને અટકશે. વાસના આકાશ-ક્ષિતિજ જેવી છે. એની જેટલા નજીક પહોંચો એટલી એ દૂર થઈ જાય છે. એવું એટલા માટે થાય કે એ તો ક્યાંય છે જ નહિ. કેવળ એક પ્રતીતિ, ભ્રાંતિ માત્ર છે. સત્ય નથી. માયાવી વાસનાઓની ગમે તેટલા નિકટ ભલે જાવ, એ તો દૂરની દૂર જ રહે છે.

વાસનાઓની આ ભ્રાંતિ આત્માનો વિરોધ નથી, તેના પર આવરણ છે. એ ધૂમસ અને ધુમાડા જેવી છે, જેમાં આપણી સત્તા છુપાયેલી છે. "આપણે જે નથી" તેને માટે દોડતા-ભાગતા રહીએ છીએ. એટલા માટે "જે છીએ" તેનાથી અજાણ રહી જઈએ છીએ, તેને જોઈ શકતા નથી. એક ક્ષણ પણ આ હોવાની દોડ અને વાસનાની ઝંખના ન હોય, તો "જે છે" તે પ્રકટ થઈ જાય છે. એક ક્ષણ પણ આકાશમાં વાદળો ન હોય, તો સૂર્ય પ્રકાશવા લાગે છે. આ કંઈક હોવાની ભાગ-દોડનો અભાવ, સ્વયંમાં, પોતાનામાં સ્થિરતા જ તો ધ્યાન છે.

ધ્યાનની આ ક્ષણોમાં કેટલું અચરજ થાય છે,

કારણ કે એમાં આપણે મેળવીએ છીએ, જે છે તે. એ ક્ષણે એ બધું જ મળી જાય છે જેના માટે ઝંખનાઓ જાગી હતી. આત્માનું દર્શન વાસનાની પૂર્ણ તૃપ્તિ છે. વાસ્તવમાં, ત્યાં કોઈ અભાવ જ નથી. અભાવ તો વાસનાના વિચારોમાં છે. આ જ અજ્ઞાન છે. જ્ઞાનમાં વિચાર નહિ, દર્શન થાય છે. એટલા માટે વિચારનો માર્ગ જ્ઞાન સુધી જ લઈ જાય છે. નિર્વિચાર એ ચૈતન્યજ્ઞાનનું ઢાર છે.

જે એને મેળવે છે, તે જાણે છે, જ્ઞાન ઉપલબ્ધિ નથી, અનાવરણ છે. તે આપણામાં હંમેશાં હાજર છે, તેને ખોટવાનું છે. જ્ઞાનના જળસ્રોત પર વિચારોના કાંકરા પથ્થર જમા થઈ ગયા છે. એ દૂર થતાં જ ચૈતન્યની અપરિસીમ ધારા ઉપલબ્ધ થઈ જાય છે. એના માટે પોતાનામાં, અંદર કૂવો ખોટવાનો છે. ધ્યાનની કોદાળીથી વિચારોના થર દૂર કરવાના છે. સમ્યક્ સ્મૃતિ, સજગ જાગૃકતાથી વિચારોને નિષ્પ્રાણ કરવાના છે. ત્યારે અનુભવ થશે કે વિચાર જ્યાં નથી, તે નિર્દૂમ ચેતનામાં જ્ઞાન છે.

એના માટે એકાંતમાં જવાની જરૂર નથી. જરૂર છે પોતાનામાં એકાંત લાવવાની. પરિસ્થિતિ નહિ, મનઃસ્થિતિ મહત્વપૂર્ણ છે. ભીડ બહાર નથી, ભીડ ભીતરમાં છે. ભીડથી ભાગવું નકામું છે. ભીડને ભીતરથી વિસર્જિત કરવાનું સાર્થક છે. એટલા માટે એકાંત ન શોધો, એકાંત બનો. નિર્જન જગ્યાએ ન જાવ, પોતાને નિર્જન કરો. આવી અવસ્થા થતાં એવી શાંતિ, શૂન્ય અને એકાંતથી જોતાં સંસાર પરમાત્મામાં પરિણત થઈ જાય છે. જે કાલ સુધી ઘેરી વળ્યા હતા, તે આજ પોતાનામાં જ વિલીન થઈ જાય છે. આવી જ કોઈ ક્ષણે ઉપનિષદના ઋષિએ કહ્યું હશે - "અહં બ્રહ્માસ્મિ".

આ ભાવદશાને પામવા માટે પરંપરાઓ, રૂઢિઓ અને ઉદારના વિચારોના બોજથી છુટકારો મેળવવો જરૂરી છે. પર્વતારોહક જેટલો ભાર વિનાનો હોય, તેટલા જ ઊંચા પર્વતો પર તેનાં કદમ પહોંચી શકે છે. સત્યારોહી પણ જેટલો શૂન્ય હોય છે, જેટલો ભાર વિનાનો હોય છે એટલી જ ઊંચાઈઓ તેમનો આવાસ

બની શકે છે. પરમાત્મા સુધી, એ અંતિમ ઊંચાઈ સુધી જેમણે પહોંચવું છે, તેણે એ અંતિમ શૂન્ય સુધી પહોંચવું જરૂરી છે. શૂન્યના ઊંડાણમાં પૂર્ણ ઊંચાઈનો જન્મ થાય છે. અસત્તામાં સત્તાના સંગીતની ઉત્પત્તિ થાય છે. ત્યારે જ્ઞાન થાય છે કે નિર્વાણ જ બ્રહ્મોપલબ્ધિ છે.

સત્ય અજ્ઞાત છે, તો તેને જ્ઞાત છે એવા વિચારોથી કેવી રીતે જાણી શકાય છે. જ્ઞાતથી અજ્ઞાત તરફ કોઈ માર્ગ નથી. હા, જ્ઞાતથી છલાંગ અજ્ઞાતમાં લઈ જાય છે. વિચાર આપણા પર છે. તેના પર આપણે ઊભા છીએ. તેમાંથી નિર્વિચારમાં કૂદવાનું છે. શબ્દથી મૌનમાં કૂદવાનું છે. એ વિચારવાથી નહિ, જાગવાથી થશે. વિચારોની ગોળાકાર ગતિને જોવાથી થશે, આ જોતાં જોતાં અનાયાસ જ કોઈ ક્ષણે છલાંગ લાગી જાય છે. પછી પોતાને અતલ શૂન્યમાં પામીએ છીએ. જ્ઞાતનો કિનારો છૂટવાની જ વાર છે, પછી આપણી નોકા સહજ રીતે જ અજ્ઞાતના સાગરમાં પોતાના સઢ ખોલી નાખે છે. પછી તો બસ, આનંદયાત્રામાં આનંદ જ આનંદ છે.

અશાંતિથી ભરેલી આંખોને શાંતિની આ સરચાઈ દેખાતી નથી. આંખો ભલે આંસુઓથી ભરેલી હોય, કે મુસ્કુરાહટથી, સત્ય જોઈ શકતી નથી. એના માટે તો ખાલી આંખ જોઈએ. ખાલી આંખોથી બધું દેખાય છે, આત્મા પણ અને પરમાત્મા પણ. આપણામાંથી દરેક જણ પરમાત્માને જાણવા ઈચ્છે છે અને પોતાને જાણતો નથી. પોતાનાથી વધુ નજીક બીજી કોઈ સત્તા નથી. જે ત્યાં અજ્ઞાનમાં છે તે કોઈપણ સ્તરે જ્ઞાનમાં નથી હોઈ શકતું.

જ્ઞાનની પ્રથમ જ્યોતિ અંતસ્માં જ જાગે છે. એ જ જ્ઞાનની પૂર્વદિશા છે, જ્યાંથી જ્ઞાનનો સૂર્યોદય થાય છે. ત્યાં અંધારું છે. તો યાદ રહે કે સૂર્યોદય બીજે ક્યાંયથી પણ થઈ શકતો નથી. પરમાત્માને નહિ, પોતાને જાણવાનું રહેશે. એ જ જ્યોતિકણ અંતે સૂર્યમાં પરિણમે છે. ‘સ્વયં’ને, પોતાને જાણીને જ એ જાણી શકાય છે કે ત્યાં ત્યાં સત્તા તો છે, ચૈતન્ય તો છે, આનંદ તો છે, સચ્ચિદાનંદ તો છે પણ હું નથી. આ અનુભવ જ પરમાત્માનો અનુભવ છે. ‘હું’થી ચુકત આત્મા જીવ છે - આ જ અજ્ઞાન છે. ‘હું’ એ ચુકત આત્મા પરમાત્મા છે - આ જ જ્ઞાન છે.

દસે દિશાઓમાં આત્માની શોધમાં ભાગદોડ કરવાથી કંઈ થવાનું નથી, કારણ કે દસે દિશાઓ બહારની તરફ જાય છે. એનાથી જે નિર્માણ પામે છે એ જ જગત છે. આમાં ભાગ-દોડ કરનાર નિશ્ચિતપણે એનાથી અલગ છે, અન્યથા તે તેને જાણી શકતો નથી અને એમાં ગતિમાન થઈ શકતો નથી. આ જ અલગ તત્ત્વમાં સ્થિરતા છે, ધ્રુવતા છે. આ ધ્રુવ જ અધ્રુવને સંભાળી રહ્યું છે. અધ્રુવ જીવન છે, ધ્રુવ આત્મા છે. આ આત્મા અગિયારમી દિશા છે. એને શોધવા ક્યાંય જવાનું નથી. શોધવાનું છોડીને તેના માટે જાગવાનું રહેશે. એ દોડવાથી નહિ રોકવાથી, અટકવાથી થશે. થોભો અને જુઓ - આ બે શબ્દોમાં જ સમસ્ત ધર્મ છે. સમગ્ર સાધના છે, સમગ્ર યોગ છે.

આનાથી જ અગિયારમી દિશા ખૂલી જાય છે. અને બસ આંતરિક આકાશમાં પ્રવેશ થાય છે. આ આંતરિક આકાશનું નામ જ આત્મા છે. આ સત્યથી અપરિચિત લોકો અધ્યાત્મના નામે, સાધનાના નામે દોડતા રહે છે. પડતા-આખડતા, હાંફતા-કાંપતા દોડતા રહે છે. મૃત્યુ સુધી આ ભાગદોડ ચાલતી રહે છે. પરંતુ જે સત્યને જાણી લે છે તે મૃત્યુમાં પણ અમૃત મેળવી લે છે. સત્ય એ જ છે કે ‘સ્વયં’ને, પોતાને શોધો નહિ, સ્વયંને ખોઈ નાંખો, ત્યારે જ અધ્યાત્મના અદ્ભુત લોકનાં પ્રવેશદ્વાર આપને માટે ખૂલી જાય છે. આમાં પ્રવેશ મેળવવા માટે સૌને આમંત્રણ છે.

સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ ત્યારે નેતા ન હતા, વકીલ હતા. એક કેસમાં તેઓ દલીલ કરી રહ્યા હતા. તે દરમિયાન ચપરાસીએ એક ચબરખી હાથમાં આપી, વાંચીને તેઓ સ્તબ્ધ થઈ ગયા, પણ બીજી જ મળે દલીલ શરૂ કરી દીધી અને અદાલત પૂરી થયા સુધી કામ ચાલુ રાખ્યું.
દલીલ બંધ થઈ, તો સરદારની આંખમાંથી આંસુ ટપકી પડ્યાં. અદાલત સહિત ઉપસ્થિત લોકોએ કારણ પૂછ્યું, તો જાણવા મળ્યું કે ચપરાસીએ જે તાર આપ્યો હતો, તેમાં તેમની પત્નીના મૃત્યુના સમાચાર હતા.
દલીલ અપૂરી છોડી દેવાથી બન્ને પક્ષોનો તમા અદાલતનો જે સમય બરબાદ થાત તે જોતાં સરદારે પોતાના પર અંજુશ રાખવાનું યોગ્ય માન્યું.

મુક્તિદાયિની આઘશક્તિનું સત્ય સ્પષ્ટ થયું

શારદીય નવરાત્રિની શરૂઆત થઈ ચૂકી હતી. એ સાથે જ સમસ્ત પ્રકૃતિએ આછી ગુલાબી ઠંડીની ચાદર ઓઢી લીધી હતી. શાંતિકુંજમાં સદા છવાઈ રહેનાર ગાયત્રી મહામંત્રનાં ભાવસ્પંદનો આ દિવસોમાં કંઈક વધુ સઘન અને તીવ્ર બની ગયાં હતાં. દેશ-વિદેશથી નવરાત્રિ સાધના કરવા અહીં આવેલાં હજારો સાધક-સાધિકાઓ સાધનાની ભાવલીનતામાં પોતાના સદ્ગુરુના પ્રાણનો સ્પર્શ અનુભવી રહ્યાં હતાં. સાધનાની આ અનોખી ભાવભૂમિમાં સદ્ગુરુની કૃપાની અનોખી અમૃતવૃષ્ટિ થઈ રહી હતી. સમસ્ત શિષ્યોની અંતર્યેતનાનો કણકણ આ કૃપાવર્ષાથી ભીંજાઈ રહ્યો હતો, રૂપાંતરિત થઈ રહ્યો હતો. એકત્રિત પ્રાણોના પોકાર પર મહાપ્રાણનાં ભાવઘન સઘન બનીને વરસી રહ્યાં હતાં.

શિષ્યો પર સતત કૃપા કરનાર ગુરુદેવ એ દિવસે પણ પોતાના ખંડમાં ધીમા પગલે ટહેલી રહ્યા હતા. ગહન આત્મલીન ભાવદશા હતી એમની. પહેલી નજરે એમને જોઈને એવું લાગે કે જાણે એમનો દેહ તો આ લોકમાં જોનારની નજર સામે છે, પરંતુ ચેતના ક્યાંક અલૌકિક ભાવલોકમાં વિહાર કરી રહી છે. થોડી વારમાં તેઓ પ્રકૃતિસ્થ-સાહજિક-બન્યા અને આવનાર કાર્યકર્તાઓ સામે સ્નેહભરી નજરે જોયું. એમની આ નજરમાં ગહન રહસ્યમયતાની સાથે પ્યારની પ્રભા હતી. પોતાના પ્યારની અનુભૂતિ આપતાં એઓ થોડું મલકાયા અને બોલ્યા - આપો છોકરાઓ, બેસો. એ સાથે તેઓ પોતે પણ ખંડમાં રાખેલા પલંગ પર બેસી ગયા. બેઠા પછી એમણે આ લોકોને પોતપોતાનો લેખ વાંચવા કહ્યું.

આ એ વર્ષોમાં બપોરે નિત્ય ચાલતો ઉપક્રમ હતો. લેખોનું લેખન અને વાંચન તો બસ એમની કૃપા-વિતરણનું એક નાનું માધ્યમ માત્ર હતું. જે તેમણે પોતાનાં બાળકોને કૃપાપાત્ર બનાવવા માટે પસંદ કર્યું હતું. પરમપૂજ્ય ગુરુદેવના પલંગ પાસે પાથરેલ કંતાન પર બેઠેલા કાર્યકર્તા પોતાની સાથે લાવેલો લેખ વાંચવા લાગ્યા અને ગુરુદેવ પોતે પલંગ

પર સૂઈ ગયા. સૂતાં સૂતાં તેમણે માથા પાસે રાખેલા તકિયા નીચે દબાયેલો રુમાલ કાઢ્યો. આ રુમાલની પાસે જ એક ચાવી પણ રાખી હતી, જે ઘણુંખરું પલંગ પાસે દીવાલમાં બનાવેલા કબાટની હતી. પીળા રંગના પેઈન્ટથી રંગેલાં બારણાંવાળા આ કબાટમાં પિત્તળનું મોટું તાળું લટકી રહ્યું હતું.

કબાટમાં લટકેલું પિત્તળનું મોટું તાળું અને પરમપૂજ્ય ગુરુદેવના માથા પાસેના તકિયા નીચે રાખેલી ચાવી. આ બન્ને વસ્તુઓ નિયમિત રીતે લેખ વાંચી સંભળાવવા આવતા એક કાર્યકર્તાના મનમાં ભારે કુતૂહલ જગાવતી હતી. છેલ્લા કેટલાય મહિનાઓથી તેઓ દર વખત આ રીતે આ તાળું-ચાવી જોઈ રહ્યા હતા. સામાન્ય રીતે કોઈ કબાટને તાળું લગાવવું અને માથા પાસેના તકિયા નીચે તેની ચાવી હોવી એ કોઈ આશ્ચર્યની વાત નથી. તાળું-ચાવીની આવી રીતની કે આથી થોડા જુદા પ્રકારની ઉપસ્થિતિ ઘરેઘરે જોવા મળે છે. આ પંક્તિઓથી વાચક વિચારી શકે કે ભલા એમાં આશ્ચર્ય શાનું ? પણ આશ્ચર્ય હતું અને સાથે કુતૂહલ પણ. અને એ એટલા માટે કે પરમ વીતરાગ, ત્રણે લોકોના સમસ્ત વૈભવને ઘાસના તણખલા જેવો સમજનાર મહાજ્ઞાની પૂજ્ય ગુરુદેવની ત્યાગમય પ્રકૃતિ સાથે આ ચીજોનો કોઈ મેળ ખાતો ન હતો.

એ કાર્યકર્તા છેલ્લા કેટલાય મહિનાઓથી એમ વિચારી રહ્યા હતા કે ભલા એવી કઈ અમાનત છે, જે સમસ્ત શિદ્ધિ-સિદ્ધિઓના અક્ષય ભંડાર મહાયોગી પરમપૂજ્ય ગુરુદેવ આટલી સંભાળીને રાખે છે. મહિનાઓ સુધી વિચારી વિચારીને પોતાની ગડમથલમાં તેઓ એવા તારણ પર પહોંચ્યા કે ગુરુદેવ જેને તાળામાં રાખે એ કોઈ લૌકિક ધનસંપત્તિ જેવી તુરછ વસ્તુ હોઈ શકે નહિ. જરૂર કોઈ આશ્ચર્યજનક-અલૌકિક વસ્તુ હશે. પણ એ છે શું ? બસ, આ પ્રશ્ન પર વિચારી વિચારીને મનોમન હેરાન થતા હતા. આજે પણ જ્યારે ગુરુદેવે તકિયા નીચેથી રૂમાલ કાઢ્યો તો તેમની નજર પાસે પડેલી ચાવી પર જઈને અટકી. પછી એમણે ખૂબ લાલચુ નજરે

કબાટને લાગેલાં તાળાં તરફ જોયું. જ્યારે તેમનાથી રહેવાયું નહિ ત્યારે તેમણે મનોમન ગુરુદેવને પ્રાર્થના કરી દીધી કે હે પ્રભુ ! કૃપા કરી મને જણાવો કે એવી કઈ આધ્યાત્મિક વસ્તુ છે, જેને આપે આપના આ કબાટમાં રાખી છે.

અંતર્યામી ગુરુદેવે તરત તેના મનનો પોકાર સાંભળ્યો. એમણે લેખ સંભળાવી રહેલા તે ભાઈને કહ્યું, “તું તારો આ લેખ પછી મને સંભળાવજે. પહેલાં મારું એક કામ કરી દે.” ગુરુદેવની આ વાત પર તેમણે વિસ્મયથી તેમની સામે જોયું. એટલામાં તો ગુરુદેવે પોતાના તકિયા નીચે રાખેલી ચાવી કાઢીને તેમને આપતાં કહ્યું, એમ કર તું મારો આ કબાટ સાફ કરી નાંખ. એ ચાવી પોતાના હાથમાં લેતાં તે કાર્યકર્તા પોતાના કૃપાળુ સદ્ગુરુ પ્રત્યે ગદ્ગદિત થઈ ગયા. એ સાથે ગુરુદેવ પોતાના પલંગ પરથી ઊઠીને પાસેની ખુરશી પર બેસી ગયા. એમની આંખોમાં અસીમ શિષ્યવત્સલતા હતી. ભાવનાથી છલકતા હૃદયે એ કાર્યકર્તા પણ વિચારી રહ્યા હતા કે પરમ દયાળુ ગુરુદેવ પોતાનાં બાળકોના મનમાં ઉદ્ભવતી નાનીમોટી ઈચ્છાઓને પણ કેટલી સહજતાથી પૂરી કરી દે છે !

ચાવી હાથમાં લઈ તેમણે તાળું ખોલી કબાટનાં બારણાં ખોલ્યાં. આ રીતે કબાટ ખોલ્યા પછી આશ્ચર્ય બેવડાઈ ગયું કારણ કે એમાં વિશેષ કંઈ હતું જ નહિ. એમાં ફુલ બે ચીજ હતી - એક ગુલાબી રંગનો પ્લાસ્ટિકનો નાનો ડબ્બો. જે ખાલી હતો અને બીજી પરમ વંદનીય માતાજીનો ફેમથી મઢેલો નાનો ફોટો. આ બંને ચીજ એ ત્રણ ખાનાવાળા કબાટના નીચેના ખાનામાં હતી. બાકી આખો કબાટ ખાલી અને ચોખ્ખો હતો. એ સાફ કરવા જેવું કંઈ હતું જ નહિ. તેમ છતાં તેમણે સફાઈ કરવાનું થોડુંઘણું નાટક કર્યું, પણ તેના મનમાં આશ્ચર્ય અને કુતૂહલ વધી ગયાં. તેમને વંદનીય માતાજીના ફોટાનું રહસ્ય કંઈ સમજાયું નહિ.

એમની આ મૂંઝવણ જોઈને ગુરુદેવ ધીરેથી બોલ્યા, “બેટા, તું તારા મૂંઝાચેલા મનને વધારે મૂંઝવીશ નહિ. માતાજી જેમ તમારા લોકોનાં વંદનીય અને પૂજનીય છે, એવી જ રીતે મારા માટે પણ વંદનીય છે. તેઓ આ જગતનાં આશ્ચર્યોનું પણ

આશ્ચર્ય, રહસ્યોનું પણ રહસ્ય અને આધ્યાત્મિક શક્તિઓને પણ શક્તિ આપનાર મહાશક્તિ છે. એમની કૃપા અને ક્રુણા વિના કંઈ જ થતું નથી. ઉપર ઉપરથી એકદમ સાધારણ દેખાતાં માતાજીનું સંપૂર્ણ રહસ્ય બે જ જણ બરાબર સમજે છે. એક તો સ્વયં ભગવાન, બીજો હું. એમને સમજવાં એ સહેલું નથી.” ગુરુદેવની આ વાત સાંભળનારને અચરજમાં નાખી રહી હતી. સાથે જ તેઓ પોતાના પ્રભુનાં વચનોથી આભારી થતાં વિચારી રહ્યા હતા કે પોતે કેવા ભાગ્યશાળી છે કે પોતાને દરરોજ વંદનીય માતાજીનાં ચરણસ્પર્શનો લાભ ખૂબ સરળતાથી મળી જાય છે.

સફળતાની એક અનિવાર્ય શરત છે- ધ્યેય પ્રત્યે અતૂટ નિષ્ઠા

વિચારનારના વિચારોમાં એક નવી કડી ઉમેરતાં ગુરુદેવે કહ્યું, “સારું તો એ છે બેટા, કે મને પણ એમની પાસેથી શક્તિ મળે છે, પણ એ સત્ય એટલું ગહન છે કે તું એ હમણાં સમજી નહિ શકે.” એ પછી એ કાર્યકર્તાની સામે જોતાં તેઓ બોલ્યા, “બેટા ! તું જે મુક્તિ ! મુક્તિ !!!ની રટ લગાવતો રહે છે, તો એ જાણી લે કે માતૃસત્તા આધશક્તિ જ મુક્તિદાયિની છે. માતાજી તેમનું જ પ્રતિનિધિત્વ કરે છે. એમની કૃપાથી જીવ આત્મતત્ત્વને જાણી શકે છે. બ્રહ્મતત્ત્વમાં વિલીન થઈ શકે છે.” ગુરુદેવની આ વાતો સાંભળીને તેમના મનમાં દેવી સપ્તશતીનો આ મહામંત્ર સ્ફૂરી ઊઠ્યો -

સૈષા પ્રસન્ના વરદા નૃણાં ભવતિ મુક્તયે ।

સા વિદ્યા પરમા મુક્તેર્હેતુભૂતા સનાતની ॥

- દેવી સપ્તશતી ૧/૫૭

“એ જ પ્રસન્ન થતાં મનુષ્યોને મુક્તિ માટે વરદાન આપે છે. એ જ પરાવિદ્યા અને મોક્ષની હેતુભૂતા સનાતની દેવી છે.” પોતાના પ્રભુના શ્રીમુખે આ પરમ રહસ્યમય સત્ય સાંભળીને એ કાર્યકર્તાને એવું લાગ્યું જાણે કે આજ શારદીય નવરાત્રિનું સુફળ મળી ગયું. આ અનોખી આરાધ્યકૃપાની અનુભૂતિ સાથે તેઓ માતૃસ્મરણમાં વિભોર બની ગયા.

અંતર્યાત્રાનું વિજ્ઞાન છેલ્લા કેટલાક મહિનાથી યોગસાધકોનું માર્ગદર્શન કરી રહ્યું છે. આમાં બતાવવામાં આવેલ તત્ત્વોને આત્મસાત્ કરીને વિશ્વભરના અસંખ્ય યોગસાધકોએ પોતાની આત્મચેતનાની અંતર્યાત્રા શરૂ કરી છે અને તેઓ અનેક દિવ્ય અનુભવોમાંથી પસાર થયા છે. આ જ કારણે આ 'યોગકથા' સાધક સમુદાયમાં 'સાધક-સંજીવની' રૂપે વિખ્યાત થઈ રહી છે. આની પાછલી કડીમાં તમામ યોગાનુરાગીઓએ સમાધિપાદના ચોથા સૂત્ર પર ચિંતન, મનન અને નિદિધ્યાસન કર્યું હતું. એ જાણ્યું હતું કે સાક્ષી થવા સિવાયની અન્ય તમામ અવસ્થાઓમાં મનની વૃત્તિઓ સાથે તાદાત્મ્ય થઈ જાય છે. હવે એથી આગળના એટલે કે પાંચમા સૂત્રમાં મહર્ષિ પતંજલિ આ તત્ત્વને હજી વધુ સુસ્પષ્ટ કરે છે. આ સૂત્રમાં તેઓ કહે છે, 'વૃત્તયઃ પંચતત્ત્વઃ કિલષ્ટાડકિલષ્ટાઃ' (૧/૫) અર્થાત્ 'મનની વૃત્તિઓ પાંચ છે. તે કલેશનો સ્રોત પણ થઈ શકે છે અને અકલેશનો પણ.'

યોગસૂત્રકાર મહર્ષિનું આ સૂત્ર પહેલી નજરે એકદમ કોચડા જેવું લાગે છે. એક વખતમાં બરાબર સમજાતું નથી કે મનની પાંચ વૃત્તિઓ કેવી રીતે અને કેમ પોતાનું રૂપ બદલી લે છે ? કેવી રીતે તે કલેશ એટલે કે દુઃખ-પીડાની જન્મદાત્રી બની જાય છે અને કેવી રીતે તે આપણને અકલેશ એટલે કે દુઃખવિહીન કે પીડારહિત સ્થિતિમાં લઈ જાય છે. આ સવાલનો જવાબ મેળવવા માટે આપણે સૌએ સત્યની ઊંડી ખોજ કરવી પડશે. તત્ત્વના ઊંડાણમાં પ્રવેશવું પડશે. ત્યારે જ કંઈક વાત સમજવાની આશા બંધાશે. અહીં પણ 'જિન ખોજા તિન પાઈયાં'ની સાથે 'ગહરે પાની પૈઠિ'ની શરત જોડાયેલી છે. આ શરત પૂરી કરીને જ મહર્ષિનું મંતવ્ય જાણી શકાય છે.

આ ઊંડા પાણીમાં પેસવાની શરૂઆત ક્યાંક કિનારેથી જ કરવાની થશે અને આ કિનારો છે શરીર. જેનાથી આપણે પૂરેપૂરા પરિચિત છીએ. આ પરિચય એટલો પ્રગાઢ થતો ગયો કે આપણામાંથી કેટલીય વ્યક્તિઓએ એમ માની લીધું કે એ શરીરથી અલગ

બીજું કંઈ જ નથી. આ દૃશ્યમાન શરીરના મુખ્ય અવયવ પણ પાંચ છે, જેને પાંચ કર્મેન્દ્રિય પણ કહે છે, આ શરીર સાથે જ જોડાયેલો બીજો એક પાંચનો સમૂહ પણ છે, જેને પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય કહેવામાં આવી છે. આ પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયોના માધ્યમથી આપણી અંતર્યેતના બાહ્ય જગત સાથે સંબંધ સ્થાપિત કરે છે. બાહ્ય જગતની અનુભૂતિઓનો આસ્વાદ મેળવે છે. બાહ્ય જગત એક હોવા છતાં પણ તેની અનુભૂતિનો રસ અને રસાસ્વાદનું સુખ પ્રત્યેકનાં પોતાનાં અંગત હોય છે. આ અંગતતા મન અને તેની ઈન્દ્રિયો પર નિર્ભર છે. આ વૃત્તિઓ પણ કર્મેન્દ્રિય અને જ્ઞાનેન્દ્રિયોની જેમ જ પાંચ છે.

જ્યાં સુધી મનની વાત છે તો પરમપૂજ્ય ગુરુદેવ કહેતા કે મન શરીરથી અલગ કોઈ બીજી વસ્તુ નથી. આ શરીર સાથે ઘણુંબધું જોડાયેલું અને ચીપકેલું છે. શરીર સાથે મનનું જોડાણ એવી રીતનું છે કે એને જો શરીરનો સૂક્ષ્મ હિસ્સો કહેવામાં આવે તો કાંઈ ખોટું નથી. આ જ કારણે શરીરનાં સુખ-દુઃખોથી એ સામાન્ય અવસ્થામાં ખરાબ રીતે પ્રભાવિત થાય છે. એ પણ એક રીતે શરીર જ છે, પરંતુ યોગસાધના કરનાર આ સચ્ચાઈને ખૂબ સરળતાથી જાણી લે છે કે દૃશ્ય શરીર જો સ્થૂળ શરીર છે તો પોતાની શક્તિઓ અને સંભાવનાઓ સાથે મન સૂક્ષ્મ શરીર છે. એનો વિકાસ એ તથ્ય પર આધારિત છે કે મન અને તેની વૃત્તિઓનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરવામાં આવ્યો ?

જો વાત દુરુપયોગ સુધી સીમિત રહે છે, માનસિક શક્તિઓ કેવળ ઈન્દ્રિયભોગોમાં ખપતી રહે છે, કેવળ ક્ષુદ્ર સ્વાર્થનાં સાધનો ભેગાં કરતી રહે છે, ખોખલા અહંકારની પ્રતિષ્ઠાને જ જીવનનું સાર-સર્વસ્વ સમજવામાં આવે છે, તો પછી મનની પાંચ વૃત્તિઓ જીવનમાં કલેશનો સ્રોત સાબિત થવા લાગે છે. એથી ઊલટી વાત છે, દિશા મનના સદુપયોગની છે, મનને યોગસાધનામાં લીન કરવામાં આવ્યું છે તો મનની આ પાંચ વૃત્તિઓ અકલેશનો સ્રોત સિદ્ધ થાય છે. મનની પાંચ વૃત્તિઓ જિંદગીમાં કલેશનાં પૂર કેવી રીતે લાવે છે એનો અનુભવ આપણામાંના લગભગ બધાને છે,

પરંતુ તેનું અકલેશના સ્રોતરૂપે સિદ્ધ થવું એ પરમપૂજ્ય ગુરુદેવે બતાવેલ જીવનસાધનાના સોનેરી સૂત્રોથી જ શક્ય છે.

ગુરુદેવ કહેતા હતા કે વૃત્તિઓનો ખેલ ન સમજાય તો બધું જ કર્યુ-કારવ્યું બેકાર બની જાય છે. તમામ જોગ-જાપ વ્યર્થ બની જાય છે. તપસ્યા સાધના રાવણ, કુંભકર્ણ, હિરણ્યકશિપુ અને હિરણ્યાક્ષે પણ ઓછી નહતી કરી. એમની ઘોર તપસ્યાના કિસ્સાઓથી પુરાણનાં પાનાં ભરેલાં છે. પુરાણકથાઓ કહે છે કે એમની તપસ્યાથી મજબૂર બનીને સ્વયં વિદ્યાતા એમને વરદાન આપવા વિવશ બની, પરંતુ વૃત્તિઓના શોધનને અભાવે સમસ્ત તપની પરિણાતિ અંતે કલેશનો જ સ્રોત સાબિત થઈ. સમગ્ર જીવન દરમિયાન વાસનાઓની અતૃપ્તિની આગમાં બળતા રહ્યા. એમને જે કંઈ મળ્યું, જે કંઈ એમણે મેળવ્યું, તેણે તેમની અતૃપ્તિની પીડાને ચરમસીમાએ પહોંચાડી દીધી.

આનાં વિપરીત ઉદાહરણ પણ છે. સંત કબીર અને મહાત્મા રૈદાસ પાસે જીવનનિર્વાહનાં સામાન્ય સાધનો પણ મહામુશ્કેલીએ પ્રાપ્ય હતાં. ખૂબ મુશ્કેલીથી એમનું ગુજરાન ચાલતું હતું. એમના જીવનનો મોટોભાગ કપડાં વણવામાં અને જૂતાં બનાવવામાં ખર્ચાઈ જતો હતો. એમાંથી કોઈએ અદ્ભુત અને રોમાંચક તપસ્યા પણ કરી નહતી, પરંતુ પોતાના પ્રત્યેક શ્વાસ સાથે એક કામ કર્યું. આવતા-જતા પ્રત્યેક શ્વાસ સાથે મન અને તેની વૃત્તિઓના શોધનમાં લાગેલા રહ્યા. પોતાની પ્રગાઢ ભગવદ્ભક્તિથી પોતાની પ્રત્યેક માનસિક વૃત્તિઓને પરિષ્કૃત કરી નાંખી. એનું પરિણામ પણ એમના જીવનમાં સુખદ આવ્યું. પાંચેય ઈન્દ્રિયો તેમના જીવનમાં અકલેશનો, આનંદનો સ્રોત બની ગઈ. વૃત્તિઓની નિર્મળતાની આ અનુભૂતિ પામીને મહાત્મા કબીર ગાઈ ઊઠ્યા હતા -

કબીરા મન નિર્મલ ભયા, જેસે ગંગા નીર ।

પાછે પાછે હરિ કિરૈં કહત કબીર - કબીર ॥

વૃત્તિઓની દુર્ગંધ દૂર કરનારી, તેને શોધિત, સુરભિત અને સુગંધિત કરનારી હવા વિરાટમાંથી આવે છે. એ હવા આપણા પોતાના જીવનમાં આવે એ માટે આપણે સ્વાર્થ અને અહંના બળને કમાડ ખોલવાં

પડશે. આનંદ તો સમસ્ત સૃષ્ટિમાં, વિરાટ બ્રહ્માંડમાં સર્વત્ર વિખરાયેલો પડ્યો છે. તે ઘેરાઈ-ઘેરાઈને આપણી ભીંતર આવવા આતુર છે. બસ આપણે જ આપણાં કમાડ બંધ કરીને બેઠાં છીએ. આ વાતને આપણે કંઈક આવી રીતે પણ સમજી શકીએ કે સવાર થવા છતાં પણ જો આપણે આપણા ઝૂનાં બારીબારણાં ન ખોલીએ તો સૂર્યનાં કિરણો પોતાની ઈચ્છા હોવા છતાંય આપણા ઝૂમાં પ્રવેશી શકશે નહિ, જ્યારે બારીબારણાં ખોલતાં જ હજારો-હજારો કિરણો એકસાથે આવીને ઝૂને ઉજાસથી ભરી દે છે. બારીબારણાં ખોલ્યા પહેલાં પણ સૂર્ય યથાવત્ હતો. જો કોઈ ત્યાં નહતું તો પછી કિરણો ક્યાંથી આવ્યા ? બસ બારીબારણાંનો અવરોધ દૂર થતાં જ અંધકાર ઉજાસમાં બદલાઈ ગયો.

આવો જ ફેરફાર વૃત્તિઓનો પણ હોય છે. સ્વાર્થ અને અહંનાં કમાડ ખૂલે, વાસનાની વૃત્તિની જગ્યાએ મન ભક્તિની લગનીમાં લાગે કે વૃત્તિઓ બદલાવા લાગે છે. જે પહેલાં ફક્ત દુઃખોને, પીડાને, સંતાપને, અતૃપ્તિને જન્મ આપતી હતી તે હવે આનંદનાં, વૃત્તિનાં, સુખોનાં ઊભરાતાં પૂરની જન્મદાત્રી બની જાય છે. આ માનસિક વૃત્તિઓ કઈ કઈ છે ? એમાંથી કોનું કેવી રીતે રૂપાંતર થાય છે એ હવેનાં સૂત્રનું વિષયવસ્તુ છે, જે આ યોગકથાની આગામી કડીમાં જણાવવામાં આવશે.

ચંદ્રમાએ સમુદ્રને કહ્યું, “બધી નદીઓનું પાણી આપ આપના પેટમાં જ જમા કરો છો. આવી તૃષ્ણા શું કામની ?”

સમુદ્રએ કહ્યું, “જેની પાસે બિનજરૂરી છે તેમની પાસેથી લઈને વાદળો દ્વારા સર્વત્ર ન પહોંચાડું તો સૃષ્ટિનો કમ કેવી રીતે ચાલે ? જો બધું ભેગું જ કરતા રહીશું તો બીજને કેવી રીતે મળશે ? હું તો માતું કર્તવ્ય બજાવું છું. બીજ શું કરે છે એ જોતો નથી.”

સર્વતોમુખી પ્રગતિનાં ત્રિવિધ અવલંબન

એ તો સુનિશ્ચિત સત્ય છે કે મનની સ્થિતિ જ પરિસ્થિતિઓની જન્મદાત્રી છે. માન્યતાઓ અને ભાવનાઓ જ વ્યક્તિત્વનું ગઠન કરે છે અને મનુષ્યને તે જ સ્તરનો બનાવી દે છે. વિચાર બીજ છે અને કાર્ય તેના દ્વારા ઉત્પન્ન થતા છોડ. વ્યક્તિનું નીતિવાન, સમાજનિષ્ઠ, કર્તવ્યપરાયણ, ધર્માત્મા અને પરમાર્થી બની શકવું ત્યારે જ સંભવિત છે, જ્યારે તેના અંતઃકરણમાં ઉત્કૃષ્ટ આદર્શવાદિતાએ ઊંડાં મૂળ નાખ્યાં હોય. બ્રહ્મ ચિંતન તો દુષ્ટ આચરણોને જ જન્મ આપશે અને આ વિષવૃદ્ધિના સમર્થ બનવા પર પરિસ્થિતિઓ અનર્થકારી કક્ષાની જ બનીને રહેશે.

હાલમાં વિજ્ઞાન અને બુદ્ધિવાદની અભિવૃદ્ધિએ સુવિધા સાધનોના ઢગલા કરી દીધા છે. પૂર્વજોની તુલનામાં ભૌતિક દષ્ટિએ આપણે કેટલાય અધિક સુવિધા સંપન્ન છીએ. સંપત્તિની ઉપલબ્ધિને જો પ્રગતિ લેખવામાં આવે, તો માનવું પડશે કે પૂર્વજોની તુલનામાં આપણે કેટલાય આગળ છીએ, પરંતુ વાસ્તવમાં એવું નથી. જન સાધારણનું શારીરિક અને માનસિક સ્વાસ્થ્ય કથળી રહ્યું છે. દુર્બળતા અને રુગણતા દિન પ્રતિદિન તોફાની ગતિએ આગળ વધી રહી છે. હોસ્પિટલ, ડોક્ટર અને ઔષધિના સંશોધકોએ આપણને સ્વસ્થ અને સમર્થ બનાવવામાં કોઈ સહાય કરી નથી, કારણ કે આહાર-વિહારમાં ભરેલો અસંચમ સ્વસ્થ જીવનના મૂળભૂત આધારને જ નષ્ટ કરી રહ્યો છે. પૈસા વધ્યા છે, પરંતુ તેની સાથે જ દુર્વ્યસનો અને પ્રદર્શનનું નિમિત્ત બનનાર અપવ્યયની એટલી વૃદ્ધિ થઈ છે કે હરકોઈ પોતાની જાતને અભાવગ્રસ્ત અનુભવે છે. કામચોરી, હરામખોરીને આશ્રય અપાતાં કોઈપણ ક્ષેત્રમાં વાસ્તવિક અને અપેક્ષિત પ્રગતિ થઈ જ નથી શકતી. ગુણ, કર્મ, સ્વભાવમાં ઘૂસેલા દુર્ગુણો અવારનવાર એવાં સંકટો ઊભા કરશે, જેનું સમાધાન કરવામાં ભૌતિક ઉપચાર અને અનુદાન કંઈ કામમાં નહીં આવી શકે. વધતો જતો અવિશ્વાસ, અસહકાર અને અનાચારની પાછળ ચારિત્ર્ય બ્રહ્મતા જ મૂળ કારણ છે. ક્રોધથી ક્રોધ અને અનાચારથી અનાચારમાં વૃદ્ધિ થાય છે. આ વિપત્તિ આજે સંસારના સમગ્ર જળાશય પર જળકુંભની જેમ છવાઈ રહેલી જોવા

મળે છે અને જળાશયમાંથી મળનાર લાભોનો અંત આવી રહ્યો છે. પથબ્રહ્મને કઈરીતે કાંટાળી ઝાડીઓથી ત્રાસ ભોગવવો પડે છે તે આપણામાંથી પ્રત્યેકને બનવું જોવા મળે છે.

પ્રદૂષણ, વિકિરણ, પર્યાવરણ, અપરાધ, છળ વગેરેનાં જે સંકટો વ્યાપક રૂપે ઊંડાં જઈ રહ્યાં છે તેનાં પરિણામની કલ્પના તો વળી ઓર ચિંતાજનક છે. વધતી જતી વસ્તી માટે આવશ્યક સાધનો ઊભાં કરવાં મુશ્કેલ જણાઈ રહ્યું છે. અવાંછનીયતા અને વાતાવરણમાં છવાયેલી વિપત્તિ કેવી રીતે પાંગરી તેનો જવાબ વસ્તુઓની ઊણપ હોવાની વાત કહેવાથી મળી શકતો નથી. એમ જ માનવું પડશે કે વિચારક્ષેત્રમાં વધતી જતી ઉદ્વેગતા-ખેંચતાણનું પ્રદૂષણ જ આ સમસ્યાઓ માટે જવાબદાર છે, જે અપ્રસન્નતા અને અવ્યવસ્થાનું નિમિત્ત કારણ બનેલ છે.

સંક્ષેપમાં એ જ નિષ્કર્ષ નીકળે છે કે નીતિનિષ્ઠા અને સમાજનિષ્ઠાનાં આદર્શોની અવહેલના કરાતાં સમગ્ર મનુષ્ય સમુદાય આ વિપત્તિમાં ફસાયેલ છે જેમાંથી બહાર નીકળવાનું અને બચવાનું અસંભવ નહિ, તો ઓછામાં ઓછું સરળ તો નથી જ લાગતું. આશાનું કિરણ એક જ છે - લોકમાનસનો પરિષ્કાર, આદર્શોનું પરિપાલન, વિચારોનું પરિશોધન, ચરિત્ર અને પ્રયાસોમાં આદર્શોનો સંપુટ લગાવવો, તેના વિના પ્રસ્તુત અસંખ્ય સમસ્યાઓમાંથી એક પણ સીધું સમાધાન મળવું સંભવિત નથી.

આ જ મહાન પ્રયોજનની પૂર્તિ અધ્યાત્મ તત્ત્વજ્ઞાનથી થાય છે. ભાવનાઓનું અને માન્યતાઓનું ઉદાત્તીકરણ આના જ આધારે સંભવિત છે. પ્રસ્તુત વૈશ્વિક સમસ્યાઓનું નિરાકરણ પણ આ જ છે. વ્યક્તિઓને ભ્રમણાઓ અને અવાંછનીયતાઓમાંથી મુક્ત કરીને જ તેમને મોજથી રહેવાની અને રહેવા દેવાની સ્થિતિમાં લાવી શકાય છે. હસતી અને હસાવતી જિંદગી, હળીમળીને વહેંચીને ખાવાની પ્રવૃત્તિ, ઝૂંટવી કે હડપ કરી લેવાને બદલે સેવા-સહાયતામાં રુચિ લેવાની રીતિ-નીતિ જ મનુષ્યને સાચા અર્થોમાં મનુષ્ય બનાવી શકે છે અને આ બધી વિપત્તિઓથી એક વાર છુટકારો અપાવી શકે છે,

જેને કારણે મહાવિનાશની આશંકા પાંગરી રહી છે. ઉપર દર્શાવેલ પૂર્તિ માટે પ્રચલિત ભાષામાં જેને વિચારક્રાન્તિ કહેવામાં આવે છે અને પૌરાણિક વિચાર અનુસાર જનમાનસનો પરિષ્કાર કહી શકાય છે, આ મર્યાદાને અંતઃકરણના ઊંડાણ સુધી પહોંચાડવામાં માત્ર અધ્યાત્મ તત્ત્વદર્શન જ સમર્થ નીવડી શકે છે. આ પ્રકારે સમર્થ અને પ્રખર અધ્યાત્મથી જ એવી આશા રાખી શકાય છે કે વ્યક્તિ અને સમાજની સામે પ્રસ્તુત અસંખ્ય વિપત્તિઓ, વિભીષિકાઓનું સમાધાન તે કરી શકશે.

આ ઉપરાંત એ શક્તિ પણ જીવંત અધ્યાત્મમાં છે જ, જે સર્વતોમુખી સામર્થ્ય અને પ્રગતિશીલતાથી જનસાધારણને લાભાન્વિત કરી શકે. અધ્યાત્મની ચર્ચા સિદ્ધિઓના સંબંધમાં પણ થતી રહે છે અને કહેવાઈ રહ્યું છે કે સત્યુગ પાછો ફરવા જેવું સુખદ વાતાવરણ જો તેનાથી નિર્મિત કરવું હોય તો, મનુષ્યએ સમજવું અને સમજાવવું પડશે કે જે પ્રકારે શરીરબળ, ઘનબળ, બુદ્ધિબળ, કૌશલ્યબળ આદિના સંપાદનનો પ્રયત્ન કરાઈ રહ્યો છે, તેનાથી વધુ આત્મબળનું ઉપાર્જન-અભિવર્ધન થવું જોઈએ. ઉજ્જવળ ભવિષ્યની રચના આના જ આધારે થઈ શકશે. એકવીસમી (૨૧મી) સદીમાં જે સુખદ ભાવિની અપેક્ષા કરાઈ રહી છે, તેને માટે દૈવી શક્તિના રૂપમાં અધ્યાત્મનું સર્વતોમુખી સંવર્ધન થવું જોઈએ. આજની સૌથી મોટી આવશ્યકતા અને દૂરદેશીતા આ જ છે. મુશ્કેલી એ જ છે કે પરિસ્થિતિઓને જોતાં અધ્યાત્મના સંબંધમાં તેની પ્રામાણિકતા સંદિગ્ધ બનતી રહી છે. ભૌતિક વિજ્ઞાન અને પ્રચલિત અધ્યાત્મએ હળીમળીને એવું વાતાવરણ બનાવ્યું છે જેનાથી શ્રદ્ધા ડગમગે છે અને આત્મસાધનાનું કોઈ ઉતાવળું પરિણામ ન આવવાથી તેના તરફ સર્વસાધારણની પ્રવૃત્તિને વાળવાનું અત્યંત કઠણ બની રહ્યું છે.

સશક્ત અને સાચા અધ્યાત્મનું સ્વરૂપ કેવું હોઈ શકે ? જે પોતાની પ્રખરતાનો પરિચય કરાવે અને સાથોસાથ જ આ તથ્યથી પણ સર્વસાધારણને માહિતગાર કરાવવા જોઈએ કે આ અભાવ શેનો છે, જેની ઉપેક્ષાને કારણે પૂજા-પત્રી અને કથાવાર્તા માત્ર હાસ્યાસ્પદ બનીને રહી ગયેલ છે અને વિભ્રાન્ત લોકોને ક્યા કારણે નિષ્ફળતાઓ સાંપડી. તેમને અસમર્થ અને

હાસ્યાસ્પદ બનાવતી રહી, લોકોની શ્રદ્ધાને ડગમગાવતી રહી, વિચારશીલ લોકોને આ ઉત્સાહથી વંચિત પણ કરતી રહી કે તેઓ સાચી વિચારધારા અપનાવીને પોતાને અને પોતાના સમગ્ર સમૂહને કૃતકૃત્ય બનાવે છે.

કપડાંને ઘોચા પછી જ તેના ઉપર રંગ ચડે છે. લોખંડ ભઠ્ઠીમાં પીગળ્યા પછી જ અપેક્ષિત કક્ષાના ઉપકરણમાં ઢળવા માટે યોગ્ય બને છે. પાત્રતાને અનુરૂપ જ અનુદાન સાંપડે છે. આ ઉદાહરણોની ચર્ચા એ સંદર્ભમાં કરવામાં આવી રહી છે કે અધ્યાત્મવાદીએ નિજ વ્યક્તિના પરિષ્કારને પ્રાથમિકતા આપવી જોઈએ અને તેની સાજ-સજાવટ માટે જપતપને પ્રાધાન્ય આપવું જોઈએ. આ છે પ્રયોજકનો અનુભવ અને પ્રતિદાન, જે સાક્ષીરૂપમાં એટલા માટે પ્રસ્તુત કરવામાં આવે છે કે જેણે આ દિશામાં ચાલવાનું સાહસ એકત્રિત કર્યું છે, તેણે એ પણ જાણી લેવું જોઈએ કે સમગ્ર સાધના સંપાદિત કરવા માટે ક્યા તથ્યોને અવિસ્મરણીય માનીને અપનાવવાની તૈયારી કરવી જોઈએ.

પૂજ્ય ગુરુદેવે અધ્યાત્મ વિજ્ઞાનનાં રહસ્યોની પ્રેરણા, અનુસંધાન, અનુભવના આધાર પર એ જાણ્યું અને માન્યું છે કે આત્મવિજ્ઞાનના ત્રિવેણી સંગમની જેમ ત્રણ વિચારધારાઓ છે - (૧) ઉપાસના (૨) સાધના (૩) આરાધના. ત્રણેના સમન્વયથી જ એક પૂર્ણ બાબત બને છે.

મનુષ્ય અન્ન, પાણી અને હવાના આધારે જીવે છે. ત્રણ લોક પ્રસિદ્ધ છે. ત્રણ દેવતાઓ મુખ્ય ગણાયા છે. ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન - એમ સમયના ત્રણ કાલખંડો મનાયા છે. જીવ, ઈશ્વર અને પ્રકૃતિના સમન્વયથી સંસાર ચાલી રહ્યો છે. એ જ રીતે એ પણ માનવું જોઈએ કે (૧) ઉપાસના (૨) સાધના (૩) આરાધનાનો સમન્વય જ આત્મશક્તિના ઉપાર્જનને સુનિશ્ચિત કરે છે. આ બધાને સમાનરૂપે અપનાવી શકાય તો કોઈ કારણ નથી કે જે ચમત્કારી શિદ્ધિ-સિદ્ધિઓને અધ્યાત્મની પરિણતિ માનવામાં આવી છે તે કદાચ અક્ષરશઃ સિદ્ધ ન પણ થાય. ત્રણેની સંક્ષિપ્ત વિવેચના-આલોચના અહીં પ્રસ્તુત છે - (૧) ઉપાસના - પાસે બેસવું. ઈશ્વરને સર્વભાવે આત્મસમર્પણ કરવું. તેના નિર્દેશ અને અનુશાસનને એવી ઘનિષ્ઠતા સાથે અપનાવવું જાણે કે આગ અને ઈંધણ, નાળું અને નદી

નારીની ઉત્કૃષ્ટતા-નિષ્કૃષ્ટતા પર જ ગૃહસ્થનું ઉત્થાન અને પતન આધારિત છે.

બન્ને એક થઈ ગયાં હોય. એકે પોતાની ઈચ્છા, અસ્તિત્વ અને સત્તા સમાપ્ત કરી દીધાં હોય અને બીજામાં પોતાને લય કરવામાં કોઈ ક્ષતિ ન રહી હોય. પૂજા-પાઠ આ જ મનઃસ્થિતિને નિર્મિત કરવાનું એક માધ્યમ છે. તેને પણ અપનાવવામાં આવે. પરંતુ સદ્ભાવનાઓ, સત્પ્રવૃત્તિઓનો સમન્વય અર્થાત્ ઈશ્વર, વિરાટ બ્રહ્મ, વિશાળ વિશ્વ અર્થાત્ ઈશ્વર. વ્યાપક સત્તા નિરાકાર જ હોઈ શકે છે, તેમ છતાં કોઈ તેની ઈચ્છિત કલ્પના અને સ્થાપના પોતાના મનથી કરી શકે છે. પ્રસ્તાવ કરનાર તેનું નામ ગાયત્રી મંત્રના શબ્દોમાં અને સવિતા-ઉદયમાન સૂર્યના રૂપમાં અપનાવતો રહ્યો છે. બીજા પોતાની ઈચ્છા અનુસાર અને અન્ય નામરૂપોને પણ મઃન્યતામાં સમ્મિલિત કરી શકે છે.

સાંપ્રદાયિક પ્રચલનો, રીતરિવાજોને પણ ઈશ્વરની વાણી કહેતા રહ્યા છે. આ સમયાનુસાર પરિવર્તનશીલ છે. એટલા માટે તેમને પણ સામયિક ઉપયોગિતાની કસોટી પર કસીને માન્યતાઓના રૂપમાં સ્થિર કરી શકાય તેમ છે.

(૨) ઈશ્વરપ્રાપ્તિ માટેની પાત્રતા અર્જિત કરવાનું બીજું અવલંબન છે - સાધના અર્થાત્ જીવન ગરિમાને અનુરૂપ ક્રિયાઓ, મર્યાદાઓનું અવલંબન-સંસ્કારિતાની ધારણા. ઉત્કૃષ્ટ આદર્શવાદિતાના અનુશાસનની અવધારણા. સંચિત કુસંસ્કારોને ગુણ, કર્મ, સ્વભાવમાંથી દૂર કરવા. દેવ માનવ કક્ષાના ગુણ, કર્મ, સ્વભાવનું અવલંબન-અભિવૃદ્ધિ. સરકસનાં જાનવરો જેવું આત્મશિક્ષણ, સુરમ્ય ઉદ્યાન સ્તરનું સુનિયોજિત જીવનચાપન. સંસ્કારોને પવિત્ર બનાવનારી આ સાધના છે. તપશ્ચર્યાની, સંયમ-સાધના સાથેની તુલના આ જ કારણસર કરવામાં આવે છે.

(૩) આરાધના - અર્થાત્ ઉદારતા. આપવામાં પ્રસન્નતા, લેવામાં સંકોચ. સાદું જીવન અને ઉચ્ચ વિચાર. ઓછામાં ઓછાથી નિર્વાહ. બચતનું સર્વતોમુખી સુસંસ્કાર માટે નિયોજન. પડેલાઓને બેઠા કરી ઊભા કરવા અને ઊઠેલાઓને ઊંચા લાવવામાં અભિરુચિ. આને જ પુણ્ય-પરમાર્થ કહેવામાં આવે છે. દાનની પરંપરા આ જ છે. 'વસુદેવ કુટુંબકમ્', 'આત્મવત્ સર્વભૂતેષુ'ના બન્ને સિદ્ધાંતો આ જ આધારે નિમચિલા

છે. ધર્મ-ધારણા અને સેવા-સાધનાનો નિર્વાહ પણ આરાધનાની અંતર્ગત આવે છે. દેવત્વની પ્રવૃત્તિ અને રીતિ-નીતિ પણ આ જ છે.

અધ્યાત્મ તત્ત્વજ્ઞાન ઉપાસના, સાધના, આરાધનાના સમન્વય પર આધારિત છે. આ ત્રણેને જીવનની દરેક ક્રિયા-પ્રક્રિયાની સાથે જોડવી પડે છે અને ધ્યાન રાખવું પડે છે કે આનાથી વિપરીત તો કશું બની રહ્યું નથી ને!

આરાધનાનો એક પક્ષ છે શુભનું સંવર્ધન અને બીજો છે અશુભનું ઉન્મૂલન. આને સહયોગ અને સંઘર્ષના નામે ઓળખવામાં આવે છે. વાવવાનો કે કાપણી કરવાનો સિદ્ધાંત આરાધના વિજ્ઞાનની અંતર્ગત જ આવે છે. ન્યાયનિષ્ઠ અને ઔચિત્યનો નીરક્ષીર વિવેક પણ આરાધનાનો જ એક ભાગ છે.

પાત્રતા (યોગ્યતા) પ્રાપ્ત કરવા માટે ઉપાસના, સાધના અને આરાધનાના ત્રિવિધ પ્રયત્નો કરતા રહેવાની આવશ્યકતા હોય છે. આના જ આધારે આત્મિક સ્વસ્થતા બની રહે છે. પૂજન, અર્ચન, ઉપહાર વગેરે ક્રિયા-કૃત્યોને પણ આત્મસાધનાનું અંગ માનવામાં આવે છે, પરંતુ તે સ્વસ્થ શરીર પર ઘોચેલાં વસ્ત્રો અને શૃંગાર સાધનોની સુસજ્જવટ જેવું છે.

આવશ્યકતા તો તેની પણ છે, પરંતુ તેને જેટલું જરૂરી હોય એટલું જ મહત્ત્વ આપવું જોઈએ. પૂજાકૃત્યોના કલેવર અને આત્મસાધનાને જો પ્રાણ સમજવામાં આવે તો પણ બરાબર છે. બન્નેની વચ્ચે અવિચ્છિન્ન સંબંધ છે. પૂર્ણતા સુધી પહોંચવા માટે જીવન શોધન જ એ તત્ત્વ છે, જેને ભક્તિભાવનાનાં મૂળિયાંના સહારે સીંચવામાં અને આગળ વધારવામાં આવે છે.

પૂજ્ય ગુરુદેવ દ્વારા ભૂતકાળમાં જે સફળતાઓ પ્રાપ્ત કરવામાં આવી છે, વર્તમાન માટે જે યોજનાઓ બનાવવામાં આવી છે અને ભવિષ્ય માટે જે તૈયારીઓ કરવામાં આવી છે, તેમની સફળતાઓનું રહસ્ય આ એક જ કેન્દ્ર પર કેન્દ્રિત થયેલું સમગ્ર શકાય છે કે તેમણે આત્મપરિષ્કારના ઉપર્યુક્ત ત્રણેય આધારોને સમગ્ર નિષ્ઠાપૂર્વક અપનાવ્યા છે. આ સંદર્ભમાં અન્ય સફળતા પ્રાપ્તિના ઈચ્છુકોએ પણ આ જ સમગ્રતાનું અનુકરણ કરવું જોઈએ.

મોટાભાગના લોકો માની લે છે કે વાંચવા કે અધ્યયન કરવાનું જ બીજું નામ સ્વાધ્યાય છે. આ સાચું નથી, આ ભ્રમ દૂર કરી લેવો જોઈએ. વાંચવું, અધ્યયન કરવું અને સ્વાધ્યાય કરવો આ ત્રણ ક્રિયાઓ તદ્દન જુદી જુદી ક્રિયાઓ છે. તેમના ઉદ્દેશ્યોમાં, પદ્ધતિઓમાં તથા પરિણામોમાં કોઈ એકરૂપતા કે સમાનતા નથી. વાંચવા અને અધ્યયન કરવાથી તદ્દન ભિન્ન છે - સ્વાધ્યાય. સ્વાધ્યાય આપણને પોતાનું નિરીક્ષણ સ્વયં કરવા માટે વિવશ કરે છે.

શોધક પ્રકાશને અંદર તરફ વાળવો તે સ્વાધ્યાય છે. નૈતિકતા અને આધ્યાત્મિકતાના મૂળમાંથી શ્રેષ્ઠ વિચારોનો રસ સહજ રીતે સતત પ્રવાહિત થતો રહે છે. વૃક્ષની શાખાની જેમ આ અમૃતરસને જે વ્યક્તિ સુધી પહોંચાડી તેને જીવંત રાખે છે તે સ્વાધ્યાય છે. ઉત્તમ વેદની જેમ સ્વાધ્યાય પણ અંદર અને બહારના સ્વભાવ તથા આચરણના દોષોને શોધી કાઢે છે. માનવજીવનનું લક્ષ્ય શું છે અને અત્યારે ક્યાં ભટકી ગયાં છે, ક્યાં અટવાઈ ગયાં છે તેની શોધખોળ સ્વાધ્યાય છે. સ્વાધ્યાય અંતઃકરણના દોષો સાથે લડવાનો સંકલ્પ કરાવે છે. તેથી નૈતિક અને આધ્યાત્મિક પ્રગતિના ઈચ્છુક સાધકે ખચકાટ વિના સ્વાધ્યાયરૂપી વેદની સામે પોતાના માનસને નિત્ય પ્રસ્તુત કરતા રહેવું જોઈએ.

સ્વાધ્યાય શ્રેષ્ઠ તરફ સંકેત કરે છે, પીઠ થાબડે છે અને આગળ વધવાનો ઉત્સાહ પણ વધારે છે. સ્વાધ્યાય માનસિક દૃઢતા, ભાવશક્તિ અને આત્મબળને વિકસિત કરવાનો પ્રાણવાન પ્રેરણાસ્રોત છે. સ્વાધ્યાય સ્વર્ગનું દ્વાર છે અને મુક્તિનું સોપાન છે. એ માનવજીવનનો સાચો મિત્ર અને આત્માનું ભોજન છે. એનાથી આપણને જીવનને આદર્શમય બનાવવાની સત્પ્રેરણા મળે છે. આ આપણા જીવન વિશેની બધી સમસ્યાઓની કૂંચી છે. એનો પ્રકાશ મનુષ્યને સમસ્યાઓથી મુક્ત કરી આત્મસ્થિર, નિસ્પૃહ અને મુક્ત બનાવી દે છે. તે આપણા ચરિત્રનિર્માણમાં સહાયક બનીને આપણને પ્રભુ પ્રાપ્તિ તરફ અગ્રેસર કરે છે. તે આપણા બ્રહ્મચર્યપાલન અને ચરિત્રનિર્માણમાં સહાયક છે.

જેનાથી આપણી ચિંતાઓ દૂર થાય, શંકા-કુશંકાઓનું સમાધાન થાય, મનમાં સદ્ભાવ અને શુભ સંકલ્પોનો ઉદય થાય તથા આત્માને શાંતિનો અનુભવ

થાય, તે જ સાચો સ્વાધ્યાય છે. સદ્ગ્રંથોના સ્વાધ્યાયથી આપણા આત્માની સુષુપ્ત શક્તિઓ જાગૃત થઈને આપણા જીવનને સરસ, સમુન્નત અને દિવ્ય બનાવી દે છે. દરેક મનુષ્યનું એ કર્તવ્ય છે કે તે સારા ગ્રંથો, સદાચાર શીખવા મળે એવાં સામયિકો અને સત્પ્રેરણાદાયક પુસ્તકોનો હંમેશાં સ્વાધ્યાય કરતો રહે. જ્યાં સુધી મનુષ્ય આનંદ માટે જ્ઞાનાર્જનનો માર્ગ છોડીને વિષયો તથા ઈન્દ્રિયોના સંયોગમાં સુખ શોધતો રહે છે, ત્યાં સુધી તે મરુભૂમિમાં તરસ છિપાવવા જેવી જ મૂઢતા કરતો રહે છે.

શરીરને સ્વસ્થ અને સુદૃઢ બનાવી રાખવા માટે જે રીતે પૌષ્ટિક આહારની જરૂર છે, તેવી જ રીતે મન અને બુદ્ધિને સ્વચ્છ અને સ્વસ્થ બનાવી રાખવા માટે ઉત્તમોત્તમ ગ્રંથોનું અધ્યયન અનિવાર્ય છે. આપણે પવિત્ર ગ્રંથો તથા સુવિચારથી ઓતપ્રોત સત્સાહિત્યના પઠન-પાઠ દ્વારા સદા સ્વાધ્યાય કરી પોતાના મન તથા બુદ્ધિને પવિત્ર બનાવવાનો સંકલ્પ ધારણ કરીએ. જો આપણા જીવનને પવિત્ર, શુદ્ધ તથા નિર્મળ બનાવવા ઈચ્છતા હો, તો આજસ અને પ્રમાદનો ત્યાગ કરી હંમેશાં સદ્ગ્રંથોના સ્વાધ્યાયનો આજથી સંકલ્પ કરો. મનુષ્યજીવન પ્રાપ્ત કરી જેણે જ્ઞાનના થોડાંક ટીપાં પણ એકઠાં કર્યાં નથી, તેણે જાણે આ રત્નને માટીના મૂલે ખોઈ નાંખ્યું.

ઘેર-ઘેર સ્વાધ્યાય પરંપરાની શરૂઆત કરવા માટે “ઋષિચિંતનના સાંનિઘ્યમાં” ગ્રંથ પ્રકાશિત કરવામાં આવ્યો છે. આ જ ૧૬૨ પૃષ્ઠના ગ્રંથમાં એક વર્ષ માટે ૩૬૬ પૃષ્ઠોના વિચાર સંકલિત છે. દરરોજ એક પૃષ્ઠનો સ્વાધ્યાય અવશ્ય કરવો જોઈએ. અને આખો દિવસ તેના પર ચિંતન-મનન કરવું જોઈએ. આ ગ્રંથ પોતાના પરિચિતો, મિત્રો તથા સગાંઓને વિશેષ અવસરો પર ભેટ રૂપે આપવો જોઈએ. આ ગ્રંથને પોતાના ક્ષેત્રમાં ઘેર ઘેર સ્થાપવા માટેનો પ્રયાસ આપણે સૌએ કરવો જોઈએ. ધનિક વ્યક્તિઓએ પોતાના ધનનો સદુપયોગ આ ગ્રંથ ઓછી કિંમતે ગરીબ વ્યક્તિઓને ઉપલબ્ધ કરાવવા માટે કરવો જોઈએ. વિદ્યાલયોમાં આ ગ્રંથ ભેટ આપવો જોઈએ, જેથી વિદ્યાર્થીઓને દરરોજ એક પૃષ્ઠ વાંચી સંભળાવવામાં આવે.

વૃદ્ધ અલ્પ-અવલોકન પણ કરે

વર્તમાન યુગમાં વૃદ્ધાવસ્થા વિશ્વવ્યાપી સમસ્યા છે. નાના, અબુદ્ધ બાળકને જેવી રીતે અગ્નિનું, વીજળીના ખુલ્લા તારનું અથવા વિષનું જ્ઞાન આપવામાં આવે છે તેમ વૃદ્ધજનોને પણ કંઈક આપું જ્ઞાન આપવું આવશ્યક બની ગયું લાગે છે. વાસ્તવિકતા કંઈક બીજી જ છે, પરંતુ તેને બીજા રૂપે ઘટાવવામાં અને જોવામાં આવી રહી છે. વ્યક્તિ સ્વયં પોતાની ચારે તરફ તાણાવાણા વણીને તેમાં કરોળિયાની જેમ ગૂંચવાઈ જાય છે. આ બાબતને જો વૃદ્ધો મુસીબત સમજતા હોય તો તેમણે ઊલટી દિશામાં ચાલવાનું રહેશે. પોતાની ગતિવિધિને વિપરીત દિશામાં વાળીને તે મૂંઝવણને સ્વયં ઉકેલવી પડશે.

વૃદ્ધજન પોતે જ દુઃખી અને અસંતુષ્ટ રહે છે. ૫૦ ટકા વૃદ્ધોને તો એમ કહેતા સાંભળવા મળે છે કે વૃદ્ધ માણસની ભારે દુર્ગતિ છે, પરંતુ જો સત્ય સુધી પહોંચવામાં આવે તો દુર્ગતિ હોવા જેવું કંઈ પણ તથ્ય તેમાંથી નીકળતું નથી. સંભવ છે કે પોતાના જ વહુ-દીકરા, પૌત્રો-દોહિત્રો વગેરેથી વિરોધી ભાવ ધીરે ધીરે આપણે વૃદ્ધોએ ઊભા કર્યા હોય. આપણે જ આપણા પરિવારને સંસ્કારી બનાવવામાં ભૂલ કરી હોય. સમાજ વ્યક્તિના પોતાના દ્વારા નિર્માણ પામે છે. જો એટલું પણ હંડા દિમાગથી વિચારવામાં આવે કે પોતાનાં બાળકોના પાલન-પોષણમાં આપણાથી જ ક્યાંક ભૂલ અવશ્ય થઈ છે, તો ઘણા બધા દોષો, કડવાશ, અસંતોષ અવશ્ય સમાપ્ત થઈ જશે. આપણાં માતાપિતા સાથે આપણે જેવો વ્યવહાર કર્યો છે, તેને આપણાં બાળકોએ બહુ નજીકથી જોયો છે. આપણાં સારા-ખરાબ વ્યવહારની અમીટ છાપ તેમના મન-મસ્તિષ્કમાં રહે છે. એક વાત બહુ જાણીતી છે કે એક દીકરો-વહુ પોતાનાં માતાપિતાને માટીના વાસણમાં ખાવાનું આપતાં હતાં અને પછી તે ફેંકી દેતાં હતાં. આ દીકરા-વહુના બાળકોએ આ ફેંકી દીધેલાં માટીનાં વાસણો ભેગાં કરવાનું શરૂ કરી દીધું, તો તેમને

પૂછવામાં આવ્યું કે આ શું કરો છો ? ત્યારે તેમણે કહ્યું - જ્યારે આપ વૃદ્ધ થશો ત્યારે અમે પણ આ રીતે આપને ખાવાનું આ જ વાસણોમાં આપતા રહીશું. બસ, ત્યારે જ તેમની આંખો ઊઘડી અને તેમણે પોતાના માતા-પિતાને સમ્માન આપવાનું શરૂ કર્યું. આ કથા નાનકડી જ છે, પરંતુ તે આજની યુવાપેઢી માટે એક બોધપાઠ આપી જાય છે.

પરિવારમાં નારી સમાજ, બાળ સમાજ, યુવા સમાજ તથા તે જ રીતે વૃદ્ધ સમાજ પણ છે, જેમાં ત્રણ પેઢીઓ જો એકસાથે એકત્રિત હોય તો માતા-પિતા અને તેમનાં માતાપિતા તથા તેમનાં બાળકો તથા તેમનાં એક-બે નાનાં બાળકો આ રીતે ત્રણ પેઢીઓ, તેમાં -પોતાનાં માતાપિતા સુધી તો કંઈક સહનશીલતા વ્યવહારમાં આણી શકાય, પરંતુ દાદાસસરા, દાદીસાસુ વગેરે માટે યુવાન દંપતિને ઘરમાં પરેશાનીનો અનુભવ થાય છે. ૫૦-૬૦ વર્ષનાં માતાપિતા પોતાનાં માતાપિતાને એ જ આદરભાવ, સેવા સહાય, મન ચાહી રીતે આજ દિવસ સુધી રાખતા આવ્યા છે, પરંતુ મુશ્કેલી ત્રીજી પેઢીને થાય છે.

હિન્દુસ્તાનમાં ૬૦ વર્ષની ઉપરની ઉંમરની વ્યક્તિઓની મનોવૃત્તિ બદલાઈ જાય છે. તેઓ પોતાને અસમર્થ સમજે છે. અમે તો વૃદ્ધ થઈ ગયા, હવે અમારે કામ કરવાની જરૂર નથી. આખું જીવન તો કામકાજ કર્યું, હવે તો આરામ કરવાની અવસ્થા છે. જે કાંઈ ઘરમાં હોય તે તેમની જાણમાં હોય તથા તેમાં તેમનો અભિપ્રાય પણ માગવામાં આવે. બધી જ સંપત્તિ પર મરતાં સુધી તેમનો જ અધિકાર રહે, બાળકોનાં બાળકોનું જીવનનિર્માણ કરવામાં પણ તેમની જ મરજી સર્વોપરી રહે, જે ખાવાપીવાની ઈચ્છા હોય તે જ ઘરમાં બને, જ્યારે કહે ત્યારે બને, તેમનાં સગાંસંબંધીઓ, નાતીલાઓ જ્યારે જ્યારે આવે ત્યારે તેમની બહુ સારી મહેમાનગીરી કરવામાં આવે. ઘર અને સામાન અમે વસાવ્યાં છે તે જે સ્થાન પર રાખવા ઈચ્છે તે જ સ્થાન

સંસારનો સૌથી મોટો દેવાળિયો તે છે જેણે ઉત્સાહ ખોઈ દીધો છે.

પર રાખવાની, બેસવા-ઊઠવા, સૂવાની તેઓ જીવ કરે વગેરે વગેરે. બહુ જ બોલ બોલ કરે છે, કોઈને પણ આવતાં-જતાં જુએ તો એકદમ કામ બતાવે છે. નાનાં બાળકો જેવી આદતો બની જાય છે. ઘણું ખરું જીભના સ્વાદને કારણે ઉંમર અનુસાર ખાવાનું ખાતા નથી. આને આદત ગણીએ, પરંપરા કહીએ અથવા કુટુંબમાં સમસ્યા પેદા કરનાર કામો કહીએ, કેમકે યુવાનવર્ગ અથવા તેમનું પોતાનું નવું નવું દામ્પત્યજીવન અને તેમનાં પોતાનાં બાળકો, તેમના પ્રત્યે પણ કર્તવ્ય તથા આવશ્યક ફરજો હોય છે - જે અવશ્ય ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ.

મોટા ભાગે વૃદ્ધ વ્યક્તિઓની ખાવા-પીવાની, સૂવા-બોલવાની, શોખ વગેરે આદતો એટલી દબ થઈ જાય છે કે તેમની પૂર્તિ સંચુકત પરિવારમાં ન થતાં પોતે ઉપેક્ષિત હોવાનો ભાવ સાહજિક રીતે જ પેદા થાય છે, પરંતુ આની પાછળ બંને પક્ષે મજબૂરી રહેલી હોય છે. હવે આ સ્થિતિ બરાબર કરવા માટે - જેથી વૃદ્ધ પણ સંતોષભર્યું જીવન જીવે તથા આરામ અનુભવે, તેમને માન મળે અને વહુ-દીકરાઓને પણ તેમને પોતાની સાથે રાખવામાં અને તેમની સેવામાં કોઈ મુશ્કેલી ન પડે, તે માટે વૃદ્ધજનોએ ખૂબ વિચારવું પડશે, ત્યારે જ જીવન સુખમય, ઉપયોગી બનશે અને જીવનનો શેષ સમય તેઓ વધુ આનંદમાં વિતાવી શકશે.

પ્રત્યેક નર-નારીએ વૃદ્ધ બનવાનું છે, તેમ છતાં તેની તૈયારી પહેલેથી કરવામાં ન આવે, તો વૃદ્ધ થતાં અનિયોજિત અવસ્થા જેવું જીવન વીતે, તો તેનાથી દુઃખી ન બનવું જોઈએ. હિન્દુ સમાજમાં વૃદ્ધોને ઘરના અધિદેવ સમજીને સન્માન આપવામાં આવતું હતું, તેમના ગુણોને કારણે તથા તેઓ ઉપયોગી હોવાના કારણે, અથવા પૂજનીય બની રહેવાના કારણે તે પરંપરા જીવિત રહી, પરંતુ આજે યુવાનોના વ્યવહારમાં પરિવર્તન, આજની વિષમ પરિસ્થિતિઓને કારણે જ આવ્યું છે તથા વૃદ્ધજન પોતાની જિંદગી સાથે પરિવાર પર બોજારૂપ બની રહેલ છે, આ કારણે તેમને ઉપેક્ષિત બનવું પડ્યું છે. જીવનમાં ઊંચામાં ઊંચું ભણતર-શિક્ષણ એક બાજુ તથા વૃદ્ધજનોનો અનુભવ બીજી બાજુ. અનેક વિદ્યાઓનું પાકટ ઝરણું ઘરમાં બિલકુલ અંગતતાથી મળી રહ્યું છે, એનાથી મોટું સૌભાગ્ય પરિવારના માણસો માટે બીજું કયું હોઈ શકે ?

વૃદ્ધોની સમસ્યાઓનું શું કારણ છે - તેમાં પરિવારના માણસોમાંથી કોનો કેટલો દોષ છે તે બાબત પર ગંભીરતાથી વિચાર કરવો પડશે.

માતા-પિતા દેવી-દેવતાઓની જેમ પૂજનીય છે, આ સત્યની અવગણના ન કરવી જોઈએ. ગમે તેટલા સાધન સંપન્ન હોવા છતાં પણ માનવીય સંવેદના, જેવી માતા-પિતાએ આપી છે તેવી જ આપણે તેમની આ ઉંમરે તેમને આપવી જોઈએ. જો વૃદ્ધો ચીડિયા બની ગયા છે તો તેમાં આપણી પોતાની ભૂલ ક્યાં થઈ છે એ પણ વિચારવું જોઈએ તથા ધ્યાન રાખવું જોઈએ કે આપણે પણ ક્યારેક આ અવસ્થાએ પહોંચવાના છીએ. એ અવસ્થાથી કોઈ છલાંગ મારીને પાર જઈ શકવાનું નથી, તેથી વૃદ્ધજનોને ખૂબ સન્માન મળવું જોઈએ. તેમની ઉપેક્ષા પરિવાર, સમાજ, સંસ્કૃતિ અને પૂરી માનવજાતિની ઉપેક્ષા છે. જે વ્યક્તિનાં શક્તિ અને સામર્થ્ય પોતાનાં બાળકોને ઘડવામાં, તેમના પાલન-પોષણમાં લાગેલાં છે, તેમનાં શક્તિ અને સામર્થ્યનો લાભ ઉઠાવ્યો છે, ત્યારે આજે તેમની અસમર્થ અવસ્થામાં, તેમને સન્માનસહિત ઘરમાં સારી રીતે રાખવામાં જ સમજદારીનો પરિચય આપવો પડશે. જો પેન્શન ન મળતું હોય તો પોતાનાં બાળકો પર તેમણે આશ્રિત રહેવું પડે છે. માનવતાની દૃષ્ટિએ પણ માતા-પિતાને બીજું-ત્રીજું બાળક સમજીને પણ એ જ રીતે ભોજન અને અન્ય જરૂરિયાતો તેમને પૂરાં પાડવાં તે પ્રત્યેક સંતાનનું પરમ કર્તવ્ય છે. યુવાનીની કમાણી બાળકો મોટા થતાં સુધી ખાય છે, ત્યારે થોડા સમય માટે માતા-પિતાનું ભરણપોષણ કરવું તે બાળકોની પણ જવાબદારી બની રહે છે. આપણે આ બધી બાબતો પર ગંભીરતાથી ચિંતન કરવું પડશે કે આપણાથી શી ભૂલ થઈ ગઈ છે. જેથી આપણા વૃદ્ધજનોના મનમાંથી ઉપેક્ષાભાવ સમાપ્ત થઈ જાય. વૃદ્ધજન અને સંતાનો બંને પક્ષો વિચાર કરશે ત્યારે જ સમાજની આ વધતી જતી સમસ્યા સમાપ્ત થઈને આદર્શ પરિવાર બનશે. નવી યુવાન પેઢી પોતાનાં વૃદ્ધજનોને ભાર ન સમજે ત્યારે જ લાભ થશે. તેથી તેમના સંરક્ષણને ઈશ્વરનો આશીર્વાદ સમજીને વૃદ્ધોની સેવા-શુશ્રૂષાથી મોં ન ફેરવી લે.

માતા-પિતા જેમણે પોતાના જીવનનો સોનેરી સમય પોતાનાં બાળકો માટે ફાળવ્યો, તેમનાથી અતડા

રહેવું અથવા વૃદ્ધાવસ્થામાં તેમને કોઈ આશ્રમમાં મોકલી દેવાં, તે આપણી સંસ્કૃતિ માટે તથા વૃદ્ધો માટે એક આઘાત જ સમજવો જોઈએ. મનુષ્યનો આત્મા આ જ કારણસર વિક્ષોભ કરે છે. આજે વૃદ્ધજનોના મનમાં ઉપેક્ષિત બની રહ્યા હોવાનો ભાવ આશરે ૮૦ ઞ જેટલો છે. વૃદ્ધાવસ્થા જીવનની એક અનિવાર્ય અવસ્થા છે, જે પ્રકૃતિના નિયમ અનુસાર પ્રત્યેક વ્યક્તિને પ્રાપ્ત થાય છે, સ્વાભાવિક રીતે જ આ અવસ્થામાં શારીરિક સ્વાસ્થ્ય-તંદુરસ્તી, કાર્યશક્તિ, ઉત્સાહ વગેરે ઘટી જાય છે. શારીરિક શ્રમ ઓછો થઈ જવાને કારણે આવક પણ ઘટી જાય છે. આમાં કેટલાક અપવાદો પણ મળી આવે, જેઓ વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ એટલું જ કે ક્યારેક વધુ આવક પોતાના અનુભવના આધારે મેળવી શકે છે.

વૃદ્ધજનો પોતાના અનુભવો તથા જીવન વ્યવહારના આધારે ભાવિ પેઢીને મહત્વપૂર્ણ કાર્યોની તાલીમ આપે છે તથા તેમની સમસ્યાઓ હલ કરે છે. પરિવારના આવા ઉપયોગી અંગને ઉપેક્ષિત સમજવા, તેમની ઉપેક્ષા કરવી, તે નૈતિક આચરણ પણ નથી અને તેમના ઉપયોગી જ્ઞાન અને અનુભવથી વંચિત રહી જવાની સ્થિતિને દુર્ભાગ્ય જ સમજવું જોઈએ.

વૃદ્ધજનો માટે ઉપયોગી સૂચનો :

જિંદગીનો આ ત્રીજો પહોર પોતાની રીતે ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ સોના-ચાંદીના તારો સમાન ઉપયોગી હોય છે. આ અવસરનો લાભ ઉઠાવીને પોતાની સંસ્કૃતિને પોષણ આપવાનો સુઅવસર ગુમાવશો નહિ. સંચિત ધનને આગળની પેઢીને આપવાને બદલે તેમને પોતાના અનુભવો આપવા તે વધુ શ્રેયસ્કર છે. પરંતુ ચુવાપેઢી તેમની પાસેથી લેવાની ચાહના રાખે છે અને વૃદ્ધજન તેમની ઉપર તે ઠોકી બેસાડી શકતા નથી. આથી એક સુઅવસર બંને પક્ષે નુકસાનમાં પરિણમે છે.

વૃદ્ધજનને પરિવારનું ઉપયોગી અંગ સમજીને ટીકરો-વહુ દૈનિક કાર્યોમાં અવસ્થા અનુસાર સહકાર લઈ શકે છે. વૃદ્ધોએ પણ નિષ્ક્રિય ન રહેવું જોઈએ. ઉપેક્ષા મળવાનું મુખ્ય કારણ આ જ સમજવું જોઈએ. જો ટીકરો અને વહુ બંને નોકરિયાત હોય, તો તેમને વૃદ્ધજનોની અધિક આવશ્યકતા રહેશે. આયા કે નોકરાણી બાળકોને તે સંસ્કાર આપી શકતી નથી, જે દાદા-દાદી આપી શકે છે. તેથી વૃદ્ધોએ આ રીતે વિચારવું જોઈએ તથા થોડુંઘણું મનદુઃખ હોય તો પણ

તેને પોતાની ફરજ સમજીને તે નાનાં બાળકોને સંસ્કારી બનાવવામાં ત્યાગભાવથી મંડ્યા રહેવું જોઈએ. કથા-વાર્તાના માધ્યમથી સારી સારી વાતો સંભળાવતાં સંભળાવતાં બાળકોમાં સારાં સંસ્કારો વૃદ્ધો જ રેડી શકે છે. જે ભૂલ વૃદ્ધોથી પોતાનાં સંતાનોના પાલન-પોષણ વખતે થઈ હોય, તેને સુધારીને અનુભવના આધારે પોતાની ત્રીજી પેઢીને યોગ્ય બનાવવામાં અવશ્ય સહયોગ આપતા રહે, જેનાથી તેઓ વ્યસ્ત પણ રહેશે અને બાળકોની સાથે રહેવાથી તેમનામાં તાજગી પણ જળવાઈ રહેશે. મનનું રંજન થતું રહેવાથી તેમનું સ્વાસ્થ્ય પણ ટકી રહેશે.

બંને બાજુએ વૃદ્ધો તથા સંતાનોએ થોડાક પણ ભાવનાત્મક સ્તરે ઊતરીને વિચારવું પડશે. નાનો સરખો ત્યાગ બહુ મોટી ભૂલને સુધારવામાં સહાયક પણ નીવડશે. વૃદ્ધજન પોતાની એષણાઓ ઓછામાં ઓછી કરતા જાય, ઝાઝો સમય મૌન જ રહે. ઘરના સભ્યોમાં પોતે પોતાની રીતે ઉપયોગી બની રહે. બાળકોના અંગત મામલામાં જ્યાં સુધી બની શકે ત્યાં સુધી ક્યારેય દખલ ન કરે. પોતાના ભોજન સંબંધી સ્પાદ પરત્વે વધેલી આદતોનો, પરિવારના સભ્યો સાથે તાલમેલ જાળવવાનો પ્રયાસ કરે, જે ઓછી પસંદ છે તે વસ્તુઓ ઓછી આરોગે, પરંતુ ટીકા કદી ન કરે. આર્થિક સ્તરને જોતાં ટીકરા-બેટાની સામે નવી નવી ફરમાઈશો ન કરે. પ્રાકૃતિક જીવન જીવવાનું શરૂ કરે. જો પૂજા-પાઠ, વ્યાયામ વગેરે ન કરતા હો, તો તેમને પોતાના દૈનિક જીવનમાં સ્થાન આપો. ફરવા જતી વખતે ઘર માટે દૂધ, શાકભાજી વગેરે બજારમાંથી ખરીદી લાવે તથા પોતાના સામર્થ્ય મુજબ બાળકોને ઘેર પોતે જ ભણાવે અને સ્વાધ્યાય અવશ્ય કરે. આખો દિવસ ખાલી બેસી રહીને ટેલિવિઝન જોવા અથવા અન્ય વૃદ્ધોની સાથે ટોળટપ્પામાં સમય બરબાદ ન કરે. પોતાના ઘરની વાતોને બીજા લોકોની વચ્ચે ફરિયાદ રૂપે ખુલ્લેઆમ ચર્ચાનો વિષય ન બનાવો. ઉપવાસ અને એક સમય ભોજનની આદત તથા સપ્તાહમાં એક દિવસ ઉપવાસ વૃદ્ધોના સ્વાસ્થ્ય લાભ માટે આવશ્યક છે. લોકકલ્યાણના કાર્યો માટે સમય અવશ્ય જાળવે તથા પોતાની કમાણીમાંથી થોડોક ભાગ લોકસેવાનાં કાર્યોમાં વાપરતા રહે.

દુર્વ્યસનોથી બચો અને બચાવો

☉ દુર્વ્યસનો કંઈ થોડીક જ વ્યક્તિઓના જીવનને નષ્ટ નથી કરતાં, પરંતુ મોટા મોટા દેશ, રાષ્ટ્ર, જનસમુદાય અને કારણે સર્વનાશની ખાઈમાં ગબડી પડે છે.

☉ મદિરા (દારૂ) તમોગુણી છે. તે કાર્યશક્તિનો ક્ષય કરે છે. પ્રતિષ્ઠા અને કીર્તિનો નાશ કરીને પતન અને વ્યભિચાર ભણી માણસને પ્રવૃત્ત કરે છે.

☉ તમાકુ, ચા, ગાંજો, ભાંગ, અફીણ, શરાબ વગેરે નશીલી ચીજો એક એકથી વધુ હાનિકારક છે. તે બધાં દુર્વ્યસનો મિત્રના રૂપમાં આપણા શરીરમાં ઘૂસી જાય છે અને શત્રુ બનીને તેને મારી નાખે છે.

☉ સિનેમા, વ્યભિચાર, જુગાર, નાચ-નૃત્ય જેવી અપ્રતિષ્ઠાજનક આદતોમાં માણસ ફસાઈ જાય છે અને પોતાનું ધન, સમય તથા તંદુરસ્તી બરબાદ કરી નાખે છે.

☉ તમાકુ (બીડી, સિગરેટ, હુક્કો વગેરે) કામવાસનાના ઉદ્દીપક પદાર્થો છે. તેની ઉત્તેજનામાં મનુષ્યની પાશવી પ્રવૃત્તિઓ ઉત્તેજિત થઈ ઊઠે છે અને મનુષ્ય વ્યભિચાર, અશિષ્ટતા, અનીતિની દિશામાં પ્રવૃત્ત થાય છે.

☉ પાન ખાવું એ અશિષ્ટતા, હલકટતા અને કામોત્તેજક સ્વભાવનું ધોતક છે. પાનના ગલ્લા પર ઊભા રહીને પાન ખાવું તે અસભ્ય, વાસનાપ્રિય, દેખાડો, અસ્થિરતા, લોભુપતા વગેરે સ્પષ્ટ કરે છે.

☉ ચા અને કોફી સભ્ય સંસારમાં વિકસતા માદક પદાર્થો છે. સભ્ય જગતે અન્ય નશીલી ચીજોની જેમ તેને પણ અપનાવી લીધાં છે. વાસ્તવમાં આ બન્ને જીવનશક્તિને ક્ષીણ કરે છે. તેના સેવનથી શરીરમાંથી નીકળનારા કાર્બોલિક એસિડનું પ્રમાણ વધી જાય છે.

☉ શારીરિક હાનિની દષ્ટિએ વિચારતાં શરાબ અને ચા એક જ પ્રકારનાં છે. ફરક કેવળ મોંઘા અને સસ્તાનો જ છે.

☉ ભાંગ, ગાંજો, ચરસ વગેરે ઝેરી પદાર્થો છે. તેનું સેવન કરવાથી માણસની પ્રવૃત્તિઓ પાપમય બની જાય છે, મન ઉત્તેજના અને વિકારોથી પરિપૂર્ણ

થઈ જાય છે.

☉ અફીણનો નશો ઘાતક છે અને જરાક પણ વધુ માત્રામાં લેવાથી મૃત્યુનો ભય રહે છે.

☉ કોકેનનાં ખરાબ પરિણામો ખૂબ જ ભયંકર છે. તેનાથી પકવાશયના સ્નાયુઓ અને જ્ઞાનતંતુ અકર્મણ્ય-અક્રિયાશીલ થઈ જાય છે.

પરિણામે બન્ને ત્રણ ત્રણ દિવસો સુધી ભૂખ લાગતી નથી અને શરીર કુશ થઈ જાય છે.

☉ વ્યભિચાર આપણી સભ્યતાનું કલંક છે - આ એક એવી સામાજિક બુરાઈ છે જેનાથી મનુષ્યનું શારીરિક, સામાજિક અને નૈતિક પતન થાય છે.

☉ સભ્યતાના આવરણમાં જે મનોરંજને સૌથી વધારે કામુકતા, અનૈતિકતા, વ્યભિચાર આદિમાં વૃદ્ધિ કરી છે તે છે. સિનેમા તથા આપણા ગંદા વિચારોને ઉત્તેજિત કરનાર ફિલ્મો- તેની અર્ધનગ્ન તસ્વીરો તથા તેનાં ગંદાં ગાયનો.

☉ અસ્લીલ અને ગંદા વિષય-ભોગ સંબંધી સાહિત્ય સ્વરથ વ્યક્તિને માટે વિષની જેમ જ ઘાતક છે.

☉ સદ્દો, જુગાર, લોટરી દ્વારા કમાયેલી આવક પણ ચોરી અને ડાકુગીરીની જેમ જ અનૈતિક છે.

☉ ઈંડાં હિતકારી નથી. ઈંડાં ખાવાથી પાચનતંત્રમાં સડો ઉત્પન્ન થાય છે. આ સડાથી એક પ્રકારના નશા જેવી સ્થિતિ પેદા થાય છે. તેનાંથી જીવ ચૂંથાય છે. માથાનો દુઃખાવો, મોંની દુર્ગંધ તથા બીજી એવી જ બીમારીઓ ઉત્પન્ન થાય છે.

☉ પ્રસાધનો દ્વારા શરીરનો સાજ-શણગાર કરતા રહેવું તે કલા નથી, તે તો મનુષ્યની લિપ્સા જ છે, જે પૂરી કરવામાં તેને એક જૂઠા સંતોષનો આભાસ થાય છે.

ઉપર્યુક્ત વાક્યોને જનચેતના જાગૃતિના હેતુથી દીવાલ પરના લેખન અથવા પોસ્ટરોના માધ્યમથી પ્રચારિત-પ્રસારિત કરવામાં બધા પરિજનોએ લાગી જવું જોઈએ.

ઘન અને સત્તાનું કેન્દ્રીકરણ રોકશે વામન અવતાર

બલિ રાજા પાસે પ્રચુર માત્રામાં સંપત્તિ જમા થઈ હતી. ત્રણે લોકોનો અધિપતિ પણ તે જ હતો. આમ તો આ રાજા ભલો અને ધર્માત્મા હતો, તેમ છતાં ભગવાનને એ ઉચિત ન લાગ્યું કે ઘન અને સત્તાનું કેન્દ્રીકરણ થાય, તેની માલિકી થોડીક વ્યક્તિઓ સુધી જ સીમિત રહે. ઘન અને સત્તા જ્યાં ક્યાંય પણ અધિક માત્રામાં કેન્દ્રિત હશે, ત્યાં તેનું પરિણામ દુઃખદાયક જ હશે.

બલિ રાજા અધાર્મિક નહોતો, તેથી તેની સાથે લડવાની કે તેને મારવાની જરૂર નહોતી. કેવળ તેના ઘનનું વિકેન્દ્રીકરણ જ કરવાનું હતું. જ્યારે જ્યાં જે હથિયાર આવશ્યક હોય, ત્યારે ત્યાં તેનો ઉપયોગ ઉચિત હોય છે. બલિ રાજાની દાન-ભાવના અને સહૃદયતાને ઉપસાવીને કામ પાર પાડી શકાતું હતું. એટલા માટે આ સરળ માધ્યમને અપનાવવાનું જ ભગવાને યોગ્ય માન્યું.

ભગવાન વામન આંગળી જેટલા નાના-વામન બનીને બ્રાહ્મણ રૂપે રાજા બલિની પાસે જાય છે. તેને દાનનું મહત્વ સમજાવે છે. ઉપલબ્ધ સામર્થ્ય પ્રત્યેક વ્યક્તિની પાસે ભગવાનની અમાનત છે. જેને જે કોઈ ઘન, સમય, જ્ઞાન, બળ, પ્રભાવ, પદ વગેરે ગુજરાનથી વધારે મળ્યું છે, તે બધાનો ઉપયોગ ઈશ્વરીય પ્રયોજન માટે ધર્મરક્ષા અને જનકલ્યાણ માટે જ થવો જોઈએ. ભગવાન વામન બલિ રાજાને આ જ્ઞાન આપે છે અને તેને અધિક ઉદાર, દયાળુ અને દાનવીર બનવા માટે પ્રોત્સાહિત કરે છે.

બલિ રાજા બ્રાહ્મણ વામનના મર્મસ્પર્શી બોધથી પ્રભાવિત થાય છે અને પૂછે છે - મારે શું કરવું જોઈએ ? વામન તેને સમજાવે છે કે તું તારો વ્યક્તિગત બધો વૈભવ સાર્વજનિક બનાવી દે, ઈશ્વરીય પ્રયોજન માટે દાન કરી દે. પ્રાપ્ત થયેલા વૈભવનો આ જ સર્વશ્રેષ્ઠ સદુપયોગ અને પ્રાપ્ત વિવેકનો આ જ સર્વોત્તમ પ્રયોગ હોઈ શકે

છે. બલિરાજા સહમત થઈ ગયા અને તેણે ભગવાન વામનજી સાથે પરામર્શ કરીને પોતાના ત્રણે લોકનું રાજ્ય પ્રચુર માત્રામાં ઘન જ નહિ, પોતાનું શરીર પણ ઈશ્વરને અર્પણ કરી દીધું, લોકહિતમાં આર્પી દીધું.

ભગવાન વામને સાડા ત્રણ પગલાં ભૂમિ માગી. રાજાએ તે આપી દીધી. ત્રણ પગલાંમાં ત્રણ લોકનું રાજ્ય અને અડધા પગલાંમાં બલિનું શરીર લઈ લીધું. આ આલંકારિક કથનનો સાર એ જ છે કે બલિએ પોતાનું સર્વસ્વ પરમાર્થ માટે, લોકકલ્યાણ માટે દાન આપી દીધું. ભગવાનનું રાજ્ય એટલે કે ધર્મનું રાજ્ય, જનતાનું રાજ્ય. બલિના એકતંત્રી રાજ્યના સ્થાને પ્રજાનું રાજ્ય (લોકરાજ્ય) બન્યું અને રાજકોષમાં સંઘરાયેલ ઘનસંપત્તિ લોકકલ્યાણનાં અગણિત આવશ્યક કાર્યોમાં વપરાવાથી ઈશ્વરીય પ્રયોજનમાં, ધર્મની સ્થાપના અને અધર્મના નાશમાં મદદ મળી.

ભગવાન વામનનો અવતાર સજ્જનતાની, સહૃદયતાની, પરમાર્થ પ્રયોજનની વધુમાં વધુ પ્રેરણા આપવા માટે છે. જેમનામાં થોડીક ઉદારતા પહેલેથી છે, તેમને અધિકમાં અધિક ત્યાગ કરવા માટે, લોકસેવામાં સંલગ્ન થવા માટે જે પ્રેરણા આપવામાં આવે છે તે વામન પ્રેરણા જ છે. આ પ્રયાસ પણ દાર્મયુદ્ધ સમાન જ મહત્વપૂર્ણ છે. ભગવાન દ્વારા ધર્મ સ્થાપના અને અધર્મના નાશ માટે કરવામાં આવતા અનેક ઉપાયોમાંથી એક મહત્વપૂર્ણ ઉપાય ધાર્મિક પ્રવૃત્તિવાળાઓની, અધિક સાહસપૂર્ણ પરમાર્થ કરી દેખાડવાની પ્રેરણાને પ્રબળ બનાવવી તે પણ છે. બ્રાહ્મણ, સાધુ અને સત્પુરુષ આવું જ પ્રોત્સાહન, પોતાના સંપર્કમાં આવનાર સાધનસંપન્ન મનુષ્યોને આપીને ભગવાન વામનની જેમ મહાન ધર્મસેવા કરતા રહે છે.

કેટલાક સંકુચિત લોકો એવા પણ હોય છે,

જેઓ ન તો કોઈ સાહસપૂર્ણ ત્યાગ પોતે કરે છે કે ન બીજા કોઈને તે કરવા દે છે. તેમની દુર્ગતિ એવી જ હોય છે, જેવી બલિને દાન ન આપવા માટે આગ્રહ કરનાર 'કુલ-ગુરુ' શુક્રાચાર્ય પોતાની એક આંખ ગુમાવીને મેળવી. રાજ્યનો સંકલ્પ કરતી વખતે તેને રોકવા માટે શુક્રાચાર્ય જળપાત્રના છિદ્રમાં ઘૂસી ગયા હતા. પાણી ન નીકળતાં બલિએ છિદ્રમાં લાકડી ખોસી. ફળસ્વરૂપે તેમાં સૂક્ષ્મ રૂપે છુપાઈને બેઠેલા શુક્રાચાર્યની એક આંખ ફૂટી ગઈ. સત્કર્મ કરનારાઓને નિરુત્સાહી કરવા માટે કોઈ પણ વિચારશીલ વ્યક્તિએ શુક્રાચાર્ય બનીને પોતાની દુર્ગતિ કરાવવી ન જોઈએ.

બુદ્ધિમાન માણસો માટે રમે યોગ્ય છે કે બીજાઓના ઉપકાર માટે ઘન રત્નને જીવન સુધ્યાં અર્પણ કરી દેવું જોઈએ, કેમ કે બન્નેનો નાશ એક દિવસ તો થવાનું નિશ્ચિત જ છે. તેથી સત્કર્મમાં તેમનો ત્યાગ કરવો શ્રેષ્ઠ છે. બલિ રાજાને પોતાના વૈભવ માટે બહુ અભિમાન હતું. જો કે તે ઉદાર હતો પરંતુ મહત્વાકાંક્ષાઓથી ઘેરાયેલો હતો. યશની પ્રાપ્તિ માટે તે સર્વકાંઈ કરે તેવો હતો. તેણે સમગ્ર પૃથ્વી પર પોતાનો અધિકાર જમાવી દીધો હતો. ત્યારે એક દિવસ એક બાળક સ્વરૂપે વામન પુરુષ તેમની સામે આવ્યો. તેની પાસે ત્રણ પગલાં જમીન માટે ચાચના કરી. બલિએ હસીને 'તથાસ્તુ' કહી દીધું. ત્યારે વામન ભગવાને પોતાનું વિરાટ સ્વરૂપ ધારણ કર્યું. બે પગલામાં તો સમગ્ર પૃથ્વી માપી લીધી. ત્રીજા પગલા માટે જગ્યા ખૂટતી હતી, ત્યારે બલિનો અહંકાર ચૂરેચૂરા થઈ ગયો અને તેણે ભગવાનનું શરણું સ્વીકારી દીધું. વામનની કથા પણ આટલી જ છે, પરંતુ તેનો વિસ્તાર ખૂબ વિરાટ છે.

આજે બધે જ મહત્વાકાંક્ષાઓનો અતિરેક છે. એટલા માટે જ દરરોજ વિધાનસભાઓ તૂટે છે, શાસન બદલાતાં રહે છે. સિદ્ધાંતોને માટે રક્તપાત થાય છે. મોટા દેશો નાના દેશોને દબાવે છે. પોતાનું મનમાન્યું કરાવે છે. પત્રકારત્વ પીળું બની ગયું છે, ન્યાય

આપનારાઓનો આદર્શ ખતમ થઈ ગયો છે, રક્ષક પોતે ભક્ષક બન્યો છે અને આ બધું બલિના છળની જેમ સ્પષ્ટ રીતે બની રહ્યું છે. બધે જ તેની ચર્ચાઓ ચથાર્થ રીતે થાય છે, તો પણ સંકોચના સ્થાને તેને વિશેષણ સમજી લેવામાં આવે છે. દીકરીઓ દહેજની વેદી પર સળગે છે. આવું કરનારાઓ મોટા બુદ્ધિજીવી, સમ્માનિત ગણાય છે. અચરજની બાબત તો એ છે કે આવા લોકો પોતાને વિદ્વાન સમજે છે. તેઓ પોતાને ભક્ત પણ માને છે અને કર્મચોગી પુરુષાર્થી પણ માને છે.

પ્રજ્ઞાવતારે હજારો પુસ્તકો લખીને સમગ્ર સંસારના જ્ઞાનને એક બાજુએ રાખીને ચથાર્થ બોધ કરાવ્યો છે. આજે એ સાહિત્ય સમગ્ર વિશ્વમાં માંગ બની રહ્યું છે. સાહિત્યને કારણે પૂજ્ય ગુરુદેવ તો, જ્ઞાનથી સંસારને માપી ચૂક્યા હવે તો કેવળ વિશ્વના ખૂણે ખૂણે પહોંચાડવાનું જ બાકી છે. આ જ રીતે ધર્મના આડંબર વચ્ચે તેમણે ઉપાસનાના ચથાર્થ સ્વરૂપનું દર્શન કરાવ્યું છે. આવનારા દિવસોમાં દંભવાળી નહિ, સાચા હૃદયથી કરવામાં આવેલ ભક્તિને જ સંસારમાં સ્થાન મળશે. આ જ રીતે કોઈપણ કર્મમાં ભગવાનને જોડીને કઈ રીતે કર્મચોગી બનીને એક શરીરથી પાંચ શરીરો જેટલું કાર્ય કરી શકાય છે એ તેમણે બતાવી આપ્યું. આ ત્રણે ધારાઓનું સમ્મિલિત નામ છે-ગાયત્રી ઉપાસના, અર્થાત્ જ્ઞાન, ભક્તિ અને કર્મની ત્રિવેણી. પ્રાચીનકાળમાં આ જ ઉપાસના સર્વમાન્ય હતી અને આગળ જતાં પણ તે જ રહેવાની. એ જ રીતે આજના બલિનો, ફૂટનીતિનો ઘમંડ તૂટશે અને એકતા, સમતા અને મમતાને મહત્ત્વ મળશે. જેમાં બધાનું હિત હોય, બધાનું મંગલ હોય, તે જ માર્ગ આવનારો યુગ અપનાવશે. સ્વસ્થ શરીર, સ્વસ્થ મન અને સત્ય સમાજની રચના આના જ આધારે સંભવિત બનશે.

ગાયત્રી પરિજનની ઓળખાણ-સમયદાન, અંશદાન

ગાયત્રી પરિવારના લાખો પરિજનોનો સંપર્ક કરશો તો લગભગ બધા પૂજ્ય ગુરુદેવના આશીર્વાદ તથા તેમણે આપેલ અનુદાન-વરદાનોની ચર્ચા કરશે અને કહેશે કે પૂજ્યવરે તેમની કઈ સમસ્યાનું સમાધાન કેવી ચમત્કારિક રીતે કર્યું. બધા પરિજન પૂજ્ય ગુરુદેવનું ઋણ ક્યારેય ચૂકવી નહિ શકે. પૂજ્યવરે આપણને જે વિચારધારા, ચિંતન, આત્મબળ અને માર્ગદર્શન આપ્યાં, જેને કારણે ગાયત્રી પરિજનોને આત્મસંતોષ અને લોકસમ્માન મળ્યાં તે ઋણમાંથી મુક્ત થવાનો આપણે પ્રયાસ કરવો જોઈએ. પૂજ્ય ગુરુદેવની આપણી પાસે એ જ અપેક્ષા રહી છે કે આપણે શુદ્ધ-પવિત્ર, દોષ-દુર્ગુણોથી રહિત, આત્મસમ્માન સહિત જીવન જીવીએ અને જનકલ્યાણ માટે પોતાનો સમય તથા સાધનોનો એક અંશ નિયમિત રૂપે કાઢતા રહીએ. સમાજસેવામાં રુચિ ધરાવતા પરિજનોને પૂજ્ય ગુરુદેવનો સ્પષ્ટ નિર્દેશ છે કે તેઓ પોતાની શક્તિઓ તથા સાધનોને જ્યાં ત્યાં ન વેડફતાં એકમાત્ર જ્ઞાનચક્ર પર કેન્દ્રિત કરે, સદ્વિચારોના પુણ્ય પ્રસારમાં પોતાનાં સાધનો વાપરે. વંદનીય માતાજી પણ એ જ ઈચ્છતાં રહ્યાં કે યુગ નિર્માણની આકાંક્ષા ધરાવતા લોકો નાના-નાના આશ્રમો ખોલીને, મઠાદીશ બનીને બેસવા અને ચરણપૂજા કરાવવા કરતાં પ્રવ્રજ્યા પર નીકળે, ઘેર ઘેર જ્ઞાનનો અલખ જગાડે તથા ઋષિઓની વિચારધારાથી જન-જનના મન-મગજને ઢંઢેળે.

એ માટે જેમની કૌટુંબિક જવાબદારીઓ પૂર્ણ થઈ ગઈ છે તેમણે તો સંપૂર્ણ વાનપ્રસ્થ લઈને પ્રવ્રજ્યા પર નીકળી જ જવું જોઈએ. પૂજ્ય ગુરુદેવના વિચારોને સમજે, શીખે અને તેમને આત્મસાત્ કરી જન-જન સુધી વાણી તથા સાહિત્યના માધ્યમથી પહોંચાડે. દુઃખદ સ્થિતિ એ છે કે લોકો વાનપ્રસ્થની અવસ્થા આવતાં જો પરિવારમાં બધું વ્યવસ્થિત ચાલતું રહે તો ગૃહસ્થ જીવન જ વીતાવતા રહે છે, વહુ-દીકરા અને પૌત્રોના મોહમાં પડીને આ લોકના સુખમાં પડીને પરલોકને બગાડી નાખે છે. સમાજના ઋણમાંથી મુક્ત થયા વિના દેવાનો ભાર માથે લઈને જ આ દુનિયામાંથી પલાયન થઈ જાય છે. જીવનભર સમાજ પાસેથી લેતા રહ્યા અને જ્યારે આપવાનો સમય

આવ્યો ત્યારે પરિવારના મોહમાં પડી ગયા. જેમનો પરિવાર સાથે તાલમેળ બેસતો નથી, તેઓ કોઈ આશ્રમની શોધમાં રહે છે જ્યાં રહીને નકામું અને કર્મરહિત જીવન વિતાવી શકાય. આને શાંતિની શોધ માટે કરવામાં આવેલી વ્યવસ્થા સમજવામાં આવે છે અને જીવનના નવનીત સમી વૃદ્ધાવસ્થાનો દુરુપયોગ કરવામાં આવે છે. જો આ અનુભવોથી યુક્ત જીવનનો ઉપયોગ સમાજના માર્ગદર્શનમાં, જીવન જીવવાની કળા શીખવવામાં, સદ્વિચારો ફેલાવવામાં અને લોકકલ્યાણનાં રચનાત્મક કાર્યોમાં કર્યો હોત તો કેવું સારું થાત.

સમાજના નૈતિક પતનનું એક મુખ્ય કારણ એ પણ છે કે વાનપ્રસ્થ પરંપરાનો લોપ થઈ ગયો. જેમના પર આની જવાબદારી હતી તેમણે પોતાની જવાબદારીઓ નિભાવવામાં બેદરકારી દાખવી. આવી સ્થિતિમાં પૂજ્ય ગુરુદેવે યુવાનો અને ગૃહસ્થોને આહવાન આપ્યું. ભગવાને યુવાનો અને ગૃહસ્થોને કરુણ સ્વરે પોકાર્યા છે કે તેઓ એમને મદદ કરે. ભગવાન જ્યારે ભક્તોને પોકારે એવો સમય ક્યારેક જ આવે છે. આ સુઅવસર પરિજનોએ ગુમાવવો જોઈએ નહિ. પોતાના વ્યસ્ત કૌટુંબિક-સામાજિક જીવનમાંથી પણ થોડો સમય ભગવાન માટે કાઢવો જોઈએ. પરિવારના ભરણપોષણમાં ખર્ચ થતું રહેતું હોવા છતાં કમાણીનો એક ભાગ જ્ઞાનચક્ર માટે કાઢવો જોઈએ. જે ધનિક લોકો છે તેઓ આ કાર્ય માટે વધારે ધન ખર્ચે, પરંતુ સામાન્ય ગૃહસ્થ પણ દરરોજ એક રૂપિયો જ્ઞાનચક્ર માટે અવશ્ય ખર્ચે. આ અંશદાનની પાછળ ઉદ્દેશ્ય એ છે કે સમાજ માટે દરરોજ કંઈક આપવાની પ્રવૃત્તિનો વિકાસ થાય. તેથી આ કાર્ય કોઈ કોઈ વખતે જો કુટુંબના બાળકોના હાથે કરાવવામાં આવે તો આપવાની પ્રવૃત્તિના સંસ્કાર શરૂઆતથી જ બાળકોમાં વિકસિત થશે. પ્રત્યેક પરિજને પોતાના જ્ઞાનમંદિરમાં એક જ્ઞાનઘટ રાખવો જોઈએ. જે રીતે દરેક ઘરમાં દેવમંદિર બનાવવામાં આવે છે, તેવી જ રીતે જ્ઞાનમંદિર (પુસ્તકાલય)ની સ્થાપના પ્રત્યેક ઘરમાં અનિવાર્યરૂપે થવી જોઈએ. જ્ઞાનમંદિરની આવશ્યકતા અને મહત્વને કોઈ પણ દેવમંદિરથી ઓછા આંકવામાં નહિ આવે. જ્ઞાનમંદિરમાં મૂકેલા જ્ઞાનઘટમાં કુટુંબના કોઈ સ્વજન દ્વારા દરરોજ

ઓછામાં ઓછો એક રૂપિયો નાખવો જોઈએ. એકસાથે મહિનાના ત્રીસ રૂપિયા નાખવા તે ઉચિત નથી. આ જ્ઞાનઘટ સ્થાપનાનો ઉદ્દેશ ઘન ભેગું કરવાનો નથી, પરંતુ દેવત્વ અર્થાત્ આપવાની પ્રવૃત્તિનો વિકાસ કરવાનો જ છે. તેથી દરરોજ સવારે ભોજન લેતા પહેલાં એક રૂપિયો નાખવાનો નિયમ બનાવી લેવાથી આ ક્રમ નિયમિત ચાલતો રહે છે.

દર મહિને જ્ઞાનઘટથી પ્રાપ્ત થતી રકમમાંથી લઘુ પુસ્તિકાઓ અથવા સ્ટીકર્સ સ્થાનિક ગાયત્રી શક્તિપીઠ, પ્રજ્ઞાપીઠ, સાહિત્ય વેચાણ કેન્દ્ર, પ્રજ્ઞા મંડળ કે મહિલા મંડળમાંથી મેળવી લેવાં અને મહિના દરમિયાન તેને પાત્ર વ્યક્તિઓને વહેંચવામાં અને વંચાવવામાં પોતાના સમયદાનનો ઉપયોગ કરવો. ઉપર્યુક્ત બધાં કેન્દ્રો પર નાની પુસ્તિકાઓ અને સ્ટીકર્સ જોઈતા પ્રમાણમાં ઉપલબ્ધ રહે તેવી વ્યવસ્થા કેન્દ્રોએ કરવી જોઈએ. જ્યારે આપે ગુરુદીક્ષા લીધી હતી ત્યારે ઉપાસના, સાધના અને આરાધનાની સાથે સાથે સમયદાન અને અંશદાનનો સંકલ્પ લીધો હતો. જો આપ ભૂલી ગયા હો તો આપને ફરીથી યાદ કરાવવામાં આવી રહ્યું છે. તે વખતનો સંકલ્પ આપ ભૂલી ગયા હશો, હવે ફરીથી સંકલ્પપત્રનો નમૂનો આપને નીચે લખીને મોકલી રહ્યા છીએ. આપને વિનંતી છે કે આ સંકલ્પપત્ર એક

પોસ્ટકાર્ડ પર લખીને, ભરીને યુગનિર્માણ યોજના, મથુરા-૩ના સરનામે મોકલવાની તસ્દી લેશો. જે પરિજનોના સંકલ્પપત્રો પ્રાપ્ત થશે, તેમના નામ, સરનામાં તથા સંકલ્પ જે તે કેન્દ્રોને મોકલી આપીશું. કેન્દ્રોએ દર મહિને નિયમિત રૂપે આ પરિજનોનો સંપર્ક કરીને તેમને સંકલ્પ યાદ કરાવતા રહેવું જોઈએ. બધા ગાયત્રી પરિજનોને વિનંતી છે કે તેઓ એકબીજાને મળે ત્યારે પૂછે કે તેઓ જ્ઞાનઘટમાં અંશદાનની રકમમાંથી સાહિત્ય કે સ્ટીકર્સ લઈને વહેંચી રહ્યા છે કે નહીં. એકબીજાને અંશદાન કાઢવા અને તેનો સદુપયોગ કરવાની પ્રેરણા આપતા રહે.

જે પરિજન વ્યસ્તતાને કારણે સ્વયં સાહિત્ય વિતરણ કરવા તથા વંચાવવામાં અસમર્થ છે તેઓ દર મહિને મનીઓર્ડર દ્વારા જ્ઞાનયજ્ઞ નિધિમાં યુગ નિર્માણ યોજના, મથુરા-૩ના સરનામે રકમ મોકલતા રહે. આ રકમનો ઉપયોગ દેશની અન્ય ભાષાઓમાં સાહિત્ય છપાવીને વિતરણ કરવા માટે કરવામાં આવશે. આ મહિને સ્નેહસલિલા મમતામયી વંદનીય માતાજીની પુણ્ય સ્મૃતિમાં બધા પરિજન આ સંકલ્પ લે અને પુષ્પાંજલિ, શ્રદ્ધાંજલિની સાથેસાથે જ્ઞાનાંજલિ પણ વંદનીય માતાજીના ચરણકમળોમાં સમર્પિત કરે.

જ્ઞાનદાન માટે અંશદાનનો સંકલ્પપત્ર

આદ્યશક્તિ મા ગાયત્રીની સાક્ષીમાં અમે સંકલ્પ કરીએ છીએ કે અમે અમારા આરાધ્ય પૂજ્ય ગુરુદેવ તથા વંદનીય માતાજીની આકાંક્ષાની પૂર્તિ માટે તેમના આદેશ અનુસાર જ્ઞાનામૃતને જન-જન સુધી પહોંચાડવા માટે દરરોજ રૂ. ....ની રકમ જ્ઞાનઘટમાં નાખીશું. દર મહિને એકત્રિત રકમમાંથી નાની પુસ્તિકાઓ તથા સ્ટીકર્સ સ્થાનિક ગાયત્રી શક્તિપીઠ/પ્રજ્ઞાપીઠ/સાહિત્ય વેચાણ કેન્દ્ર/પ્રજ્ઞામંડળ/મહિલા મંડળ/ગાયત્રી તપોભૂમિ/શાંતિકુંજથી પ્રાપ્ત કરીને જન-જન સુધી પહોંચાડીશું. પૂજ્ય ગુરુદેવ તથા વંદનીય માતાજી અમને શક્તિ તથા સામર્થ્ય પ્રદાન કરે.

નામ અને પુરું સરનામું .....

સંકલ્પકર્તાની સહી

સ્થાનિક કેન્દ્રનું સરનામું .....

ધ્યાન શા માટે કરીએ ? કેવી રીતે કરીએ ?

(જૂન ૧૯૯૭માં ગાયત્રી તીર્થ શાંતિકુંડમાં કરેલું ઉદ્બોધન)

ગાયત્રી મંત્ર અમારી સાથે સાથે,

ૐ ભૂર્ભુવઃ સ્વઃ તત્સવિતુર્વરેણ્યં ભર્ગો દેવસ્ય
ધીમહિ ધિયો યો નઃ પ્રચોદયાત્ ।

દેવીઓ, ભાઈઓ ! ક્રિયા અને વિચાર આ બંને બાબતોનો સમન્વય અગર આપ કરી શકો, તો ચમત્કાર થઈ જશે. સુઘરી નામનું એક પક્ષી હોય છે. જ્યારે તે પોતાનો માળો બનાવે છે ત્યારે કેવી તબિયતથી બનાવે છે, કેટલા મનથી બનાવે છે કે નાનાં નાનાં તણખલાંઓને એક એક કરી પસંદ કરીને લઈ આવે છે અને તેમને ગૂંથીને એટલો સુંદર માળો બનાવી દે છે કે કોની મજાલ છે કે ઈંદું હવાનાં ઝપાટાથી તબાહ થઈ જાય ? શી મજાલ છે કે કાગડો તેમાં ઝાપટ મારી શકે ? તેમાં તેનાં બચ્ચાં મોજથી બેઠાં બેઠાં જોતાં રહે છે. કોઈ માણસ સડક પરથી નીકળે છે, ત્યારે તે માળાને જોતો જ રહી જાય છે કે આ તો સુઘરીનો માળો છે. કેટલો સુંદર માળો છે ! બધી જ રીતે તેની પ્રશંસા થતી રહે છે. સુઘરી પોતે પ્રસન્ન રહે છે અને જોનારાઓની તો તબિયત ખુશખુશ થઈ જાય છે.

મિત્રો, શી વિશેષતા છે સુઘરીમાં ? કોઈ વિશેષતા નથી. બેટા, મન દઈને કોઈ પણ કામ કરો, તો તે શાનદાર જ હોય છે. મન લગાવીને કામ કરવામાં ન આવે તો બેટા, તેનું સત્યાનાશ વળી જાય છે. એક પક્ષીનું નામ છે કબૂતર. કબૂતર સુઘરી કરતાં ચાર પાંચ ગણું મોટું હોય છે. આટલું મોટું હોય છે પણ માળો કેવી રીતે બનાવે છે ? સુઘરીનો માળો તમે જરા જોજો અને કબૂતરનો માળો પણ જોજો. તે મોટી મોટી લાકડીઓ વીણીને લઈ આવે છે અને એક અહીં મૂકી, એક ત્યાં મૂકી અને બીજી વળી ક્યાંક બીજે મૂકી દે છે અને તેમાં જ પોતાનાં ઈંડાં મૂકી દે છે. તેના પર જ બેઠેલું રહે છે. હવાનો ઝપાટો આવે છે, પછી બસ માળો પડી જાય છે નીચે અને

કબૂતર પડે છે તેની ઉપર. ઈંડા ફૂટીને અલગ થઈ જાય છે અને બચ્ચાં અકાળે મરી જાય છે. તેની બધીયે વ્યવસ્થા અસ્તવ્યસ્ત થઈ જાય છે અને જોનારાઓ કહે છે કે આ કબૂતર કેવું અક્કલહીન છે, કેવું બેવકૂફ છે !

કામમાં મન લગાવો

બેટા, હું શું કહું છું ? એમ કહું છું કે આપણા સામાન્ય જીવનના બધા ક્રિયાકલાપો - પછી ભલે તે બહિરંગ જીવનના હોય કે અંતરંગ જીવનના, મામૂલી કાર્યમાં પણ જો આપે મન ન લગાવ્યું તો કામ બહુ જ ફૂવડ, કુરૂપ, અસંબદ્ધ, બેહુદું, કઢંગું થઈ જશે. જો કોઈ કામમાં મન પરોવવામાં આવે, તો તેમાં એક ચમત્કાર દેખાઈ આવશે, જાદુ દેખાઈ આવશે. મન દઈને કરેલાં કામો અને મન લગાવ્યા વિના કરેલાં કામોમાં જમીન-આસમાનનો ફરક હોય છે. ૨૫૪૮ જણાઈ આવે છે કે આ કામ મન દઈને કરવામાં આવ્યું છે કે નહીં. આ મશીન જે આપણી સામે રાખવામાં આવ્યું છે તેમાં બે તાર છે. એક તાર નેગેટિવ કહેવાય છે અને એક પોઝીટિવ કહેવાય છે. તેમને ઠંડા અને ગરમ તાર પણ કહે છે. બંને તાર મળી જાય છે તો કરંટ ચાલુ થઈ જાય છે અને જો બંનેને અલગ કરી દઈએ તો એક તાર નકામો થઈ જાય છે. બીજો તાર પણ નકામો થઈ જાય છે, કશા કામમાં આવતો નથી. શરીરને જો આપણે અલગ કરી દઈએ અને મનને પણ અલગ કરી દઈએ, બંનેના કામનો સમન્વય ન કરીએ તો આપણાં જે કોઈ કામો હશે તે બધાં અસંબદ્ધ અને બેહુદાં જ હશે.

મિત્રો, એક કામ છે ભજન. ભજનની બાબતમાં પણ આ જ વાત છે. મન વિના કરવામાં આવેલું ભજન અને મનપૂર્વક કરવામાં આવેલા ભજનમાં જમીન-આસમાનનો ફરક હોય છે. મન વગર કરેલું ભજન એવું છે જેમાં કેવળ જીભનું ઠલનચલન અને

હાથની આંગળીઓનાં ટેરવાંઓની હેરાફેરીની ક્રિયા થતી રહે છે. અહીં યોજા મૂક્યા- 'નમસ્કાર કરોમિ' જેવી ક્રિયાઓ, ટીપક અહીંથી ત્યાં મૂક્યો, આરતી ઉતારી - આ કર્યું, તે કર્યું વગેરે. હાથની હેરાફેરી, વસ્તુઓની ઊલટ-પલટ અને જીભનું હલનચલન, બસ ભજન થઈ ગયું. સારું, થઈ ગયું અનુષ્ઠાન, સાધના થઈ ગઈ ? ના બેટા, કશુંય ના થયું. આ તો ફક્ત શારીરિક ક્રિયા જ થઈ. શરીરની ક્રિયાઓનું જે ફળ મળે છે તે જ મળે છે. આનાથી વધારે કંઈ ફળ મળતું નથી.

મન શાથી ભાગી જાય છે ?

મિત્રો, જો સાધનાનો ચમત્કાર જોવાનું આપને મન હોય અને સાધનાથી સિદ્ધિની જે વાત કહેવામાં આવી છે તે ફરવી હોય તો આપે પહેલું કામ કયું કરવું પડે ? આપે સૌથી પહેલાં પોતાના કામમાં મન પરોવવું પડશે. કોઈપણ કામ હોય, જેમાં ભજનનો પણ સમાવેશ થાય, મન લગાવીને કરવું પડશે. ભજનની સાથે મનને જોડવું પડશે. મન લગાવવાનો મર્મ શો ? મન લગાવવાનો મતલબ એ છે કે મન ભાગવું ન જોઈએ અને તેને ઉપાસનામાં જોડવું જોઈએ. મહારાજ, આજ તો અમારી ફરિયાદ છે. શું ફરિયાદ છે ? મન ભાગી છૂટે છે, અરુચા તો આપની આ ફરિયાદ છે ? ચાલો હું સમજાવું છું, પછી મન ભાગી જાય તો આપ મને કહેજો હવે શું કરવું ? બેટા, મનને કોઈ કામમાં લગાવી દો. મનની બનાવટ એવી છે કે જ્યારે કોઈ કામ નહિ હોય તો મન ભાગી છૂટશે. જ્યારે આપ મનના ભાગી છૂટવાની ફરિયાદ કરો છો, તો હું હંમેશાં તેનો ઉત્તર આ જ આપું છું કે કદાચ આપે મનને કોઈ કામમાં પરોવ્યું નથી. મનને, કામમાં પરોવવામાં નહિ આવે તો મન ભાગશે જ. ઘોડાને આપ કામમાં જોતરી દો, ટાંગા સાથે જોતરી દો, સવારીમાં દોડાવો, ક્યાંય પણ લગાવી દો, તો ઘોડો કામમાં લાગ્યો રહેશે. ઘોડાને આપ છૂટો મૂકી દો, તેના ગળામાંના દોરડાને ખોલી નાખો પછી જુઓ ઘોડો ભાગશે જ. પછીથી આપ કહેશો કે

સાહેબ, અમારો ઘોડો ભાગી ગયો. બળદને આપ છૂટો મૂકી દો, બળદ ભાગી જશે.

મિત્રો, ઉપાસનાના સમયે પણ આપણે મોટેભાગે મનને છૂટું મૂકી દઈએ છીએ. તેને કોઈ કામ સોંપતા નથી. કંઈ જવાબદારી સોંપતા નથી, એટલે જ મન ભાગી જાય છે. મન ભાગી ન જાય તો શું કરે ? ના સાહેબ, મન ભાગી જવું ન જોઈએ. બેટા, મન ભાગશે નહિ તો કરશે શું ? ભાગી જવું એ તો તેની આદત છે. તેની તો બનાવટ જ એવી છે, તેની રચના પણ એવી છે તેની ઇલેક્ટ્રોનિક સંરચના જ એ પ્રકારે કરવામાં આવેલી છે કે તેણે ભાગવું જ જોઈએ. ભાગી જવું તે તો તેનો સ્વાભાવિક ગુણ છે. જો તે ભાગી નહિ જાય તો માણસ યા તો સિદ્ધપુરુષ બની જશે, સમાધિમાં સરકી જશે અથવા પછી પાગલ થઈ જશે. બેમાંથી એક કામ તો બનશે જ. મનને તો ભાગવું જ જોઈએ. ભાગી છૂટવું એ તો તેનો સ્વાભાવિક ગુણ છે તેથી તેમાં તેનો કોઈ દોષ નથી. મનનું ભાગી જવાનું અટકાવી દો. ના બેટા, આ તો બની શકતું નથી.

મનનું ભાગવાનું અટકાવવાના શા ઉપાયો છે ? એ હું કાલે આપને સમજાવી રહ્યો હતો કે ઉપાસનામાં ક્રિયાની સાથે મનને પણ લગાડો. મન કેવી રીતે લગાડવું ? બેટા, હું એ તો સમજાવી રહ્યો હતો. પ્રત્યેક ક્રિયાની સાથે શા સંકેતો જોડાયેલા છે, શું શિક્ષણ ભરેલું છે, તેના પર વિચાર કરો. સાથોસાથ એનો પણ વિચાર કરો કે ક્યા કામને માટે આ કરાઈ રહ્યું છે. જે કોઈ કામ માટે કરવામાં આવતું હોય, જે પણ ક્રિયાઓ કરવામાં આવી રહી હોય તેનો ઉદ્દેશ શો છે ? સામાન્ય લોકોએ ક્રિયાઓને એમ સમજી લીધી છે કે કોઈ એવી તેવી વાત નથી. કેટલાક લોકોનો એવો પણ ખ્યાલ છે કે ક્રિયાઓને જોઈને ભગવાન પણ પ્રસન્ન થઈ જાય છે. શું કરી રહ્યા છો ? નાનાં બાળકો જેવી ઊલટી-સુલટી હરકતો કરીએ છીએ. મમ્મી, અમે ઘર બનાવી રહ્યા છીએ. હા, એમ, બહુ સરસ ! બેટા, સારી વાત છે ઘર બનાવો. હે ભગવાન ! અમારાં બાળકોને ગાયત્રી મંત્ર

આવડે છે. કેવો ગાયત્રી મંત્ર આવડે છે ? ‘ૐ ભૂં ભૂં ભૂં ભૂં : ।’ અચ્છા, તો તું પણ આવી રીતે ‘ભૂં ભૂં’ કરી લે છે. ભગવાન, આમ તો તેઓ સમજે છે કે મનુષ્ય જીવંતી કેવો કેવો બકવાસ કરી નાખે છે. હવે ચાલો, હું આપના મંત્રોને બકવાસ કરું છું. જીવંતી ટેરવાથી આપ શો શો બકવાસ કરતા રહો છો ? તેનાથી ભગવાન પ્રસન્ન થતા નથી. તો શું કેવળ હાથોની ઊલટા-સુલટી અને જીવંતી ટેરવાની હેરાફેરીથી ભગવાન પ્રસન્ન નથી થતા ? હા બેટા, નથી થતા. તો કેવી રીતે પ્રસન્ન થાય છે ? આપના મનથી, હૃદયથી અને ભાવનાઓથી.

ચેતના અને ચિંતનનો મેળ થાય

મિત્રો ! આપનું જે વાસ્તવિક અસ્તિત્વ છે, જે હાથ નથી આવતું તે પદાર્થ નથી, ચોખા અને ઘૂંપસળી નથી, જીવંતી ટેરવું નથી. આપનું જે વાસ્તવિક અસ્તિત્વ છે, જેના દ્વારા ભજન થવું જોઈએ, તે તો છે આપનું ચિંતન. ચેતના ચિંતન સાથે સંબંધ ધરાવે છે. ચેતનાનો સ્રોત છે - ચિંતન. ચિંતનને શેની સાથે જોડવું ? સીધી જ વાત છે. ચિંતન ક્યાં અને શેમાં લાગી રહ્યું છે તે આપ જુઓ. આપ કશામાં જોતરાઈ રહ્યા હો અને જીવ બીજે ક્યાંય જોડાયેલી હોય, વસ્તુઓ ક્યાંય પણ રાખી હોય, માળા ક્યાંય પણ ચાલી રહી હોય પરંતુ બેટા, એ જણાવો કે આપનું ચિંતન શેમાં લાગી રહ્યું છે ? ગુરુજી, ચિંતન તો ભાગતું જ રહે છે. તો બેટા, ભજન ક્યાં ચાલી રહ્યું છે ? ચિંતનને જોતરવાનો ઉદ્દેશ એ છે કે જે કામને માટે જે ક્રિયાઓ કરવામાં આવી રહી છે, આપ તેના પર આવી જાવ કે તે ઈશારાની સાથે સાથે આપે શું ચિંતન કરવું જોઈએ ?

બેટા, અમે સવારે આત્મધ્યાન કરાવીએ છીએ. આત્મધ્યાન કરાવવાની સાથોસાથ સજ્જેશન-સૂચન આપીએ છીએ, નિર્દેશ આપીએ છીએ. આનો અર્થ શો ? નિર્દેશનો મતલબ છે કે જે સમયે અમે જે વાત કહીએ, તેવો જ આપનો વિચાર ચાલવો જોઈએ. અમે જે કહીએ એવી કલ્પના કરો. અમે કહ્યું,

સપ્તર્ષિઓનું તપોસ્થાન, આપ ધ્યાન ઘરો કે સાત ઋષિઓ બેઠા છે. ખૂબ મોટું ગીચ જંગલ છે અને સાતેય ઋષિઓ સમાધિ લગાવીને બેઠા છે. એ પુનિત સ્થાન જ્યાં તેમના શરીરો વૃક્ષોની ગીચ છાયામાં છે. આપ આ પ્રકારની કલ્પના કરો તો મન સ્થિર થઈ જશે. બેટા, આપનું મન ભાગી જાય, તો મને કહેજો. હું જે કહું છું તેમાં આપે ધ્યાન લગાવવું જોઈએ. પછી જુઓ કે મન કેમ કરી ભાગી જાય છે ! સવારે અમે આપને જે સૂચન આપીએ છીએ, તે પ્રમાણે આપ આપના ચિંતનને અને પોતાની વિચાર કરવાની શ્રેણીને તેના પર જ સ્થાપિત કરો, કેન્દ્રિત કરો. અમે આપને કહ્યું - પ્રાતઃકાળનો સ્વર્ણિમ સૂર્યોદય ! આપ વિચાર કરો કે પ્રાતઃકાળનો લાલ રંગનો સૂરજ, સવારે ઉદય થતો મોટો સૂરજ પૂર્વમાંથી નીકળેલો - થોડો નીકળ્યો પછી પૂરેપૂરો સૂરજ નીકળ્યો. આનો શો મતલબ ? બેટા, મેં તમને કહ્યું કે આપના મનને મેં કહેલી વાતમાં પરોવી દો, પછી આપનું મન તે કામમાં બરાબર લાગી જશે, તો પછી ભાગી જવાનો સવાલ જ નથી. જો મન કામ પર ન લાગ્યું તો પછી ભાગવાનું જ છે.

એટલા માટે શું કરવું જોઈએ ? પ્રત્યેક ક્રિયા માટે જે કર્મકાંડ બનાવવામાં આવ્યા છે તે શ્રેષ્ઠ કામ માટે બનાવવામાં આવ્યા છે. કર્મકાંડ કરવાના સમયે આપનું ધ્યાન એ ક્રિયા પર જાય, જે બોલીને તો દર્શાવવામાં નથી આવ્યું, પરંતુ ક્રિયાના માધ્યમથી બતાવવામાં આવ્યું છે. કાલે મેં તમને જણાવ્યું હતું કે આચમનથી આપણી વાણીનો પરિષ્કાર થાય છે. કાલે જ્યારે આપ આચમન કરો તો આ ધ્યાનમાં રાખશો, એ વિચાર કરો કે અમારી વાણીનું સંશોધન થઈ રહ્યું છે. વાણીને અમે ઘોઈ રહ્યા છીએ, વાણીને અમે સાબુ લગાવી રહ્યા છીએ. વાણીને પથ્થર પર ટીપી રહ્યા છીએ, વાણીને ઢાળી રહ્યા છીએ. વાણી પર પાણી નાખી રહ્યા છીએ. જેવી રીતે બાળક ગંદું થઈ જાય, ટટ્ટી કરે તો તેના પર ડોલથી પાણી નાખીએ છીએ, તેને ઘોઈએ છીએ, નવડાવીએ

છીએ, તેને સાફ કરીએ છીએ. આપ એ વિચાર કરો કે જેવી રીતે ઘોબી, ઘોબીઘાટ પર કપડાં લઈ જઈને પથ્થર પર મસળે છે, અમારી વાણી જે અખાધ ખાવાથી, અવાંછનીય વાર્તાલાપ કરવાને કારણે ગંદી થઈ ગઈ છે તેને અમે ઘોઈએ છીએ અને સાફ કરીએ છીએ. આપ કલ્પના કરો કે અમારી જીભને ઘોબીની જેમ અમે ઘાટ પર લઈ જઈએ છીએ અને પથ્થર પર મસળીને ઘોઈએ છીએ. અમે પાણીનું જે આચમન કરી લીધું તેના સહારે અમે અમારી જીભને પટકીને ઘીબીને મારો, મારો એમ કરીને તેનો પૂરેપૂરો છૂંટો કરી નાખીએ છીએ. પછી જુઓ કે તે ગંદી રહેશે કે સાફ બનશે ? સાફ બનશે.

સાધના આ રીતે જીવંત બનશે

ગુરુજી, આપ બીજું શું જણાવો છો ? જણાવું છું બેટા, પ્રત્યેક ક્રિયાની સાથે ચિંતન આપેલું છે. ઋષિઓએ જેટલાં કર્મકાંડ નિર્મિત કર્યાં છે, તેની સાથે ચિંતન પણ આપ્યું છે. ચિંતનની સાથોસાથ ક્રિયાને મેળવી દઈશું તો મન અને ક્રિયાનો સમાવેશ થઈ જશે. આ બે બાબતો સામેલ થઈ જશે - વિચારણા અને ક્રિયા, તો ચમત્કાર થઈ જશે. વિચારણા અને ક્રિયાને મેળવી દેવાથી આપણું શરીર અને મન જેવી રીતે બન્ને એક બની જાય છે, તેવી જ રીતે આપની સાધના જીવંત બની જશે. પ્રત્યેક ક્રિયાની સાથે અમે પાંચ ઉપાસનાઓ બતાવીએ છીએ. પાંચ ઉપાસનાઓનું મોટું મોટું સ્વરૂપ મેં પત્રિકાઓમાં પણ પ્રસિદ્ધ કર્યું હતું અને ગઈસાલ પણ મેં સુવર્ણજયંતી સાધના પણ શીખવી હતી. ગુરુજી, અમે સુવર્ણજયંતી સાધના વર્ષની સાધના કરીએ છીએ અને પિસ્તાળીસ મિનિટ સુધી ભજન પણ કરીએ છીએ. ભજન તો કરે છે બેટા, પરંતુ તું એક વાત તો જણાવ કે તે કર્મકાંડની સાથોસાથ જે વિચારો છે તે કરે છે કે નહિ.

ના મહારાજ, હું તો મંડ્યો જ રહું છું - માળા પૂરી કરી લઉં છું. માળા પૂરી કરી લે છે તો તને ખૂબ ખૂબ ધન્યવાદ. તને ઘણા ઘણા આશીર્વાદ - પરંતુ બેટા,

જ્યારે તું માળા ફેરવે છે, તો તેની સાથોસાથ વિચારો પણ લાવે છે કે નહીં ? મહારાજજી, વિચાર તો મારા ભાગતા રહે છે. તો બેટા ભગવાનની તારી ઉપાસના અઘૂરી છે. તારી ઉપાસનાનું જે પરિણામ મળવું જોઈતું હતું, તેનાથી જે વાતાવરણનું પરિશોધન હોવું જોઈતું હતું, તે વાતાવરણનું પરિશોધન થયું શું ? જે ઉદ્દેશથી મેં પ્રેરણા આપી હતી, શક્તિ આપી હતી અને દીક્ષા આપી હતી, શિક્ષણ આપ્યું હતું તેનું શું ? આથી ન તો અમારો ઉદ્દેશ પૂર્ણ થયો, ન તારો થયો કે ભગવાનનો થયો. ત્રણમાંથી એકનો પણ ઉદ્દેશ પરિપૂર્ણ થયો નહિ, એટલા માટે ક્રિયાની સાથોસાથ વિચારણાનો સમાવેશ કરવાનું શિક્ષણ, હું હંમેશાં આપતો રહ્યો છું અને આપતો રહીશ.

મિત્રો, કાલે મેં આત્મશોધનની પ્રક્રિયા આપને બતાવી હતી કે ગાયત્રી પંચમુખી પણ છે. પાંચ કોષોમાં તેના પાંચ મુખો છે. ગાયત્રી ઉપાસના પાંચ ચરણોમાં વહેંચાયેલી છે. પહેલું કૃત્ય છે આત્મશોધનની ક્રિયા. આત્મસંશોધનની ક્રિયા જેમાં અમે પાંચ કાર્યો કરાવીએ છીએ (૧) પવિત્રીકરણ કરાવીએ છીએ (૨) આચમન કરાવીએ છીએ (૩) શિખા-બંધન કરાવીએ છીએ (૪) પ્રાણાયામ કરાવીએ છીએ (૫) ન્યાસ કરાવીએ છીએ. આ પાંચ ક્રિયાઓનો એક ઉદ્દેશ છે કે આપણે આપણા પાંચ કોષોને, પાંચે તત્ત્વને, પાંચે પ્રાણોને શુદ્ધ બનાવીએ છીએ. ઉપાસનામાં પહેલું કામ છે સફાઈ કરવાનું. આપણા મગજમાં એક વાત બેસી જવી જોઈએ કે આપણે ભગવાનનાં ચરણોમાં જવા માટે નાહી-ઘોઈને જવું જોઈએ. સ્વચ્છ અને પવિત્ર થઈને જવું જોઈએ. આપણું ચિંતન પવિત્ર હોવું જોઈએ. આપણાં સાધનો પવિત્ર હોવાં જોઈએ અને આપણા જીવનની ગતિવિધિઓ પણ પવિત્ર હોવી જોઈએ. જો આપણે પવિત્રતાનો પહેલો ઉદ્દેશ પૂરો કરી લઈએ તો સમજી લેવું જોઈએ કે પાંચ મુખવાળી ગાયત્રીની આપણી ઉપાસના સફળ નીવડી છે. (ક્રમશઃ)

યુગગીતાના પાછલા લેખમાં જણાવવામાં આવ્યું હતું કે સાંખ્ય (સંન્યાસ) અને કર્મયોગ - બન્ને એક જ છે, અલગ અલગ નથી. સાંખ્યયોગી પૃથગ્બાલા: પ્રવદંતિ ન પંડિતા: ના ગીતાના આ અધ્યાયના ચોથા શ્લોકના પૂર્વાર્ધના અવતરણની સાથોસાથ એ દર્શાવવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો હતો કે સમજદાર લોકો, જ્ઞાની લોકો સાંખ્ય અને યોગ બન્નેને એક સરખું જ ફળ આપનાર માને છે. જ્યારે અજ્ઞાની, અણસમજુ લોકો સંન્યાસ અને કર્મયોગને ભ્રાજ્જિતવશ થઈ અલગ અલગ માની લે છે. આજના યુગધર્મને જ કર્મયોગનો પર્યાય દર્શાવતાં એમ કહેવામાં આવ્યું હતું કે આ જ આપણા સૌ માટે કરવાનું થતું કર્તવ્ય છે. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ ત્રીજા શ્લોકમાં કહી ચૂક્યા છે કે તે જ કર્મયોગીને સંન્યાસી માનવો જોઈએ, જે ન તો કોઈનો ક્લેષ કરે છે, ન રાગ સેવે છે, કેમ કે આવી વ્યક્તિ તો સાહજિક રીતે જ બંધનમુક્ત થઈ જાય છે. જે આ ક્લેષોમાં ગૂંચવાઈ જાય છે, તે ન કેવળ મનોરોગી બને છે, પરંતુ બંધનોમાં બંધાઈને પોતાની આધ્યાત્મિક પ્રગતિને પણ અવરોધે છે. રાગ-ક્લેષથી મુક્ત થવું એ જ સંન્યાસી મનોસ્થિતિમાં પ્રવેશ કરવા બરાબર છે. ચોથા શ્લોકમાં પંડિતો (જ્ઞાનીજનો-વિદ્વાનો) અને બાળકની જેમ આચરણ કરનારા મૂર્ખ અણસમજુ લોકો વચ્ચેનું અંતર યોગેશ્વર જણાવે છે કે જે બન્નેનું સમાન ફળ આપનાર માનીને એકમાં પણ પૂરેપૂરી રીતે નિમગ્ન થઈને તેને જીવનમાં ઉતારે છે, તે બન્નેનું ફળ પ્રાપ્ત કરી લે છે. (એકમપિ સ્થિત: સમ્યક્ ઉભયો: વિન્દતે ફલમ્) કર્તાભાવનો લોપ જ સંન્યાસની સ્થિતિમાં મનુષ્યને પ્રવેશ કરાવી દે છે. આજે વંશના નામે છવાયેલ વિડંબના અને સંન્યાસ વંશની દુર્ગતિનું ચિત્રણ ગયા અંકમાં વિગતે આપવામાં આવ્યું હતું. હવે આગળ વધીએ.

યોગ સાધન છે, સાંખ્ય લક્ષ્ય છે

ભગવાનશ્રી આ તથ્યને સ્થાપિત કરવા પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે કે યોગ સાધન છે અને સાંખ્ય (સંન્યાસની મનોસ્થિતિ) આપણા બધાને માટે લક્ષ્ય છે. આપણે ભોક્તાભાવ ત્યજીએ અને કર્તાભાવમાં પ્રવેશ કરીએ. ભોક્તાભાવને ત્યજવા માટે રાગ-ક્લેષોથી મુક્ત થઈએ, મનને તણાવરહિત બનાવીએ, ગ્રંથિઓથી મુક્ત બનાવીએ. આસક્તિઓ ત્યજીએ અને આપણાં કર્મોને સંપાદિત કરવામાં અવરોધરૂપ માનીએ છીએ તે બધી ગતિવિધિઓથી બચીએ. ‘અહમ્ભાવનો’ ત્યાગ થતાં જ આપણને આપણી અંદર વિદ્યમાન જ્યોતિર્મય આત્માની અનુભૂતિ થવા લાગે છે, જે આપણને ચિરસ્થાયી શાંતિ પ્રદાન કરે છે. આ પ્રકારનો ક્રમ બન્યો - કર્મયોગ, કર્મોમાં શુચિતા, એકચિત્ત થઈને નિરાસક્ત ભાવે કર્મ કરવું અને પછી આપણા આ યોગની અંતિમ પરિણામિ સાંખ્યમાં, કર્મસંન્યાસમાં કરીને પોતાની જાતને સંન્યાસીની મનોસ્થિતિમાં લઈ જઈને પરમશાંતિ, ઉલ્લાસ અને ઈશ્વરાનુભૂતિની પરાકાષ્ટાએ લઈ જવું. આધ્યાત્મિક પ્રગતિનો કેટલો સુંદર રાજમાર્ગ યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનને

સમજાવી રહ્યા છે ! જીવન જીવવાની શૈલીનું જ્ઞાન કરાવી રહ્યા છે અને તેને મુક્તિ ભણી પ્રશસ્ત કરી રહ્યા છે. પોતાની આ વાતને કે કોઈપણ એક માર્ગનું અનુકરણ કરવાથી સાધકને ઈષ્ટની સિદ્ધિ પ્રાપ્તિ થઈ જશે, અહંભાવથી મુક્તિ મળી જશે તે આગળના પાંચમા શ્લોકમાં સારી રીતે સ્પષ્ટ કરતાં કહ્યું છે -

યત્સાંખ્યૈ પ્રાપ્યતે સ્થાનં તદ્યોગૈરપિ ગમ્યતે ।
એકં સાંખ્યં ચ યોગં ચ ય: પશ્યતિ સ પશ્યતિ ॥૫/૫
જ્ઞાનયોગી જે પરમપદને પ્રાપ્ત કરે છે, કર્મયોગીઓ દ્વારા પણ તે જ પ્રાપ્ત કરવામાં આવે છે. એટલા માટે જે પુરુષ જ્ઞાનયોગ (સાંખ્ય) અને કર્મયોગના સંપાદનને એક જ સમજે છે, તેમનું ફળ એકસરખું જ માને છે, તે જ સાચું નિહાળે છે.

ય: પશ્યતિ સ પશ્યતિ

ચોથા શ્લોકની પુષ્ટિ અહીં બહુ સુંદર રીતે કરવામાં આવી છે. જ્ઞાન અને કર્મને એકબીજાનાં પૂરક માનવાં જોઈએ. એ ભગવાનનો મત છે. બન્નેનું સંપાદન અહંભાવના વિસર્જનમાં થાય છે. અહંભાવ જતાં જ ભોક્તાભાવ સમાપ્ત થઈ જાય છે અને તે સાથે જ

કર્તાભાવનો પણ લોપ થઈ જાય છે. આના પછી તરત સાધકને પોતાના અંતરના આનંદમાં અભિવૃદ્ધિ થવાની અનુભૂતિ થવા લાગે છે અને તેને આ બંને કથનોનું મહત્ત્વ આપોઆપ જોવા મળે છે. ‘યઃ પશ્યતિ સ પશ્યતિ’ જે આ જાણે છે કે જે પદ સાંખ્ય યોગીને પ્રાપ્ત થાય છે (યત્સાંખ્યતે પ્રાપ્યતે સ્થાનં) કર્મયોગી પણ ત્યાં પોતાના કર્મનું સંપાદન કરતાં કરતાં યથાસમયે પહોંચી જાય છે. (તદ્યોગૈરપિ ગમ્યતે) તે જ વાસ્તવમાં દષ્ટા છે, મનીષી છે, જ્ઞાની છે.

કર્મયોગનો મહિમા ભગવાન બીજા અધ્યાયથી જ ગાતા રહ્યા છે. તેઓ તેને સંન્યાસી સમકક્ષ માને છે. શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ નિષ્કામ કર્મયોગના સંબંધમાં સ્પષ્ટ કહે છે - “ઈશ્વરની સાથે કોઈ પણ પ્રકારે જોડાઈને કર્મ કરતાં કરતાં જીવવું, એ જ કર્મયોગ છે. તેના બે માર્ગો છે - કર્મયોગ અને મનોયોગ. જે લોકો આશ્રમમાં છે તેમનો યોગ કર્મ દ્વારા થાય છે - બ્રહ્મચર્ય, ગૃહસ્થ, નિત્યકર્મ કામનાશૂન્ય બનીને કરે. કોઈ પણ પ્રકારની કામના કર્યા વિના દંડ ધારણ, ભિક્ષાટન, તીર્થયાત્રા, પૂજા, જપ આદિ કર્મ કરતાં કરતાં યોગની સંસિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય.” બહુ જ સ્પષ્ટ નિર્દેશ છે અને આખા શ્લોકની યોગ્ય વ્યાખ્યા પણ છે. ભગવાન સ્પષ્ટ કરી રહ્યા છે કે કર્મ દ્વારા ઈશ્વર સાથે સંયોગ એ જ કર્મયોગ છે. જે કર્મમાં ભગવાન સાથે સંબંધ સ્થાપિત નથી થતો તે માત્ર કર્મ જ છે, કર્મયોગ નથી.

ગૃહસ્થ યોગી શ્યામચરણ લાહિરીનો એક પ્રસંગ છે. તેઓ એક કારકુન માત્ર હતા, પરંતુ ઉચ્ચસ્તરીય સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરનાર યોગી હતા. તેઓ પ્રસિદ્ધ સંન્યાસી - સિદ્ધ યોગી તૈલંગ સ્વામીને મળવા આવ્યા, તો તૈલંગ સ્વામી ઊભા થઈને તેમને સન્માન આપીને ભેટ્યા. તૈલંગ સ્વામી એક અવધૂત હતા, દિગંબર હતા અને બહુ મોટા સિદ્ધ ક્ષાના સંન્યાસીઓમાં તેમની ગણના થતી હતી. બહુ જ વૃદ્ધિ પામેલો તેમનો સંપ્રદાય હતો, અસંખ્ય શિષ્યો હતા. શિષ્યોએ આ દૃશ્ય જોયું ત્યારે પૂછી બેઠા કે આપ કોઈ ધોતી-ઝભાધારીને કેમ ઊભા થઈને મળ્યા અને તેમને નમન કર્યું? ત્યારે તૈલંગ સ્વામી બોલ્યા, “જે કાર્ય માટે મારે લંગોટી બાંધીને વર્ષો સુધી તપ કરવું પડ્યું, કઠોર સાધનાઓ કરવી પડી તેને તેમણે કર્મયોગ કરતાં કરતાં ધોતી-કુરતો પહેરીને જ પ્રાપ્ત કરી લીધું છે. તેમણે કર્મયોગથી જ તે કૌશલ્યની સર્વોચ્ચ પદની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી લીધી, જેને માટે સંન્યાસીઓ વર્ષો સુધી તપ કરતા રહે

છે. કઠોર તપ-તિતિક્ષાના માર્ગથી તેઓ ગુજરતા રહે છે.” આ ઉદાહરણ બતાવે છે કે સાધનાથી સિદ્ધિનો આ બે નામોવાળો એક જ માર્ગ છે. કોઈ પણ મનુષ્ય કોઈ એક વાત અનુસરણ કરી લે, તો તે પરમ લક્ષ્યને પ્રાપ્ત કરી લેશે. તે દષ્ટા (યઃ પશ્યતિ સ પશ્યતિ) બની જશે.

યોગીરાજ શ્યામચરણજી લાહિરીના કેટલાય પ્રસંગો પરમપૂજ્ય ગુરુદેવની લેખિનીથી હિમાલયના પ્રસંગોમાં સાધના સંબંધી ગુહ્ય વિવેચનાઓમાં એક સુપ્રસિદ્ધ પુસ્તક ‘એક યોગીની આત્મકથા’માં વાંચવા મળે છે રાનીખેત (ઉત્તરાંચલ રાજ્ય)ની આગળ દુર્ગમ હિમાલયના ઉપરી ક્ષેત્રમાં તેઓ માત્ર સંકલ્પથી સૂક્ષ્મ શરીરથી પહોંચી જતા હતા. આ રીતે અસંખ્ય વ્યક્તિઓને તેમણે યોગના માર્ગ પર પ્રશસ્ત કર્યા હતા. તેમણે કર્મને કુશળતાપૂર્વક સંપન્ન કરીને પોતાની અંદર તે શક્તિ જાગૃત કરી લીધી, જે કોઈને બધું જ છોડીને મળતી હોય છે. પરમપૂજ્ય ગુરુદેવ લખે છે કે મનઃસ્થિતિ યોગી જેવી હોવી જોઈએ. બાહ્ય રંગ ગમે તેવો હોય, અંતરંગ પરિષ્કૃત હોવું જોઈએ.

નાગ મહાશય

શ્રીરામકૃષ્ણ પરમહંસના બે શિષ્યો હતા. એક નાગ મહાશય (ડો. દુર્ગાચરણ નાગ) જે ગૃહસ્થ હતા અને બીજા સ્વામી વિવેકાનંદ જે સંન્યાસી હતા. નાગ મહાશય ગૃહસ્થમાં પણ સંન્યાસીનું જીવન જીવતા હતા. સ્વયં સ્વામી વિવેકાનંદજીની માતાનાં દબાણ - પરિજનોના આગ્રહો પછી પણ તેઓ જન્મથી સંન્યાસી જ રહ્યા, સંન્યાસની સ્થિતિમાં જ એક આદર્શ જીવન જીવીને, સંક્ષિપ્ત એવું જીવન જીવી ગયા. અંતકાળ સુધી નાગ મહાશયને સૌથી મોટા સંન્યાસી યોગી માનતા રહ્યા. તેઓ કહેતા હતા કે નાગ મહાશય ડોક્ટર પણ છે, ઈલાજ પણ કરે છે, ગૃહસ્થ પણ છે, પરંતુ તેનાથી પણ વધુ તેઓ સૌથી મોટા યોગી છે. તેમની જે સિદ્ધિઓ છે, તે વિરલા સંન્યાસીઓ જ પ્રાપ્ત કરી શકે છે - એવો તેમનો મત હતો. આનાથી તે સ્પષ્ટ બને છે કે લક્ષ્ય પ્રાપ્તિમાં કોઈ સંદેહ ન હોવો જોઈએ. કર્મ કઈરીતે કરવામાં આવે, એટલું જ સમજી લેવું જરૂરી છે. કઈરીતે તેમાં પરફેક્શન લાવવામાં આવે, આ જ માર્ગસમજમાં આવી જાય તો સિદ્ધિ સુનિશ્ચિત છે.

અમે પોતે કેટલાય સ્થાનો પર આજના આ કળિયુગમાં જોઈએ છીએ કે લોકોમાં ભગવાં વસ્ત્રધારી સંન્યાસીજનો પ્રત્યે ખૂબ ‘કેઝ’ છે. એટલી હદ સુધીનું પાગલપણું છે કે

તેઓ કર્મને ગૌણ સમજીને વેશને જ સર્વ કાંઈ માનીને તેમના જીવનને ન જોતાં, તેમની પાસેથી સિદ્ધિની આકાંક્ષા રાખે છે. કંઈક તેમની પાસેથી પ્રાપ્ત કરવાના પ્રલોભનમાં ‘સ્વામીજીના સ્પર્શની વસ્તુ’, તેમના પગનું ચરણામૃત, તેમના હાથને સ્પર્શો કોઈ પણ પદાર્થ સ્વીકારવામાં અચકાતા નથી. ચમત્કારની અપેક્ષાઓ રાખે છે. “જે સ્વયં બહુ જ નિર્ભય હોય, તે બીજાઓને શું આપી શકશે”ની કાવ્યપંક્તિ અનુસાર વક્તવ્યની કલામાં અનુભવી માત્ર સંન્યાસી વેશધારી વ્યક્તિ જે નિજના જીવનની દુર્ભગતાઓને ભિટાવી ન શક્યો, તે બીજાઓને શું આપી શકશે એ વિચારવું જોઈએ. કર્મયોગને તુલાધાર વૈશ્યની જેમ, રૈકવની જેમ, સદન કસાઈની જેમ આપણે એવું પ્રખર બનાવીએ, ભગવદ્ભક્તિ એટલી પ્રગાઢ કક્ષાની બનાવી લઈએ તો સ્વતઃ આપણે સાંખ્ય સંન્યાસથી પ્રાપ્ત થનારી સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત કરી શકીએ છીએ.

આપણો આદર્શ શો હોઈ શકે ?

પરમપૂજ્ય ગુરુદેવે જીવનભર એક સંન્યાસીની મનોસ્થિતિમાં રહીને પ્રચંડ પુરુષાર્થ કર્યો. એક સદ્ગૃહસ્થનું જીવન જીવ્યા અને બીજાઓ માટે એક માર્ગદર્શક જીવન જીવીને તેઓ પથને પ્રશસ્ત કરી ગયા. તેઓ કહેતા હતા કે વાસ્તવમાં જો આપણે યુગ સાધના કરીએ છીએ, તો જે કર્મ આપણે કરીએ છીએ તેમાં પૂરેપૂરી ઈમાનદારીથી વર્તીએ. કોઈ પણ સાર્વજનિક-રાષ્ટ્રોત્થાનને સમર્પિત સંસ્થાનો કર્મયોગનો આદર્શ ક્યો હોવો જોઈએ - આ બાબતે પૂજ્યવર કહેતા, આપણો આદર્શ લોકમાન્ય તિલક હોવા જોઈએ, શહીદ ભગતસિંહ, રામપ્રસાદ બિસ્મિલ, ચન્દ્રશેખર આઝાદ, સુભાષચંદ્ર બોઝ હોવા જોઈએ. જે આ રીતે યુગધર્મનું પાલન કરે છે, તે પછી વેપારી હોય અથવા અધિકારી, પૂરેપૂરી રીતે સાંખ્યમાં પ્રતિષ્ઠિત હોવાના કારણે, પોતાના લક્ષ્યની સિદ્ધિ સુધી તે પહોંચી જાય છે. સ્વાર્થ અને અહંભાવને ત્યજીને પોતાનું સર્વસ્વ રાષ્ટ્ર અને સમાજ માટે ન્યૌંછાવર કરનાર વ્યક્તિ મહામાનવપદને પ્રાપ્ત કરે છે. જે યુગના પડકારનો સ્વીકાર કરે અને અપના-પરાયાનું માન જાળવીને કાર્ય કરે તે આત્મિક પ્રગતિ સ્વયં કરતો રહે છે.

પરમપૂજ્ય ગુરુદેવ કહેતા હતા કે જેઓ તે જુએ છે કે કોણ મારું છે, કોણ પરાયું છે તેઓ રાગદ્વેષથી ગ્રસ્ત બની જાય છે. રાગ આવ્યો, મોહ આવ્યો તો પછી પરિગ્રહ આવી

જાય છે અને કર્મો દૂષિત બનવા લાગે છે. જેઓને બધા જ પોતાના દેખાય છે, તેઓ પોતાની, પોતાનાં સગાંસંબંધીઓની મોહવાળી જિંદગી નથી જીવતા. તેઓ પરમાર્થપરાયણ જીવન જીવે છે, લોકહિત માટે પોતાનો સમગ્ર પુરુષાર્થ કરે છે. આત્મકલ્યાણ અને લોકકલ્યાણનો જેઓમાં સાચો સમન્વય છે તે કર્મયોગનો જ માર્ગ છે, જેની વિશદ ચર્ચા ભગવાન પાંચમા પછી હવે છઠ્ઠા સ્લોકમાં કરવા જઈ રહ્યા છે.

સંન્યાસ્તુ મહાબાહો દુઃખમાપ્તુમયોગતઃ ।

યોગયુક્તો મુનિર્ભક્ષ નચિરેલાઘિગરછતિ ॥

હે અર્જુન, કર્મોના સંપાદન વિના કર્મોનો ત્યાગ (સંન્યાસ) સંભવિત નથી. અર્થાત્ મન, ઈન્દ્રિય અને શરીર દ્વારા થનાર સંપૂર્ણ કર્મોમાં કર્તાપિણાનો ત્યાગ પ્રાપ્ત થવો મુશ્કેલ છે. યોગના આચરણથી શુદ્ધ થયેલો ભગવત્સ્વરૂપનું મનન કરતો રહેનાર કર્મયોગી પરબ્રહ્મ પરમાત્માને શીઘ્ર જ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે.

પહેલાં કર્મયોગનું અનુષ્ઠાન કરીએ

કર્મયોગ અને સાંખ્યયોગ બન્ને અવિભાજ્ય છે. એકબીજાના પૂરક છે. એટલે જ તો યોગેશ્વર વારંવાર એક જ વાત કરી રહ્યા છે - વિષ્ણુરૂપથી ચક્ષીય ભાવથી નિયત કર્મોનું સંપાદન કરો. સીધા સાંખ્ય માર્ગ પર જવા કરતાં આ માર્ગ શ્રેયસ્કર છે અને શ્રીકૃષ્ણ દ્વારા અનુમોદન અપાયેલ છે. આ સ્લોકમાં તેઓ કહે છે કે પહેલાં કર્મોનું સંપાદન કરો. આસક્તિ છોડીને કરો ત્યારે તમારી અંદર તે પવિત્રતા પેદા થશે, જેમાં તમે ધ્યાનયોગી બની શકો, જેથી પરમાત્માની પ્રાપ્તિનો ભાવ પ્રાપ્ત કરી શકો. એટલા માટે તેઓ કહે છે કે નિષ્કામ કર્મના અનુષ્ઠાન વિના સંન્યાસ દુઃખપ્રાપ્તિનો માર્ગ બનીને રહી જાય છે (સંન્યાસ્તુ દુઃખમાતુમ અયોગતઃ) જે દુઃખ આપે, કષ્ટ આપે, પ્રચંડ ઢંઢો - ઝંઝાવતોમાં ગૂંચવી-સપડાવી દે, તે માર્ગ શા માટે અપનાવવામાં આવે ? આગળ જતાં તેઓ કહે છે યોગયુક્ત નિષ્કામ કર્મયોગી મુનિજન (જ્ઞાની-સાંખ્યયોગી-મૌન સંન્યાસી-મનન કરનાર ધ્યાનયોગી) ‘ન ચિરેન’ અર્થાત્ શીઘ્ર જ ‘બ્રહ્મ અધિગરછતિ’ અર્થાત્ બ્રહ્મપદને પ્રાપ્ત કરે છે.

આ સ્લોક ખૂબ જ માર્મિક વ્યાખ્યા આપે છે. આજના હર જિજ્ઞાસુ માટે, અધ્યાત્મપથના પથિક માટે જેઓ ભોક્તાભાવના ત્યાગનો અભ્યાસ ન કરી શકે, તેને માટે તો કર્તાભાવનો ત્યાગ અતિ કઠણ છે, એટલા માટે

નિષ્કામ કર્મયોગી બનીને અંદરની વાસનાઓનો ક્ષય કરતાં વિવેક-બુદ્ધિને સતત પરિષ્કૃત કરીને જીવવું જોઈએ. જ્યાં સુધી આંતરિક ગરબડ દૂર થશે નહિ, ત્યાં સુધી યશાશક્તિ કર્મયોગનું સંપાદન, લક્ષ્ય પ્રત્યે સમર્પણ, સાંસ્કૃતિક ઉત્થાન માટે પોતાનું નિયોજન હોવું જોઈએ. આ જ સાચું યોગનું અનુશાસન છે અને યોગયુક્ત એટલે સંગઠિત વ્યક્તિત્વ ઊભું કરવાની કાર્યશાળા છે. આપું કરતાં કરતાં સાધક ધ્યાનમાર્ગમાં પ્રવેશ કરવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત કરી લે છે અને અનંત બ્રહ્મ સાથે સાક્ષાત્કારનો પૂર્ણ આનંદમય અનુભવ પ્રાપ્ત કરે છે.

આ સંન્યાસ શા કામનો ?

ભગવાન સ્પષ્ટ કહે છે કે કર્મયોગનો દીર્ઘકાળ સુધી અભ્યાસ કર્યા વિના (અયોગતઃ) વ્યક્તિ માટે સંન્યાસ દુષ્ણ આપનાર જ સિદ્ધ થશે. લક્ષ્ય પ્રત્યે સમર્પિત ભાવથી જીવવું, યજ્ઞીય ભાવે કર્મ કરતા રહેવું એ દરેક મનુષ્ય માટે, ભગવાને બતાવેલું એક અનુશાસન જ છે. એક નરપશુ તો સંકીર્ણ, સ્વાર્થપરાયણતાનું, વાસનાપૂર્તિનું જીવન જીવે છે, પરંતુ પૂર્ણતઃ વિકસિત માનવ, ધ્યાનયોગમાં અધિષ્ઠિત કર્મયોગી પોતાના દિવ્ય સ્વરૂપને ઓળખીને દિવ્ય કર્મોમાં લીન બનીને જીવન જીવે છે. આ રીતે યોગનો માર્ગ શ્રેયસ્કર માર્ગ છે. યોગ વિના સંન્યાસની કલ્પના પણ કેવી રીતે થઈ શકે ? કર્મયોગ આ પ્રમાણે પહેલાં, પછી આવે સંન્યાસની વાત. પરમપૂજ્ય ગુરુદેવ એ જ કહેતા હતા કે જો છપ્પન લાખ બાબાજી લોકોએ કર્મયોગ અપનાવી લીધો હોત, તો પચાસ વર્ષોમાં દેશ ક્યાંનો ક્યાં પહોંચી ગયો હોત ! બધા જ આવા હોય છે એવું નથી, પરંતુ મોટાભાગના લોકો એવા છે જે લાચારીમાં, આવશ્યકતા વશ, કોઈક લાલચને કારણે, કોઈ પણ પ્રકારના ઉદ્દેશ અથવા લક્ષ્ય વિના આ વેશ ધારણ કરીને તેને બદનામ કરવા તત્પર છે, જ્યારે આ સ્થાન સમાજમાં સર્વોપરી ગણાઈ રહ્યું છે અને દેશના જ નહિ, વિશ્વના માર્ગદર્શક સંત આ પરંપરામાંથી બહાર આવતા રહ્યા છે, પછી ભલે આપણે તેમને સંત જ્ઞાનેશ્વર રૂપે ઓળખીએ, એકનાથ અથવા નિવૃત્તિનાથ રૂપે અથવા સમર્થ ગુરુ રામદાસ, મહર્ષિ દયાનંદ અને સ્વામી વિવેકાનંદ રૂપે ઓળખીએ.

અમને એક સંન્યાસી મહારાજશ્રીના આશ્રમમાં એક પદવી પુરસ્કાર પ્રસંગે આમંત્રિત કરવામાં આવ્યા હતા. ત્યાં તેમના જન્મદિન અને ભંડારાના નિમિત્તે આયોજિત અવસરે ખૂબ મોટી સંખ્યામાં બાબાજીઓ પહોંચી ગયા.

પ્રત્યેકને એક સો રૂપિયા આપવાનો ઉપક્રમ બનાવ્યો હતો, પરંતુ તથાકથિત સંન્યાસી વેશધારી બાબાજીઓના સૂત્રોચ્ચાર ચાલુ હતા કે અમને ૫૦૧ રૂપિયા જોઈએ. તેઓ કોઈપણ રીતે તેમની વચ્ચેથી નીકળીને આવ્યા, તો બોલ્યા કે હું મહાભૂતોની પંચાયતમાંથી કોઈ પ્રકારે નીકળીને આવ્યો છું, કેમ કે મારે તો આ બધાની વચ્ચે રહેવાનું છે, વૈરાગ્ય ધર્મનું પાલન કરવું છે. તેમને સાથે લઈને જ ચાલવું પડશે. અમે કહ્યું કે જે અકર્મણ્ય છે, નશો કરે છે અને સૂત્રોચ્ચાર કરે છે તેમને સાથે લઈ ચાલવાથી શો લાભ ? આ બધા તો ભિક્ષુક માત્ર છે. આપણા ગુરુદેવે તો અમને સદ્ગૃહસ્થોની કોજની વચ્ચે બેસાડી દીધા છે, જેઓ પૂરેપૂરી રીતે કર્મયોગી છે. આપને શું એમ નથી લાગતું કે આપે કાન્તિ કરવી જોઈએ ? આનાથી મુક્તિ મેળવી જોઈએ ? આ સંન્યાસ ધર્મનો ઉદ્ધાર કરવો જોઈએ ? સ્વામીજીનું એમ કહેવું હતું કે આ તો શિવજીની જાન છે. તેમને સાથે લઈને જ ચાલવું પડશે. એમની પાસેથી કોઈ પરિવર્તનની અપેક્ષા તો અમે રાખતા નથી.

જ્યારે અમારી ગાડી સ્વામીજીના આશ્રમેથી નીકળી રહી હતી ત્યારે વિશુદ્ધ રૂપે તેઓ ગાળો આપી રહ્યા હતા, જે સત્ય સમાજમાં સાંભળવી પણ પાપ છે. તેઓ કહી રહ્યા હતા કે પોતાના યજ્ઞમાનને, કે બધું અમને આપી દો. તેમને જ બધું લુંટાવી દો, અમને ના આપશો. અમે તમને જોઈ લઈશું. અમને આ દશ્ય જોઈને સ્વામીજીની દયનીય સ્થિતિ જોઈ બહુ દુઃખ થયું અને મનમાં વિચાર પણ ઉદ્ભવ્યો કે આ કઈ વિડંબનાઓમાં ફસાઈ ગયા. આજના કહેવાતા વૈરાગી સંન્યાસી ! પરમપૂજ્ય ગુરુદેવની વાત અમને યાદ આવી કે આ યુગનો નવસંન્યાસ પરિવ્રાજક ધર્મ છે. ગૃહસ્થ ધર્મનું પાલન કરતાં કરતાં ટેવ પરિવારનું નિર્માણ કરો, પોતાની વાસનાઓનો ક્ષય કરતાં કરતાં સમાજની સેવા કરો, આ જ આજનો યુગધર્મ છે. સમગ્ર ગાયત્રી પરિવાર આ જ કાર્યમાં સંલગ્ન છે અને સાચા કર્મયોગીની જેમ કાર્ય કરીને આંતરિક સુખની અનુભૂતિ કરે છે. આજના સંન્યાસની આ દુર્ગતિ, યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણએ છઠ્ઠા સ્લોકમાં દર્શાવેલી વાતનું પાલન ન કરવાથી થયેલી છે, તે છે પહેલાં કર્મયોગ અને પછી સંન્યાસ. (ક્રમશઃ)

સર્પદંશની ચેતવણી

ધ્યાનમાં બેસતાં પહેલાં તેઓ શિવાલયમાં જતા હતા. ત્યાં દર્શન કરીને આમ્રવૃક્ષની નીચે બેઠા જ હતા કે આ અનુભૂતિ થઈ. દર્શન કરીને તેઓ નીચે ઊતરી રહ્યા છે. મનમાં ભાવ થઈ આવ્યો કે આસનનું સ્થાન હજી ચોવીસ-પચીસ પગલાં દૂર છે. વસ્તુસ્થિતિ તો આસન પર બેસવા માટેની છે, પરંતુ મનનો લય થયા પછી માનસપટ પર તે દૃશ્ય ચાલી રહ્યું છે. શિવાલયની નીચે ઊતરતાં પગ નીચે કોઈ કોમળ વસ્તુનો આભાસ થયો. જોયું તો એક સાપ દબાઈ ગયો છે. ક્ષણભરમાં જ કોઠે ભરાયેલા સાપે પોતાનું મોં ફેરવ્યું અને પગ પર ડંખ મારી દીધો. આ ઘટનાથી હતપ્રભ શ્રીરામ કાંઈ સમજે તે પહેલાં સાપે પહેલાં પિંડીમાં અને પછી કમર નીચે ડંખ દીધો.

ક્યાંક સાંભળ્યું હતું કે સાપ ફક્ત એક વાર જ ડંખ મારે છે. સાથીએ રોક્યો તો શ્રીરામે કહ્યું પરંતુ અનુભવ તો આપો થઈ રહ્યો હતો. ધ્યાનમાં બેઠાં બેઠાં જ લાગી રહ્યું હતું. સર્પદંશ પછી શરીર પડી ગયું. ખબર નહિ શા શા ઉપચાર કરવામાં આવ્યા. આ બધું દેખાઈ રહ્યું હતું. એ રીતે દેખાઈ રહ્યું હતું જાણે કોઈ બીજી વ્યક્તિને આ બધું થઈ રહ્યું હોય. સાપનું ઝેર ચડવા લાગ્યું તો ઊંઘના તીવ્ર ઝોકાં આવવા લાગ્યાં. આસપાસ બેઠેલા લોકો મોં પર પાણીની છાલક મારી રહ્યા હતા. વેદ્યજ્ઞ આવી ગયા. તેમણે કેટલીક ઔષધિઓ મંગાવી. ત્યાં સુધીમાં તો તાંત્રિક પણ આવી ગયો. તે મંત્ર ભણાતા ભણતા થાળી વગાડવા લાગ્યો. થાળીનો અવાજ લયબદ્ધ હતો. તેના સંગીતમાં મન ડૂબવા લાગ્યું. માંત્રિક થાળી પીટવાની સાથોસાથ મંત્ર પણ ભણી રહ્યો હતો. વેદ્યજ્ઞે મંગાવેલી ઔષધિ આવી ગયા પછી કાઢો તૈયાર કરવામાં આવ્યો. કાઢો પીધો તેનાથી આરામ વધવાને બદલે પીડા ઓર વધી ગઈ. એમ લાગ્યું જાણે સાપ ઠેકઠેકાણે ડસી રહ્યો છે. તેના દાંતોના ઝીલા ચટકાનો બળતરાનો અનુભવ થઈ રહ્યો છે. પછી થોડા સમય માટે તે જગ્યા સંવેદનહીન થઈ જાય છે અને થોડીક જ પળો પછી ચટકો ફરીથી તીક્ષ્ણ બની જાય છે. પ્રાણ ક્યારે છૂટી ગયા ? કંઈ ખબર જ ન પડી. હોશ આવ્યાં ત્યારે જોયું કે જટા-જૂટઘારી એક સૌમ્ય સંન્યાસી પોતાનું શરીર નદીમાંથી ખેંચીને બહાર લાવી રહ્યા હતા. તેમને મૃત જાણીને પરિવારના લોકોએ શરીરને કદાચ નદીમાં પ્રવાહિત કરી દીધું હતું. સર્પદંશથી મૃત્યુ પામેલ વ્યક્તિના શબને દાહ દેવામાં આવતો નથી. તેનાં ભૌતિક કારણો ગમે તે હોય, આધ્યાત્મિક માન્યતા અનુસાર સર્પ કાળનું પ્રતીક છે. જેને કાળે સ્વયં પસંદ કર્યો હોય તેના શરીર અથવા અસ્તિત્વમાં એવું કંઈ શેષ નથી રહેતું, જે વિસર્જિત કરવામાં આવે. તે સંન્યાસીએ શ્રીરામના શરીરને નદીમાંથી ખેંચીને

બહાર કાઢ્યું અને જમીન પર સુવાડી દીધું. અચેત કાયાની પાસે બેસીને સંન્યાસીએ થોડા સમય સુધી ધ્યાન ધર્યું. તે સંન્યાસીની સૌમ્ય મૂર્તિને પાસે બેઠેલી અનુભવતાં તેમની ચેતના ધીમે ધીમે પાછી ફરી. તેમણે સ્નેહપૂર્વક થાબડચો અને કહ્યું, “ઊઠો ઘરે જાવ. માતા-પિતા ચિંતિત-વ્યાકુળ બની રહ્યાં હશે.”

સંન્યાસીનો આ આદેશ સાંભળીને તેમણે ઊઠવાનો પ્રયાસ કર્યો ત્યારે આગળનો સંદેશો એ આવ્યો, હવે બીજીવાર અહીં આવીશ નહિ. ઘરમાં બેસીને જ ધ્યાન કરવું. પૂછવાની ઈચ્છા હતી કે મહાત્મા આપ કોણ છો ? પરંતુ ડરને કારણે કશું પૂછી ન શક્યા. સંન્યાસીએ કદાચ તેમના મનની વાત સમજી લીધી. તેમણે પૂછ્યા વિના ઉત્તર આપી દીધો “આ ચરાચર જગતથી મુક્તિનો માર્ગ શોધી રહેલ એક સાધક છું બર્યા ! મને કોઈ સિદ્ધ-મહાત્મા ન સમજીશ. હું એક સાધારણ સંન્યાસી માત્ર છું.”

હવે બોલવાની હિંમત આવી. ઈચ્છા પ્રગટી અને પછી તુરંત નિવેદન પણ કરી દીધું. “આપ મને માર્ગદર્શન આપો, પૂજ્યવર.” સંન્યાસીએ કહ્યું, “ના, હું ખુદ એક પથિક છું, પરંતુ તમને માર્ગદર્શન આપનાર સત્તા તમારા પર બરાબર નજર રાખી રહેલ છે. યોગ્ય અવસર આવતાં તે તમારી પાસે આવી પહોંચશે. એવું ન પૂછશો કે ક્યારે આવશે ? હું તો માત્ર એટલું જ કહી શકું કે બહુ જલદીથી. ધીરજ રાખજે અને કોઈને પોતાનો ગુરુ બનાવવાની ઉતાવળ કરીશ નહિ.”

સંન્યાસી આગળ બીજું પણ કાંઈક કહી રહ્યા હતા. તેમણે શું કહ્યું તે યાદ નથી. અંતમાં માત્ર એટલું જ સંભળાયું, ઊઠ હવે જા. અને આંખો ખૂલી ગઈ તો સામે પિતાજીને વિચિત્ર સ્થિતિમાં વિલાપ કરતા જોયા. તેમણે ઊઠીને તેમને પ્રણામ કર્યા. પછી જે કાંઈ થયું તે તો બધાને ખબર છે. પિતાજી એવું સમજ્યા કે આ ઘટના ભાગવત કથા સાંભળવાને કારણે બની. મોહ-માયાના કારણે થોડા સમય સુધી જાત-જાતના સંકલ્પ-વિકલ્પ મનમાં ઊભા થતા રહ્યા. પછી કહ્યું, પ્રભુને જે ગમતું હશે તે જ થશે. શ્રીરામના માટે ઈશ્વરે કશુંક નિયત કરી રાખ્યું છે તો આપણામાંથી તેમાં કોઈ પણ શું કરી શકવાનું છે ? સંતોષ અનુભવવો જોઈએ. થોડા સમય સુધી મનને ધીરજ બંધાવતા, પછી પાછા પુત્રમોહમાં ડૂબી જતા. જો કે તેઓ બહુ સારી રીતે જાણતા હતા કે તેમનો પુત્ર માતાપિતાને ત્યજ દઈને ક્યાંય જનાર નથી, પરંતુ આ મોહ પણ એક મોટો વિલક્ષણભાવ છે. તે મનને ક્યાંય પણ સ્થિર થવા દેતો નથી. તેને બાંધીને હલાવતો ડોલાવતો જ રહે છે.

પંડિતજીએ તે જ ક્ષણે નિશ્ચય કરી લીધો કે તેઓ પુત્રને ભાગવત કથા સંભળાવશે નહિ, સાધુ-સંતો અને ઘેરાગીઓ

વિશે જણાવશે નહિ, તેમને પાસે પણ ફરકવા નહીં દે. આ નિશ્ચય બાદ પિતાશ્રીએ ભાગવત શાસ્ત્રનું વિસર્જન કરવાનું નક્કી કર્યું. જ્યારે પણ કોઈ ઉપદેશક કથા-પ્રવચનથી વિરામ લેવા ઈચ્છે છે, તો પૂર્ણાહુતિનું આયોજન કરે છે. આ પરંપરા હવે લુપ્તપ્રાય બની છે, પરંતુ જેમણે ગુરુ પાસે દીક્ષા લઈને શાસ્ત્રનો ઉપદેશ આપ્યો છે, તેઓ આ મર્યાદાને જાણે છે. શરીરથી અશક્ત બનતાં, વૃદ્ધાવસ્થામાં, વૈરાગ્યભાવ જાગૃત થતાં, પરિવ્રાજકસંન્યાસી બની ગયા પછી કેટલાય શાસ્ત્રીઓ કથા આયોજનથી મુક્તિ મેળવી લે છે. શરીર આને યોગ્ય નથી રહેતું અથવા કથા આયોજકો માટે આવશ્યક વ્યવસ્થા થતી નથી એટલા માટે તેઓ સાધનો અને વિધિઓનો ત્યાગ કરી દે છે.

પિતાશ્રીએ વંશ-પરંપરામાં કસમયે સંન્યાસનો ઉદ્દેશ થતો જોઈ ભાગવતની પોથીનું વિસર્જન કરવા ઈચ્છ્યું. તે માટે એકવીસ બ્રાહ્મણોને બોલાવ્યા, યજ્ઞનું આયોજન કર્યું અને પૂર્ણાહુતિ રૂપે ભાગવત શાસ્ત્ર વાસુદેવ મંદિરમાં સ્થાપિત કરી દીધું. જે દિવસે મંદિરમાં શાસ્ત્રની સ્થાપના કરી અને ભગવાનને નિવેદન કર્યું કે હવે શાસ્ત્રપ્રવચનમાંથી વિરામ લઈએ છીએ, તે જ દિવસે બલકે તે નિવેદન પછી જ પિતાશ્રીની વાણીએ પણ વિરામ લઈ લીધો. તેમનું બોલવાનું બંધ થઈ ગયું. લોકોએ કહ્યું કે પંડિતજીની વાચા ભગવદ્ ગુણગાન માટે જ ખૂલી હતી. કથામાંથી વિરામ લીધો તો સ્વર પણ ચાલ્યો ગયો.

પિતાશ્રીનું મહાપ્રયાણ

યજ્ઞકાર્ય સંપન્ન થયાની રાત્રે જ પંડિતજીની હાલત બગડી. બોલવાનું બંધ થયા પછી તેમનું હરવા-ફરવાનું પણ બંધ થઈ ગયું. તેઓ પથારી પર જ પડ્યા રહેવા લાગ્યા. ઈશારાથી વાતો કરતા અને તેમના હોઠોમાં કંપન થતું રહેતું જાણે દ્વાદશ અક્ષર મંત્રનો જપ કરી રહ્યા હોય! પછીના દિવસે તેમણે ભોજન લેવાની ના પાડી દીધી. સ્વજનોએ આગ્રહ કર્યો તો સંકેત કરીને કહેવા લાગ્યા કે હવે સમય આવી પહોંચ્યો છે. ભોજન દ્વારા શરીરને પરાણે આગળ ખેંચવું નથી.

બે-એક દિવસમાં જ પંડિતજી બીમાર હોવાની અને દેહત્યાગ કરવાનો સંકલ્પ લીધાની ખબર સ્વજન-સંબંધીઓમાં ફેલાઈ ગઈ. તેઓ તેમનું ક્ષેમકુશળ જાણવા આવવા લાગ્યા. ઘરમાં લોકોની ભીડ રહેવા લાગી. પંડિતજી બધાને જોતા અલે હાથ જોડીને તેમનું અભિવાદન કરતા. કશું બોલવાનું તો બની શકતું નહોતું, પરંતુ ચહેરાના ભાવ જાણે કહેતા કે જાણે-અજાણે ત્યાર સુધી જે પણ ભૂલ-દોષો થયા હોય, પોતાના કોઈ પણ વ્યવહારથી દુઃખ થયું હોય, તો તે માટે ક્ષમા ચાહું છું. ભાવોની આ અભિવ્યક્તિ પછી આગંતુક પણ અભિવાદનનો ઉત્તર આપતા તો પંડિતજીનો ચહેરો ખીલી ઊઠતો. શુકલ પક્ષની દશમીનો ઉદય થતાં જ પંડિતજીએ પોતાના મોટા અને વહાલા પુત્ર શ્રીરામને બોલાવ્યો. સંકેતથી જ કહ્યું કે ઉપાડીને બેસાડી દે. તેમને

બેસાડવામાં આવ્યા. પંડિતજીએ પછી પોતાને મેળે પલાંઠી લગાવી. આસન લગાવ્યું, બન્ને હાથ ગોદમાં રાખ્યા, આંખો મીચી દીધી અને થોડીક પળો નિશ્ચલ બેસી રહ્યા. પાંચ-સાત મિનિટ સુધી ધ્યાનસ્થ મુદ્રામાં બેસી રહ્યા બાદ તેમના મુખમાંથી ઐં નમો ભગવતે વાસુદેવાય। મંત્ર નીકળ્યો.

પુત્રને તેમણે કહ્યું કે મૂળ ભાગવતનો પાઠ કરો. શ્રીરામે મૂળ ચાર સ્લોકોનો પાઠ શરૂ કર્યો. ‘અહમેવાસમેવાત્રે નાન્યદ્ યત્ સદસત્પરમ્ । પશ્ચાદહં ચદેતચ્ચ....’ પાઠ પછી ત્યાં ઉપસ્થિત લોકોને સમજાવવા માટે અર્થ પણ જણાવ્યો - ‘‘ભગવાન કહે છે કે સૃષ્ટિના આદિકાળે કેવળ હું જ હતો. સત્, અસત્, સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ તથા કારણ પ્રકૃતિ પણ ન હતી. સૃષ્ટિના વિસર્જન પછી પણ હું જ છું. આ વિશ્વ જે દષ્ટિગોચર થઈ રહ્યું છે, તે પણ હું જ છું. પ્રલય પછી જે બાકી રહે છે તે પણ હું જ છું. આ બ્રહ્મનું સ્વરૂપ કહેવામાં આવ્યું છે. આત્મામાં અસત્, દુર્બળતા અને દુઃખની જે પ્રતીતિ થાય છે. સત્, ચિત્ અને આનંદ આદિની પ્રતીતિ નથી હોતી, તેને પણ મારી (ભગવાનની) જ માયા જાણો.’’ પંચ મહાભૂતો જેવી રીતે નાના-મોટા બધા જીવોમાં પ્રવિષ્ટ થાય છે અને કારણરૂપે પૃથક્ રહેવાને કારણે અપ્રવિષ્ટ પણ છે એવી જ રીતે મૂળ ભૌતિક પદાર્થોમાં મારો પ્રવેશ છે અને નથી. આત્મતત્ત્વના જિજ્ઞાસુ પુરુષે જાણવું જોઈએ કે અન્યથ અને વ્યતિરેકથી જે બધી જગ્યાએ અને સર્વદા રહે તે જ આત્મા છે. અન્યથનો અર્થ છે - કાર્યમાં કારણનો સંબંધ અને વ્યતિરેકનો અર્થ છે - સંબંધનો અભાવ. અર્થ અને ભાવ પૂરા થતાં થતાં સુધી પંડિતજીએ શરીરથી વ્યતિરેક કરી લીધું. તેમની આત્મચેતના વિરાટ ચેતનામાં લીન થઈ ગઈ. જે પશ્ચાસન લગાવીને તેઓ બેઠા હતા, તે વિશે શાસ્ત્રોએ કહ્યું કે સાધક પોતાના ઈષ્ટમાં જ લય પામે છે. પંડિતજીની ઉંમર તે વખતે સડસઠ વર્ષની હતી. તેમના જતાં જ ઘરમાં રોક્કળ મચી ગઈ, પરંતુ શ્રીરામ ગંભીર હતા, જાણે કાંઈક વિચારી રહ્યા હોય અથવા સમજવાની કોશિશ કરતા હોય.

આ પહેલો જ પ્રસંગ હતો જ્યારે શ્રીરામે શરીર અને આત્માનો સંબંધ વિચ્છેદ થતો જોયો હોય. રોક્કળ મચતાં જ શ્રીરામ પિતાજીની પાસે તેમની જેમ જ આસન જમાવીને બેસી ગયા. તાઈજીએ પુત્રને આ રીતે બેસતાં જોયો તો તે જોરથી રડવા લાગ્યાં. તેમને કોણ જાણે એવું લાગ્યું કે પુત્ર પણ પિતાનું અનુકરણ કરી રહ્યો છે, તેમને છોડીને જઈ રહ્યો છે. તેઓ વૈધવ્યનો સ્વીકાર કરનાર પ્રતીકાત્મક ક્રિયાઓ સંપન્ન કરવાને બદલે પુત્રને ધમકાવવા લાગ્યાં. તો પણ શ્રીરામ અવિચળ બેસી રહ્યા. તાઈજીને ઘરના લોકોએ સમજાવ્યાં. બાકી રહેલી ક્રિયાઓ સંપન્ન કરવા માટે કહ્યું. ઘરના સભ્યોના હિસાબે શ્રીરામ પોતાની સહજવૃત્તિ અનુસાર મૃત્યુની આ ઘટનાને પોતાની રીતે સમજી રહ્યા હતા. લગભગ ૨૦ મિનિટ સુધી અવિચળ ધ્યાનમુદ્રામાં બેસી રહીને શ્રીરામ પોતાની મેળે ઊભા થઈ ગયા અને પરિવારના સભ્યોની સાથે

પિતાજીના પાર્થિવ દેહની અંતિમ વિદાયના કામમાં લાગી ગયા.

અંત્યેષ્ટિ અને મરણોત્તર સંસ્કાર પછી પરિજનોમાં વિચારણાચાલી કે પિતાજીનો વારસો કોણ સંભાળે ? જમીન-જાયદાદની જવાબદારીથી શ્રીરામે તુરત જ એમ કહીને પોતાને અલગ કરી દીધા કે તેઓ ફક્ત પિતાજીની ભાગવત પરંપરાનું પાલન કરશે. પોતાની જાતને ભગવાન માટે જ અનામત રાખશે અને તેમને જ પોતાના બનાવશે. સ્વજનોએ આ સાંભળ્યું અને સમજી લીધું કે પંડિતજીએ મૃત્યુ પૂર્વે, સાત દિવસો સુધી જે કથા સંભળાવી હતી તેનો આ પ્રભાવ છે. જવાબદારીઓ માથે આવશે તો બધું સચવાઈ જશે. પરિવારની વર્તમાન પેઢીમાં સૌથી મોટા જ્યોતિપ્રસાદ પર પસંદગી ઊતરી. રિવાજ અનુસાર બીજા લોકોને પણ તેમનો વારસો મળ્યો. શ્રીરામ છેલ્લે સુધી એમ કહેતા રહ્યા કે તેઓ ઘર-ગૃહસ્થી અને જમીન-જાયદાદ સંભાળવા માટે નિર્માયા નથી. મારે મારા ધર્મકર્તવ્યોનું પાલન કરવાનું છે.

કેટલીક ઘટનાઓ

પિતાજી ન રહેતાં શ્રીરામ પોતાને એકલા અનુભવવા લાગ્યા. ઘરના બીજા સભ્યો પણ હતા, પરંતુ તેમની રુચિ ખાવા-કમાવાની વિદ્યાઓમાં વધારે હતી. ખેતીવાડી, વેપાર અને લગાન-વસુલાત સિવાય કોઈ-કચેરીના કામોમાં પણ વ્યસ્ત રહેતા. તે સભ્યોની જ્યોતિષ, આયુર્વેદ, પ્રશાસન અને સમાજસેવાના ક્ષેત્રમાં સારી નામના હતી. યોગ, ધ્યાન, અધ્યાત્મ વગેરેમાં શ્રીરામની જ વિશેષ ગતિ હતી.

બચપણ અને કિશોરાવસ્થાની અનેક ઘટનાઓ છે, જેમાં શ્રીરામ અત્યંત સહૃદયી અને સહજમાં જ વિશ્વાસ રાખનાર ગુણોથી ઓતપ્રોત જોવા મળે છે. ગામમાં માતાઓ બાળકોને દૂધ પીવડાવતાં જ માખણ ખવડાવવા પ્રત્યે વિશેષ ધ્યાન દે છે. એક દિવસ શ્રીરામે ગાયને દોહવાતી જોઈ. ગાયનું દૂધ છૂટે તે પહેલાં વાછરડાને ગાયની પાસે લઈ જવાય છે. તે પોતાના આંચળમાં દૂધ ઉતારે છે. પછી પોતાના ઉપયોગ માટે લોકો ગાયનું દૂધ દોહવા લાગે છે. શ્રીરામ જ્યારે ગાયને દોહવાતી જોઈ રહ્યા હતા ત્યારે વાછરડાને ગાય પાસેથી દૂર ધકેલી દેવામાં આવ્યું. વાછરડું ગાય તરફ જોતું, ગાયની પાસે જવાની કોશિશ કરતું અને અમળાતું રહ્યું. ગાય પણ પોતાના વાછરડા તરફ ટીકી ટીકીને જોતી રહી. ગાય અને વાછરડાનો આ સંબંધ વિયોગ અને વિવશતા જોઈને શ્રીરામ દુઃખી થયા. તેઓ અંદર ગયા અને તાઈજીને કહ્યું કે આજ પછીથી હું દૂધ નહિ પીઉં. તાઈજીએ અને ઘરના બીજા માણસોએ તેમને સમજાવવાનો પ્રયાસ કર્યો કે દૂધ પીવાથી તાકાત આવે છે, શરીર બળવાન બને છે, રોગો સામે લડવાનું સામર્થ્ય આવે છે. આ બધાનો શ્રીરામ પાસે એક જ ઉત્તર હતો - વાછરડાના મુખનો આહાર લઈને મારું શરીર મજબૂત નથી બનવાનું.

મહિનાઓ સુધી તેમને સમજાવવાનો ક્રમ ચાલતો રહ્યો. છેવટે સમાધાન એ નીકળ્યું કે વાછરડું દૂધ પીતાં પીતાં તૃપ્ત થઈ જાય અને પોતે પોતાની જાતે ગાયથી દૂર જતું રહે, ત્યારે જ દૂધ દોહવામાં આવે. તે જ દૂધ હું પીશ. આ શરતે દોહવામાં આવેલું દૂધ બહુ જ ઓછું હતું, પરંતુ પશુઓની આવશ્યકતાને ધ્યાનમાં રાખવી વધારે જરૂરી માનવામાં આવ્યું.

એક ઘટના ગામના બજારમાંથી તાળું ખરીદવા અંગેની છે. ઘરનું કામ નોકર-ચાકર કરી આપતા હતા, પરંતુ માથે વિચાર્યું કે બાળકને ઘર-પરિવાર અને દુનિયાદારીનો અભ્યાસ થવો જોઈએ. ઘરમાં રાખેલી પેટીનું તાળું ખરાબ થઈ ગયું હતું. બે-ત્રણ પાઈમાં નવું તાળું મળી રહેતું હતું. માથે પૈસા આપીને લેવા મોકલ્યા. દુકાનદારે તાળાની કિંમત ત્રણ પૈસા બતાવી. માથે જે કિંમત જણાવી હતી તે કરતાં આ કિંમત ચાર-પાંચ ગણી વધારે હતી. શ્રીરામે દુકાનદારને કહ્યું કે તમે વધારે કિંમત માગી રહ્યા છો. દુકાનદારે કહ્યું - આ જ વાસ્તવિક કિંમત છે, ક્યાંય પણ પૂછી જુઓ. આનાથી ઓછી કિંમતે મળી જાય તો... દુકાનદાર પોતાની વાત પૂરી કરે તે પહેલાં શ્રીરામે ત્રણ પૈસા કાઢ્યા અને તાળું એમ કહીને ઉઠાવી લીધું બસ, બસ, રહેવા દો. મને અસલ કિંમત ખબર છે, પરંતુ આપે જે કિંમત કહી તે જ આપને હું આપી રહ્યો છું. આપના પર મને ભરોસો છે.

ઘરમાં તાઈજીએ થોડો ઠપકો આપ્યો અને વાત થાળે પડી ગઈ. આ ઘટના પછી શ્રીરામ તે દુકાન સામેથી અનેકવાર નીકળ્યા હશે પણ કદી નજર ઉઠાવીને જોયું નહિ. દુકાનદાર જરૂર તેમને આવતાં-જતાં જોતો. જ્યારે પણ જોતો ત્યારે તેને એમ થતું કે શ્રીરામ હમણાં રોકાશે, હમણાં રોકાશે. દસ-બાર દિવસો સુધી કાંઈ બન્યું નહિ. એક દિવસ દુકાનદારે બૂમ પાડીને શ્રીરામને બોલાવ્યા અને કહ્યું, “મને પસ્તાવો થઈ રહ્યો છે. મેં તમારી પાસેથી વધારે પૈસા લઈ લીધા. ખબર નથી કેમ તે વખતે મારા મનમાં એટલો બધો લોભ સવાર થઈ ગયો કે વાસ્તવિક કિંમત કરતાં ચાર ગણા વધારે પૈસા મેં તમારી પાસેથી લઈ લીધા. મેં વધારે લઈ લીધેલા પૈસા આપ આપની પાસે રાખી લો અને મને માફ કરી દો.”

શ્રીરામ આ બધું ચૂપચાપ સાંભળતા રહ્યા. દુકાનદારે તેમને પૈસા પાછા આપ્યા અને પસ્તાવા લાગ્યો. તો તેઓ બોલ્યા, “ચાચા, આમાં પસ્તાવો કરવા જેવી કઈ બાબત છે ? મેં આપની વાતને ત્યારે પણ માની લીધી હતી અને અત્યારે પણ મને કોઈ ફરિયાદ નથી.”

કિશોર જીવનની આ ઘટના કોઈના પર પણ અવિશ્વાસ ન કરવાની પ્રવૃત્તિ દર્શાવે છે. આ આદતને કારણે તેમને આગળ જતાં કેટલીય વખત ગુસ્સાન પણ વેઠવું પડ્યું, પરંતુ તેઓ એ જ કહેતા કે વિશ્વાસ જ પરિવર્તન લાવે છે. અવિશ્વાસ અને સંદેહથી બુરાઈ વધતી જ રહે છે અને અંતર પણ.

મિશનનો આધાર - સાધનાની શક્તિ

ગાયત્રી તપોભૂમિનું સુવર્ણ જયંતી વર્ષ સાધના અને સંગઠન સશક્તીકરણ વર્ષ રૂપે ઉજવાઈ રહ્યું છે. જુલાઈ ૨૦૦૨થી સુવર્ણજયંતી ગાયત્રી મહામંત્ર લેખન અભિયાન, વિશ્વશાંતિ માટે ગુરુ પૂર્ણિમાના દિવસથી શરૂ થઈ ચૂક્યું છે. હવે આપણા બધાનું એ કર્તવ્ય છે કે આ અમૂલ્ય સમયને વ્યર્થ બરબાદ ન કરીને સાધનાના માધ્યમથી સંગઠનને સશક્ત બનાવવાના ઉદ્દેશને સમગ્ર પૂર્ણ મનોયોગથી આ કાર્યમાં લાગી જવું જોઈએ.

યુગપરિવર્તનની ધરી સાધનાની શક્તિ જ છે. સાધના યુગ નિર્માણ મિશનનો પ્રાણ છે. આ મિશનનો શુભારંભ પૂજ્ય ગુરુદેવ દ્વારા અખંડ દીપ પ્રજ્વલિત કરીને સાધના દ્વારા જ થયો છે. પૂજ્યવરે લખ્યું છે - “અમારી તપશ્ચર્યાનું પ્રયોજન વિશ્વના દરેક દેશમાં, જનજીવનના પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં અનેક ભાગીદારો-સાથીદારોનું વિસર્જન કરવું એ છે. આગામી દિવસોમાં આપણે જે અગ્નિમાં તપીશું તેની ગરમી અસંખ્ય જાગૃત આત્માઓ અનુભવશે. લોકસેવકોની એક એવી ઉત્કૃષ્ટ ચતુરંગિણી સેના ઊભી કરવાની છે, જે અસંભવને સંભવિત બનાવી શકે. નરકને સ્વર્ગમાં ફેરવી શકે. એ અમારા જ્વલંત જીવનક્રમનો અંતિમ ચમત્કાર હશે.”

ઉપર્યુક્ત વાક્યોમાં પૂજ્યવર ગુરુદેવના ચિંતનમાંથી જે આગ પ્રગટતી જોવા મળે છે તેનો તાપ આપણે બધા અનુભવી શકીએ છીએ. આ ઉદ્દેશના પ્રથમ ચરણમાં એક લાખ પ્રચારકોના માધ્યમથી એક કરોડ નવા સાધકો તૈયાર કરવાનું લક્ષ્ય સેવવામાં આવ્યું છે. સંગઠનને સાધનાના આધારે જ મજબૂત બનાવવાનું છે.

પૂજ્ય ગુરુદેવે લખ્યું છે “પ્રજ્ઞાવતારના પ્રકાશને ભારતભૂમિનાં સમસ્ત ધર્મક્ષેત્રો સુધી પહોંચાડવા માટે ગાયત્રી તીર્થોની સ્થાપના કરવામાં આવે. ગાયત્રી તીર્થોની શૃંખલાનો વ્યાપક વિસ્તાર નવયુગના અવતરણનું વાતાવરણ નિર્મિત કરવા માટે જરૂરી છે. આ તીર્થો માત્ર દેવાલયો જ નહિ રહે, તેના દ્વારા સર્જનાત્મક પ્રવાહ વહેશે. તેને હિમાલયમાંથી નીકળતી અનેક સરિતાઓ સમકક્ષ ગણી શકાય. યુગશક્તિના શક્તિ સ્ત્રોતો રૂપે અસંખ્ય ગાયત્રી શક્તિપીઠોની સ્થાપના થાય અને તે પ્રકાશ-કેન્દ્રોમાંથી સર્વત્ર યુગચેતનાની ઊર્જાશક્તિનો વિસ્તાર કરવામાં આવે. લોકમાનસમાં ઉત્કૃષ્ટ આદર્શવાદનું પ્રતિસ્થાપન જ એ કાર્ય છે, જેના

આધારે ઉજ્જવળ ભવિષ્યનાં સ્વપ્નોને સાકાર કરી શકાય છે.”

પૂજ્યવરનાં આ વાક્યોમાં સાધનાને સશક્ત બનાવવાની અને યુગચેતનાને પ્રત્યેક વ્યક્તિ સુધી પહોંચાડવાની જવાબદારી શક્તિપીઠોને સોંપવામાં આવી છે. તેથી બધાં જ ગાયત્રી શક્તિપીઠોએ મંત્રલેખન અભિયાન દ્વારા વધુમાં વધુ સાધકો પાસે ગાયત્રી મંત્રલેખન કરાવવાની જવાબદારી ઉપાડી લેવી જોઈએ.

દરેક મહત્વપૂર્ણ અવસર પર જાગૃત આત્માઓની શાનદાર ભૂમિકા રહી છે. આ યુગસંઘ્યાની વેળાએ તેઓ નિષ્ક્રિય બનીને બેસી રહે એવું તો બની જ ન શકે. પ્રત્યેક દેવમાનવે આ પુનિત પર્વ પર પોતાની ઉપયોગી ભૂમિકા નિભાવવાની રહેશે. આને માટે મહાકાલની પ્રેરણા તેમને વિવશ બનાવશે. જેઓ આનાકાની કરશે, તેઓ આત્મધિક્કારનું દુઃસહ દુઃખ સહન કરશે. પૂજ્યવરની બેચેની પર આપણે બધાએ ગંભીરતાથી ચિંતન-મનન કરવું જોઈએ.

કેટલીક શાખાઓમાં યશ, પદ, લાલચ અને અહમ્ભાવને કારણે પરસ્પર મનોમાલિન્ય, એકબીજા પર આરોપ લગાવવો, એકબીજાની ખેંચતાણ, પોતાનું ઢોલક અને પોતાનો રાગ આલાપવાનું વાતાવરણ જોવા મળે છે. આ બધાનું મૂળ કારણ એ છે કે આપણે ઉપાસના, સાધના અને આરાધનાથી વિમુખ થતા જઈ રહ્યા છે, જે વ્યક્તિત્વ નિર્માણની આધારશિલા છે. શક્તિપીઠો, પ્રજ્ઞાપીઠો અને શાખાઓને તપ અને સાધનાની શક્તિથી ઓતપ્રોત તીર્થ બનાવવા માટે અને વિશ્વમાં શાંતિ સ્થાપવાના ઉદ્દેશથી મંત્રલેખન અભિયાન શરૂ કરવામાં આવ્યું છે. આ મંત્રલેખનની પુસ્તિકાઓ તમામ શક્તિપીઠો પર તપ અને સાધનાની પૂંજી રૂપે સ્થાપિત કરવાનું આંદોલન શરૂ કરવામાં આવ્યું છે. તેથી તમામ શક્તિપીઠો, પ્રજ્ઞાપીઠો, પ્રજ્ઞામંડળો અને અન્ય પ્રજ્ઞા સંસ્થાઓમાં મંત્રલેખનની હસ્તલિખિત પુસ્તિકાઓની સ્થાપના કરવી અતિ આવશ્યક છે. બધા સક્રિય કાર્યકર્તાઓએ ઓછામાં ઓછા દસ ગાયત્રી પ્રચારકો બનાવવાનો પ્રયાસ કરવો જોઈએ. પ્રત્યેક ગાયત્રી પ્રચારકે ૧૦૦-૧૦૦ ગાયત્રી સાધકો બનાવીને મંત્રલેખન કાર્ય કરાવવું જોઈએ. મંત્રલેખનના માધ્યમથી સંગઠનને કેવી રીતે સુદૃઢ બનાવવામાં આવશે, તે

વિશેના વિચારો હવે પછીના અંકોમાં મળતા રહેશે. આ માટે મિશનનાં સામયિકો અવશ્ય વાંચતા રહો.

અમારો અને આપનો સૌનો એકમાત્ર સંકલ્પ છે કે સમગ્ર ભારતભૂમિને તપોભૂમિ બનાવી દેવાની છે. ભારતભૂમિનો કલોકણ સાધનામય બનાવવા માટે કઠોર પુરુષાર્થ કરવાનો છે. તમામ શક્તિપીઠોએ ચોવીસ હજાર સાઘકો બનાવીને તેમનાં હસ્તલિખિત પુસ્તકો શક્તિપીઠો પર સ્થાપિત કરાવવાનો સંકલ્પ પૂરો કરવાનો છે. શાખાઓમાં અને પ્રજામંડળોમાં એક હજાર સાઘકોના હસ્તલિખિત પુસ્તકોની સ્થાપના કરવાની છે. સમગ્ર દેશમાં મળીને એક કરોડ અનુષ્ઠાન કરાવીને તપ અને સાધનાની પૂંજી વિશ્વશાંતિ માટે પ્રજા સંસ્થાઓમાં સંગ્રહીત કરાવીને ઉપયોગી વાતાવરણ નિર્માણ કરવાનું છે, જેથી તપ અને સાધનાના બળે સંગઠન સશક્ત બની શકે.

પૂજ્ય ગુરુદેવે લખ્યું છે “આ તથ્ય હજારવાર સમજવું અને અપનાવી લેવું જોઈએ કે આપણે બધા હળીમળીને જ મહાન તથ્યની પરિપૂર્તિ કરી શકવામાં સમર્થ બની શકીએ છીએ. દોઢ ઈંટની મસ્જિદ, અઢી ચોખાની ખીચડી પકાવવાની મહત્વાકાંક્ષા સેવવા અને અલગ શ્રેય પામવાની લાલસા અપનાવવાની ક્ષુદ્રતા કોઈએ પણ અપનાવવી ન જોઈએ. નદીઓના સમન્વયથી સમુદ્ર બન્યો છે અને એ જ વિશાળતાના સહારે વર્ષાનો ઉપક્રમ અને વનસ્પતિનું ઉત્પાદન થયેલું છે, દેવ પરિજનોએ વ્યક્તિગત મહત્વાકાંક્ષાઓથી બચવાની દીર્ઘદષ્ટિ અપનાવવી જોઈએ અને અનુશાસિત સૈન્યદળની જેમ સર્જનના પ્રયોજનોમાં લાગી જવું જોઈએ. સ્રોત સાથે જોડાઈ રહેવાથી જ પ્રવાહની તાજગી રહેશે. યુગનિર્માણનાં પ્રસ્તુત કેન્દ્રોની સાથે જેટલી સઘનતા જોડાશે, એટલું જ અધિક નક્કર અને પ્રભાવકારી પરિણામ ઉત્પન્ન થશે. આ તથ્યને ગંભીરતાપૂર્વક સમજવું અને અપનાવી લેવું જોઈએ. આમાં જ પ્રયાસની સફળતા અને સાર્થકતા સમાયેલી છે. વિખૂટાપણાથી કોઈનાય હાથમાં કાંઈ આવવાનું નથી.”

પૂજ્ય ગુરુદેવની બેચેની અને દર્દ દેશ-વિદેશનાં બધાં જ ભાઈબહેનોએ પોતાના અંતરાત્મામાં ગંભીરતાપૂર્વક સમજવાં જોઈએ. પોતાનું મૂલ્યાંકન કરીએ કે ક્યાંક આપણે અંદરેઅંદરની નાની નાની બાબતો પર ભ્રમિત બનીને વિખૂટાપણાના-અલગતાના માર્ગ પર તો નથી ચાલી રહ્યા ને ! પરસ્પર મળીને, સાથે બેસીને બધી ગેરસમજો દૂર કરીને, મતભેદોને મિટાવી એકતાના

સૂત્રમાં સંગઠિત બની પોતાના કાર્યોમાં લાગી જવું જોઈએ, જેથી આપણે ગુરુદેવના કૃપાપાત્ર બની શકીએ.

પૂજ્ય ગુરુદેવે લખ્યું છે “એ ધ્યાનમાં રાખવું કે સાધનાત્મક, આધ્યાત્મિક આધાર વિના કોઈ પણ સામાજિક, બૌદ્ધિક આંદોલન સફળ થતું નથી. આસ્તિકતાનો વિસ્તાર અને જીવનસાધનાનો પ્રતિદિન પ્રખરતમ અભ્યાસ જ એ ધરી છે, જેના પર સશક્ત સંગઠન અને આંદોલનની સફળતા આધારિત છે. આપ લોકોએ આપના વિચારવાના ક્રમમાં ઉપયોગી પરિવર્તનના સમાવેશ માટે અવકાશ મેળવવાનું શરૂ કરી દેવું જોઈએ. આમાં હીન સ્વરૂપ રહેવાથી હલકા માણસો સાથે હીન કક્ષાની મગજમારી જ જીવનભર કરવી પડશે અને અંતમાં આપણા બધા પ્રયત્નો હીન થતાં થતાં અકાળે મૃત્યુ પામીશું. આથી જ પરિવર્તન જરૂરી છે. મોટાં કદમ ઉપાડવાની અને મોટી જવાબદારીઓ ઉઠાવવાની તૈયારી આપણા દરેક જવાબદાર કાર્યકર્તાએ જ અદા કરવી જોઈએ.”

પૂજ્યવરે લખ્યું છે - “જેટલાં વિશાળ કામ અને બહુમુખી યુગ પરિવનની કલ્પના કરવામાં આવી છે, તેને માટે સાધનોની તુલનામાં શ્રમ-સહયોગની કેટલાય ગણી વધુ જરૂર પડશે. માત્ર સાધનોથી કામ ચલાવી લેવાનું હોત તો અબજો-ખર્ચ કરનારી સરકારો આ કાર્યને હાથમાં લઈ શકતી હતી. ધનવાન માણસો પણ કાંઈક તો કરી શકે તેમ હતા, પરંતુ આટલાથી જ કામ ન ચાલે. ભાવનાઓ જગાડવી, પોતાની પ્રામાણિકતા, અનુભવ, યોગ્યતા અને ત્યાગ ભાવનાનો જનસાધારણને વિશ્વાસ અપાવવો, એ જ તે આવશ્યકતાઓ છે, જેના કારણે લોકહિતનાં કાર્યોમાં બીજાઓને પ્રોત્સાહિત કરીને લાવી શકાય છે. અન્યથા ખાસ્તું વેતન અને ભરપૂર સુવિધા-સગવડો આપીને પણ એવું ન બની શકત કે પછાત જનતાને આદર્શવાદી ચરણ ઉપાડવા માટે તત્પર બનાવી શકાય.”

સમસ્ત આંદોલનોની સફળતા, સાધના આંદોલન પર આધારિત છે. પ્રચારની પદ્ધતિ બદલીને હવે ગાયત્રી પરિવારે આચરણના શિક્ષણ પર વધુ ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવું પડશે. તેથી નિરંતર સાધના, સ્વાધ્યાય, સંચમ અને સેવાનો ક્રમ અપનાવીને પોતાના દોષ-દુર્ગુણોને દૂર કરવા પર પ્રત્યેક કાર્યકર્તાએ વિશેષ ધ્યાન આપવું પડશે. મિશનની ભાવિ સફળતા સુદઢ સંગઠન અને સામૂહિક સાધના પર અવલંબિત છે.

ૐ ૐ ૐ

પ્રાણવાન સંકલ્પો દ્વારા સુવર્ણ જયંતી વર્ષ સફળ બનાવો

અપનો સે અપની બાત

ગાયત્રી મહાવિદ્યાને જન-જન સુધી પહોંચાડવા, તેની નવી પરિસ્થિતિઓને જાણી, તેના સહસ્યોનું ઉદ્ઘાટન કરી, આ મહાશક્તિને જન સુલભ બનાવવાનો આ એક અભૂતપૂર્વ પુરુષાર્થ આપણા ગુરુસત્તા પરમ પૂજ્ય પંચ શ્રીરામ શર્મા આચાર્યજીના માધ્યમથી સંભવીત બન્યો. આ કાર્ય જ અતિ પાવન નગરીમાં સંપન્ન થયું હતું તે સાત પુરીઓમાં મથુરા, ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની જન્મભૂમિ, વ્રજનું એક પાવન તીર્થ છે. પહેલા અખંડ જ્યોતિ સંસ્થાન પછી ગાયત્રી તપોભૂમિ મથુરા આવી શરૂ કરેલ જીવન યાત્રાનો ૧૯૭૧ સુધીનો સમય આ કાર્યમાં લાગ્યો. આજે જ્યારે આપણે પચાસ વર્ષ પછી ગાયત્રી તપોભૂમિ, મથુરાની સ્થાપનાનું સુવર્ણ જયંતી વર્ષ (૨૦૦૨-૨૦૦૩) મનાવી રહ્યા છીએ, તો તે હિમાલય જેવા વિરાટ વ્યક્તિત્વવાળા ગુરુસત્તાના ક્રિયાકર્મોનું સ્મરણ સહેજ થઈ આવે છે, જેમણે ભાવિ સ્થાપનાઓની પૃષ્ઠભૂમિ બનાવી.

આવનાર સમય વધુ મહત્વપૂર્ણ પ્રાપ્તિઓનું અભૂતપૂર્વ મહાપુરુષાર્થ-

ઉંમર માત્ર ચાલીસ-એકતાલીસ પણ આ ઉંમરમાં પણ આચાર્યશ્રીએ ધર્મવજ્રધારીઓ, પરંપરાઓ, રૂઢિઓથી બંધાયેલ તથાકથિત દિગ્ગજો-મહામંડલેશ્વરો સામે બરોબર મોરચો લીધો. પોતાના દીક્ષા ગુરુ મદનમોહન માલવીયજી તથા આરાધ્ય ગુરુએ ત્રણ જન્મોની ઝાંખી બતાવી. ભવિષ્યનું દિગ્દર્શન કરાવનાર પરમ પૂજ્ય સ્વામી સર્વેશ્વરાનંદજી મહારાજે બતાવેલ માર્ગદર્શન અનુસાર જ તેમણે ગાયત્રીને પોતાના આરાધ્ય-ઈષ્ટ બનાવ્યા તથા તેના વિશ્વ વ્યાપી વિસ્તાર માટે તેમણે ગાયત્રી તપોભૂમિને પોતાની આધાર-સ્થળી બનાવી અહીંયાથી જ આખું અભિયાન ચલાવ્યું. અખંડ દીપક-અખંડ જ્યોતિ સંસ્થાનમાં સ્થાપ્યા હતા, પરિજનોને મળવાનું પણ ત્યાં જ રાખેલું, ત્યાં જ સ્નેહ ભરેલ આતિથ્ય પણ મળતું હતું, જે પરમ વંદનીયા માતાજી આપતા હતા. અખંડ જ્યોતિનું લેખન-પ્રકાશન પણ ધીયામંડીમાં આવેલ સંસ્થાનમાં થતું હતું. પરિજનોને

આત્મીયતા ભરેલા પત્રો, તેમની જીજ્ઞાસાઓના જવાબ પણ અહીંયાથી અપાતા હતા. દરરોજ ગુરુદેવ-માતાજી વૃંદાવન રોડ પર આવેલ ગાયત્રી તપોભૂમિ આવતા તથા અહીંયા લગભગ ૮-૧૦ કલાક રહેતા. અહીંયા ગાયત્રી મહાવિજ્ઞાન રૂપી વિશ્વ કોષના પ્રકાશનની કલ્પના તેમના મનમાં આવી તથા તેને તપોભૂમિની સ્થાપનાના બે વર્ષની અંદર તે પૂરી પણ કરી દીધી. પહેલા ત્રણ ખંડોમાં ગાયત્રી યોગ, ગાયત્રી તંત્ર, ગાયત્રીની સાધના નામથી કેટલીક પુસ્તકો બહાર પડી. પછી તેનું જ વિધિવત સંપાદન કરી ગાયત્રી મહાવિજ્ઞાન ત્રણ ભાગમાં છપાઈને તૈયાર થઈ ગયા.

ગાયત્રી તપોભૂમિ, મથુરાથી જ ગાયત્રી સાધનાના પાંચ દિવસીય સાધના સત્રોની શૃંખલા આરંભ થઈ, જે નિરંતર ચાલતી રહી. આર્ષ ગ્રંથોનું ભાષાંતર તથા તેમના સરળ અનુવાદના પ્રકાશનનું તંત્ર અહીંથી શરૂ થયું. પોતાની હિમાલય યાત્રા (૧૯૫૪-૧૯૬૧) દરમ્યાન તેમણે સંપાદનનું મૂળ કાર્ય તો દેવભૂમિ દેવાત્મા હિમાલયના પાવન સાન્નિધ્યમાં કર્યું પરંતુ તેનું પ્રકાશન તપોભૂમિથી થયું. “ગાયત્રી કા મંત્રાર્થ” નામનું પુસ્તક અહીંથી પ્રકાશિત થયું તથા રેકોર્ડ સંખ્યામાં જન-જન સુધી પહોંચ્યું. પહેલીવાર લોકોએ જાણ્યું-ગાયત્રી મંત્રના અર્થ પર ચિંતન કરી તેની ઘેરાઈમાં જઈ જપ કરવાથી શું લાભ થાય છે ?

તપોભૂમિ એક મહાન કાર્ય માટે નિમિત્ત બની

આમ તો ઘણું બધું ગાયત્રી તપોભૂમિથી સંપન્ન થયું. ૧૦૮ કુંડીય યજ્ઞો, નરમેધ આયોજન, સહસ્ત્ર કુંડી (૧૯૫૮) યજ્ઞાયોજન તથા યુગ નિર્માણ યોજનાના સૂત્રો તથા ૧૮ સૂત્રી નવ યુગના સંવિધાન સત્સંકલ્પના રૂપમાં, પરંતુ એ બધાની ધરી ગાયત્રી સાધના, મંત્રલેખન, સમયદાન, અંશદાનનું તપ એ જ મુખ્યત્વે રહ્યા. મહાશક્તિ ગાયત્રી પ્રત્યે આસ્તિકતાનો વિકાસ-વિસ્તાર તથા પોતાની તપશ્ચર્યાને કમવાર થોડામાંથી વધુ તરફ વધારતા જવું, એ પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવની મથુરાની, પોતાની તપસ્થળીની

મૂળ કાર્ય પધ્ધતિ કહી શકાય છે. ચાંદ્રાચારુ કલ્પ સાધના તથા પંચકોષીય સાધના (૧૯૬૩-૬૪માં) આના વિસ્તારરૂપે અગ્રગામી બની. સાથે-સાથે ગુરુસત્તા દ્વારા જગા-જગાએ કરેલ યજ્ઞાયોજનો, ગાયત્રી પરિવારની શાખા સ્થાપના તથા વાર્ષિકોત્સવોમાં સ્વયં ભાગીદારીએ ગાયત્રી પરિવારને એક વિરાટ રૂપ આપ્યું. એક વિરાટ વિદાય સમારોહ ૧૭ થી ૨૦ જૂન ૧૯૭૧માં ખૂબ ભાવભરા વાતાવરણમાં આયોજિત થયો. જેમણે એમાં ભાગીદારી કરી તે સારી રીતે જાણે છે કે તેમણે આ ચાર દિવસોમાં શક્તિપાતનો અનુભવ કર્યો, તે દિવ્ય પ્રવાહ તેમની રંગે-રંગમાં પ્રવાહિત થયો, જે અકલ્પનીય હતો. વિદાયની વેળામાં રૌદ્ર રૂપધારી પ્રજ્ઞાવતાર મહાસત્તાએ પણ પોતાના હૃદયની વ્યથા જન-જન સમક્ષ રાખી. અખંડ જ્યોતિ માધ્યમથી “વિદાય કી વિરદ વ્યથા વેદના” દ્વારા તે પોતાના વાણી સંરક્ષણના હૃદયમાં ઉભરાતા ભાવો સમજી રહ્યા હતા, પરંતુ તેમના શ્રીમુખેથી નીકળેલ વાક્યો તથા આંખોથી નીકળતા આંસુએ દરેક વ્યક્તિના હૃદયને વ્યથિત કરી દીધા. બધા તેમણે સોંપેલા કાર્યો, વિચાર-ક્રાંતિ અભિયાન-જ્ઞાનયજ્ઞની યોજનાઓને પૂરી કરવા માટે સંકલ્પિત થયા. ગુરુસત્તાએ વિદાય લઈ સ્વયંને હિમાલયમાં તથા માતૃસત્તાને સમ સરોવર શાંતિકુંજમાં સમાવી દીધા. કાર્યક્ષેત્રમાં પૂજ્યવર દ્વારા સંપન્ન કરેલ પાંચ સહસ્ત્ર કુંડી મહાયજ્ઞો (પોરબંદર, મહાસમુંદ, ટાટાનગર, બહરાઈચ, ભીલવાડા)ના માધ્યમથી ઉભરો આવી ગયો હતો. જગા-જગાએ ગાયત્રી પરિવારની શાખાઓ સક્રિય બની.

સન્ ૧૯૭૧ થી ૧૯૮૦ સુધીના સમયમાં મિશને તીવ્ર ગતિએ વિસ્તાર કર્યો તથા શાંતિકુંજ હરિદ્વારથી પ્રત્યક્ષ રીતે પરમ વંદનીયા માતાજી તથા પરોક્ષ રૂપે ૧૯૭૨માં હિમાલય પ્રવાસથી પાછા ફરેલ પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવ દ્વારા તેમનું વિધિવત માર્ગદર્શન કર્યું. મથુરામાં કમાન પંડિત લીલાપતજી તથા તેમના સહયોગીઓએ સંભાળી. તેમણે યુગ સાહિત્યના પ્રકાશન-પ્રચાર-વિસ્તારમાં જ્ઞાનયજ્ઞમાં સ્વયંને નિયોજિત કર્યા. મહામંત્રલેખન અભિયાન ગતિ પકડાવું ગયું તથા સાત આંદોલન જગા-જગાએ ક્રિયારૂપ લેવા લાગ્યું. આની વચ્ચે બંને મહાશક્તિઓ, પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવે ૧૯૮૦માં તથા પરમ વંદનીયા માતાજીએ

૧૯૮૪માં મહાસમાધિ લઈ લીધી. દેવ સંસ્કૃતિ દિગ્વિજયી પુરૂષાર્થ ગુરુસત્તાના સૂક્ષ્મ તથા કારણ સામર્થ્યના બળ પર વિસ્તાર પામતા રહ્યા તથા જોત-જોતામાં ભારત ભૂમિના ખૂણે-ખૂણે ગાયત્રી મહામંત્ર ગૂંજવા લાગ્યો સંસ્કાર પણ થવા લાગ્યા. ૧૨ વર્ષની મહાપુરશ્ચરણની મહાપૂર્ણાહુતિ સંપન્ન થઈ તથા મિશન સાધનાની ધરી સંગઠિત થઈ સશક્તીકરણ વર્ષમાં પ્રવેશ્યું. આ ગાળા દરમ્યાન આ વર્ષે મે મહિનામાં ગુરુસત્તાના જ્યેષ્ઠતમ પ્રતિનિધિ ગાયત્રી તપોભૂમિના વ્યવસ્થાપક પંચ લીલાપતજી પણ પોતાના આરાધ્યની ગોદમાં ચાલ્યા ગયા. ત્યાર બાદ એક સશક્ત સમૂહ ગાયત્રી તપોભૂમિના કાર્યકર્તાઓનો શાંતિકુંજ, હરિદ્વારના સહયોગથી તૈયાર થયો. જેમણે સુવર્ણ જયંતિ વર્ષની ભૂમિકા બનાવી.

સુવર્ણ જયંતિ વર્ષનું પાવન નિર્ધારણ-

હવે એક પાવન પ્રયોજન પૂરું થવા જઈ રહ્યું છે. પોતાના ગુરુસત્તાની યુગલ મૂર્તિની કર્મભૂમિમાં સ્થાપનાના રૂપમાં. આ કાર્ય ૨૦, ૨૧, ૨૨ ઓક્ટોબરની તારીખોમાં સંપન્ન થઈ જશે, પરંતુ સુવર્ણ જયંતિ વર્ષ તો આખું વર્ષ ચાલશે. તેનું સમાપન ગાયત્રી જયંતિ ૧૦ જૂન ૨૦૦૩ના થશે. શરદ પૂર્ણિમાની વેળાએ લેવાયેલ સંકલ્પોને પૂરા કરવા માટે સાચા અર્થોમાં જીવનમાં ઉતારવા માટે આપણી પાસે લગભગ આઠ મહિના બાકી રહે છે. આ સમય ખૂબ મહત્વપૂર્ણ છે. આ શપથ સમારોહમાં ભીડને આમંત્રિત નથી કરી. આ આયોજનમાં શું થયું ? શું નિર્ણય લેવાયા તથા લેવાયેલ શપથને કેવી રીતે પૂરો કરાશે, એ વિસ્તારથી પરિજન ડીસેમ્બર ૨૦૦૨ના અંકમાં વાંચશે. અહીંયા એ મૂળ દર્શન પર ધ્યાન દોર્યું છે, જે આયોજન તથા ભવિષ્યમાં આ સુવર્ણ જયંતિ વર્ષના નિર્ધારણોના મૂળ આધાર થવા જઈ રહ્યા છે.

ગાયત્રી તપોભૂમિ રૂપી તપના બીજને હવે પૂરી ધરતી પર વીખેરી દેવાના છે. આ કાર્ય આગળના આઠ મહિનામાં તીવ્ર ગતિ લે તથા ૨૦૦૫ સુધી આપણે પૂરી ધરતીને તપોભૂમિ બનાવીને જ દમ લઈએ. શાંતિકુંજ હરિદ્વારથી જોન બનાવી સંગઠનાત્મક પુરૂષાર્થ સંપન્ન થઈ રહ્યા છે. તેમજ પંચાયતથી લઈ બ્લોક તથા જિલ્લા સ્તર સુધી સમન્વય સમિતિઓ બની રહી છે. આ જ તે સમય છે

જ્યારે અમારા પ્રાણવાન કાર્યકર્તાઓને સાત આંદોલનોની પોતાની કાર્ય ક્ષમતા તથા પ્રતિભાના આધારે પૂર્ણતા સુધી પહોંચાડવાના છે. આપણે ભલે એક આંદોલન જ વર્ષે લઈએ, પણ એમાં જન દઈને લાગી જઈએ અને તેને પોતાના પૂરા ક્ષેત્રમાં ફેલાવીને જ ચેન લઈને. આ વર્ષમાં ગાયત્રી મહામંત્રલેખન અભિયાનને વેગ આપવાનો છે. આ કાર્ય વર્ષ સુધી ૧૦ ગણું અને જોરદાર ચાલવાનું છે, જેથી આખા વિશ્વને ગાયત્રીમય બનાવવામાં આપણી ગુરુસત્તાનું લક્ષ્ય શીઘ્ર પૂરું થાય. સૌથી મહત્વપૂર્ણ છે, જ્ઞાનયજ્ઞ, વિચારક્રાંતિ અભિયાન. તેની સંવાહક છે અમારી ચાર મૂળ પત્રિકાઓ તથા તેની શાખા પ્રશાખાઓ, વિભિન્ન ભાષાઓમાં અનુદિત સંસ્કરણ. તે છે-અખંડ જ્યોતિ હિન્દી માસિક, યુગ નિર્માણ યોજના હિન્દી માસિક, યુગ શક્તિ ગાયત્રી ગુજરાતી માસિક તથા પ્રજ્ઞા અભિયાન પાક્ષિક હિન્દી તથા ગુજરાતી. આ પત્રિકાઓની પાઠક સંખ્યા વર્ષ ૨૦૦૩માં ત્રણથી પાંચ ગણી વધારવાની છે. સારા વિચારોને જન-જન સુધી ફેલાવવા જેવું બીજું મોટું કોઈ પુણ્ય નથી. કુંભ સ્નાન, સાત પુરીઓથી લઈ ચાર ધામની યાત્રાથી પણ મોટું પુણ્ય છે-સદ્વિચારોનો વિસ્તાર. શેષ તો માત્ર કર્મકાંડ કે પર્યટન સુધી છે, પરંતુ આ સ્થાયી ફંડ છે, જે જીવનભર જ નહીં ભવિષ્ય માટે, આગલા જન્મ માટે સંગ્રહ થઈ જાય છે. પત્રિકાઓની સાથે-સાથે યુગ સાહિત્યના નાના પુસ્તકોથી લઈ પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવના વિચારોને ફેલાવનાર ત્રણ હજારથી વધુ પુસ્તકો તથા સીતેર ખંડોના વાડમય પણ જન-જન સુધી પહોંચાડવાના છે. આ સાહિત્ય હિન્દી અને ગુજરાતી પછી અંગ્રેજીમાં પણ પ્રકાશિત કરવામાં આવશે. આ સાહિત્ય જ્યાં પહોંચશે, જ્યાં જ્ઞાનનો સ્થાયી પ્રકાશ પહોંચતો રહેશે. આ વર્ષે પરિજન વધુમાં વધુ સાહિત્ય જન-જન સુધી પહોંચાડવાનું કાર્ય કરી શ્રવણકુમારની ભૂમિકા નિભાવે તથા ગુરુસત્તાને ઘેર-ઘેર સ્થાપિત કરી દે.

આવનાર સમય સૌભાગ્ય ભર્યો છે

અંતિમ વાત છે પોતાના સમય-પ્રભાવ-જ્ઞાન-પુરૂષાર્થ અર્થ સંપદાનો એક અંશ વધુને વધુ યુગ નિર્માણના પ્રયોજન નિમિત્તે કાઢશો. જીવનનું આનાથી મોટું સૌભાગ્ય શું હોઈ શકે છે કે આપણને ગુરુસત્તાના સંદેશવાહક બનવાનો

અવસર મળ્યો. આવનાર ૧૦ વર્ષ અત્યંત મહત્વપૂર્ણ છે. આ ભારતની સદી છે-ભારતીય ધર્મ સંસ્કૃતિના વિસ્તારની સદી છે. આપણા સમયની દરેક ક્ષણ તથા આપણી સંપદાના કણે-કણ જે આ સમય વિશેષમાં મહાકાળની સત્તા માટે નિયોજિત થાય તો આપણે સ્વયંને સૌભાગ્યશાળી તથા પોતાના જીવનને સાર્થક માનવું જોઈએ. આવો અવસર વારંવાર નથી આવતો. મથુરાનો સુવર્ણ જ્યંતી સમારોહ આ વેળામાં આવ્યો છે તે બધા માટે એક સુવર્ણ અવસર લઈને આવ્યો છે. જે તેનો સદુપયોગ કરી લેશે, તે જ ભાગ્યશાળી કહેવાશે.

નવા ગ્રાહકો બનાવો ત્યારે આ પ્રમાણે સહકાર આપવા વિનંતી

(આગામી વર્ષનું લવાજમ વાર્ષિક રૂ. ૫૫ અને આજીવન રૂ. ૭૦૦ રહેશે.)

(૧) વાર્ષિક/આજીવન ગ્રાહકનું લવાજમ મોકલ્યા બાદ પ્રથમ અંક મળે તેમાં ગ્રાહક નંબર નામની આગળ લખેલો હોય છે તે ડાયરીમાં નોંધ લેવા વિનંતી. અંક ન મળે/સરનામું બદલવાનું હોય ત્યારે આ નંબર ખાસ લખવો જરૂરી છે. આજીવન નંબર હંમેશા માટે હોય છે તો નોંધ કરવાનું ભૂલાય નહીં.

(૨) વાર્ષિક ગ્રાહકોની પત્રિકા બને ત્યાં સુધી પેકેટમાં મંગાવી હાથો-હાથ વિતરણ કરવાથી અંકો ન મળ્યાની ફરિયાદ ઓછી રહે છે માટે પેકેટમાં જ વધુ પત્રિકા મંગાવી સહકાર આપશો.

(૩) આપ એક જ નામ ઉપર પેકેટથી અંકો મંગાવો ત્યારે તે ગ્રાહકોની નામાવલી મોકલવી નહીં. ફક્ત તમારું જ નામ સરનામું પીનકોડ લખવો.

(૪) અમારા કાર્યાલયથી ડાયરેક્ટ પત્રિકા ગ્રાહકને મોકલવાની હોય તેમનું પૂરેપૂરું નામ-સરનામું પીનકોડ અવશ્ય લખશો. યાદી બે કોપીમાં સ્પષ્ટ અક્ષરે મોકલવી જેથી બીજા કાગળ ઉપર અમારો રીમાર્ક/ગ્રાહક નંબર મોકલી આપીશું.

(૫) લવાજમ મોકલતી વખતે ખાતા નંબર અવશ્ય લખશો. આગામી વર્ષનો નવો ખાતા નંબર ૨૦૦૨ વર્ષ વાળો જ રહે છે.

(૬) મનીઓર્ડરથી લવાજમ મોકલો ત્યારે સંદેશ કુપનમાં વિગત વ્યવસ્થિત સારા અક્ષરે વંચાય તેવી જરૂર લખશો. જેથી ફરિયાદ રહેવા ન પામે. બે થી વધુ ગ્રાહકોનું લવાજમ ડ્રાફ્ટ દ્વારા જ મોકલવું હિતાવહ છે.

(૭) અખંડ જ્યોતિ પત્રિકાનું લવાજમ તથા વાંગમય માટે રૂ. અખંડ જ્યોતિ સંસ્થાન, મથુરાનાં નામે મોકલવા તથા ત્યાંનો પત્ર વ્યવહાર સંપૂર્ણ હિન્દી ભાષામાં અથવા અંગ્રેજીમાં કરવો.

યુગ નિર્માણ સમાચાર

ખોલવડ-અખિલ વિશ્વ ગાયત્રી પરિવાર દ્વારા ભારતીય સંસ્કૃતિ જ્ઞાન પરીક્ષાના માધ્યમથી વિદ્યાર્થીઓમાં એક સાંસ્કૃતિક ચેતના જાગૃત કરવાનો રાષ્ટ્રીય સ્તર પર પ્રયાસ કરવામાં આવી રહ્યો છે. વિદ્યાર્થીઓમાં ચરિત્ર નિર્માણ અને તેમના નૈતિક વિકાસ માટે વિદ્યાલયોમાં વિદ્યાર્થીઓ દ્વારા કોઈ એવી પાઠ્ય સમૂહ ક્રિયાઓ કરાવવામાં આવે જેનાથી તેમને પોતાની પ્રતિભા તથા ચરિત્ર વિકાસનો અવસર પ્રાપ્ત થાય. આ ઉદ્દેશને લક્ષમાં રાખીને કામરેજ તાલુકાના ગ્રામ્ય વિસ્તારમાં આ પરીક્ષાનું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું. કામરેજ તાલુકાની ૩૬ શાળાઓમાંથી ૩૫૦૦ જેટલા વિદ્યાર્થીઓએ ઉત્સાહભરે ભાગ લીધો હતો. શાળાઓનાં પ્રથમ અને દ્વિતીય સ્થાન પ્રાપ્ત કરનાર વિદ્યાર્થીઓને ઈનામ વિતરણ તથા સન્માનનું આયોજન ઓરણા હાઈસ્કૂલ ખાતે જિલ્લા પંચાયત શિક્ષણ સમિતિના અધ્યક્ષ શ્રીમતી ગજરાબેન ચૌધરીના પ્રમુખપદે યોજાયો હતો. કામરેજ તાલુકા ગાયત્રી પરિવાર દ્વારા આયોજીત આ પ્રવૃત્તિને બિરદાવવા યોજાયેલ સમારંભમાં કઠોરની ભારતીબેન પાઠકજી ખાસ ઉપસ્થિત રહ્યા હતા. વિદ્યાર્થીઓને ઈનામ વિતરણ કરતા ગજરાબેન ચૌધરીએ જણાવ્યું હતું કે ભારતીય સંસ્કૃતિને જીવંત રાખવા ગાયત્રી પરિવારનો આ અભિગમ પ્રશંસનીય છે. દરેક ધર્મમાં આ પ્રમાણેની રચનાત્મક પ્રવૃત્તિઓ હાથ ધરાઈ છે. કામરેજ તાલુકાના આદિવાસી વિસ્તારમાં જ્યારે આવી પ્રવૃત્તિ દ્વારા વિદ્યાર્થીઓમાં નવચેતના લાવવાનો જે પ્રયાસ હાથ ધરવામાં આવ્યો છે તે ખરેખર આવકારદાયક છે.

ડભોઈ-શાંતીકુંજ હરિદ્વાર પ્રેરીત સમસૂત્રી આંદોલન અંતર્ગત ડભોઈ ખાતે માતા ભગવતી મહિલા ચેરીટેબલ ટ્રસ્ટ દ્વારા વ્યસન મુક્તિનું આયોજન તથા ૧૦૮ ઘરોમાં ગાયત્રી યજ્ઞનું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું. રેલીના ઉદ્ઘાટન સમારોહમાં ૨૨મીબેને જણાવ્યું હતું કે, યુવાનોને ગેરમાર્ગ દોરી વ્યસનોની ચુંગાલમાં ફસાવી રાષ્ટ્રને નુકસાન કરવામાં વિદેશી તાકાતોની ચાલ છે. દેશ બરબાદીના ભરડામાં પીસાઈ રહ્યો છે જેનું મુખ્ય કારણ યુવાધન વ્યસનો વચ્ચે ધેરાયેલું છે. વ્યસનોથી યતા નુકશાનની સમજ આપી અને પ્રેમથી જ મુક્તિ આપી શકાય તેમ છે તેવું તેમણે જણાવ્યું હતું.

વ્યસન મુક્તિ કાર્યક્રમના ઉદ્ઘાટન ડો. કેકટર બીપીનભાઈ

તલાટીએ જણાવ્યું હતું કે રાષ્ટ્રની પ્રજામાં નૈતિકતાનો અભાવ વર્તાઈ રહ્યો છે. બાળકને નાનપણથી જ નૈતિક મૂલ્યોનું સિંચન આપવામાં આપણે નિષ્ફળ જઈ રહ્યા છે. માતા પિતા નાનપણથી બાળકના ઉછેર દરમ્યાન વ્યસનો બાબતની સમજ અપાય તો આ બાળક યુવાન બનશે તો યુવાનીથી જ વ્યસન આપોઆપ દૂર ભાગશે અને શાળાઓમાં આ બાબતે સમજ અપાય તેમ જણાવ્યું હતું. મશાલ રેલીનું ઉદ્ઘાટન ડેપ્યુટી કલેક્ટરે કર્યું હતું. આ રેલીમાં જે ખાંચેગા જઈ, હો જાંચેગા મુર્દા.....મોતના સોદાગરો કોણ છે. પાન બીડી, સીગરેટેને ગુટકા છે. જેવા સૂત્રોએ વાતાવરણ ગુંજી ઉઠ્યું હતું.

દેવસર-ગાયત્રી પરિવારના નિષ્ઠાવાન કાર્યકર્તા શ્રી નટુભાઈ સી. કાપડીયાએ ગાયત્રી તપોભૂમિના સ્વાર્ણ જ્યંતી વર્ષમાં માતા ગાયત્રી અને ઋષિ સત્તાનાં સૂક્ષ્મ સંરક્ષણમાં વર્ષ ૨૦૦૩માં યુગ શક્તિ ગાયત્રીના ૫૦૧ સદસ્ય બનાવવાનો દૃઢ સંકલ્પ કર્યો છે. આવા મહાન ઉદ્દેશ્યની સફળતા માટે શુભ કામના.

વડોદરા-યુગ સાહિત્ય પ્રચાર કેન્દ્ર માંજલપુર શાખાનાં ઉત્સાહી શ્રદ્ધાવાન પરિજનોનાં સંગઠન પૂર્વકના પરિશ્રમથી ટર મહિને લાખો રૂપિયાનું બ્રહ્મભોજ સાહિત્ય વિતરણ થાય છે. અત્યારે બ્રહ્મભોજમાં મંત્રલેખન બુકોનું વિશેષ આયોજન ચાલી રહ્યું છે.

વડોદરા-ગાયત્રી શક્તિપીઠ ખટંબા દ્વારા દોઢ લાખ મહામંત્ર લેખન બુકોનું બ્રહ્મભોજમાં વિતરણ અભિયાન ચાલી રહેલ છે. અત્યારે પ્રત્યેક વ્યક્તિ સાધના દ્વારા સમાજ માટે શક્તિ સ્ત્રોત બનાવે તે ખૂબજ પ્રશંસનીય છે.

નારણપુરા-આસોપાલવ ગાયત્રી પરિવાર શાખાએ આસો નવરાત્રીમાં વિશેષ અભિયાન શરૂ કરી દોઢ લાખ મંત્રલેખન બુકો લખાવવાનો સંકલ્પ કર્યો છે.

અમદાવાદ-ગાયત્રી પરિવાર ટ્રસ્ટ ઓઢવ દ્વારા અંબાજી પગ પાળા સંઘની સેવા અર્થે પાનસરા પટેલ સેવા કેન્દ્ર લાડોલ દ્વારા લીબું સરબતનું આયોજન કરેલ. તેની સાથે પરમ પૂજ્ય ગુરૂદેવનો સંદેશ જન-જન સુધી પહોંચાડવા માટે યુગ ચેતના સાહિત્ય ૧ લાખ પુસ્તિકાઓનું વિના મૂલ્યે વિતરણ કરવામાં આવ્યું. જેમાં રાજુભાઈ આઈ. પટેલ સોલા રોડ તરફથી રૂ. ૪૦૦૦૦= અને રૂ. ૪૦૦૦૦= ગાયત્રી પરિવાર ઓઢવ ટ્રસ્ટ દ્વારા તથા ૨૦૦૦૦ પુસ્તિકા (કાંતિકુંજ), ગાયત્રી શક્તિપીઠ દ્વારા સેવા મળેલ હતી.

સુવર્ણ જયંતી

મથુરા ધામમાં મંત્રનાદ થાય....(૨)

સુવર્ણ જયંતીનો ઉત્સવ ઉજવાય....(૨)

પથાસ વરસની તપોભૂમી થાય.

અખંડ જ્યોતિનો પ્રકાશ ફેલાય...(૨)

“સૃજન સૈનિક” ગામ ગામથી આવે.

સાથે સમયદાની પરિજન લાવે...(૨) મથુરા ધામમાં મંત્ર.....

દેવ સંસ્કૃતિ ફરી જાગૃત થાય.

નૈતિક મૂલ્યોનો વ્યાપ વધી જાય.....(૨)

ભૂમી પર સ્વર્ગનું અવતરણ થાય.

ગુરૂદેવનું સ્વપ્નું સાકાર થાય.....(૨) મથુરા ધામમાં મંત્ર.....

શરદ પૂનમનું પ્રભાત થાય.

ગુરૂદેવ-માતાજીની પ્રતિમા સ્થપાય...(૨)

ચોવીસ હજાર દીવા ઝગમગ થાય

દેવદૂત જગાડવાના શપથ લેવાય...(૨) મથુરા ધામમાં મંત્ર.....

મથુરા ધામમાં મંત્રનાદ થાય.

સુવર્ણ જયંતીનો ઉત્સવ ઉજવાય.

—કિરીટ જોષી

પામોલ